

КНИГАРЬ

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОГО
ПИСЬМЕНСТВА

ТОВАРИСТВО „ЧАС” У КНІВІ
1919.

ЧИСЛО 28.

Ц. 35 КАРБ.

ГРУДЕНЬ.

Сільський Господарь

двохтижневий часопис сільсько-господарської кооперації.

Умови передплати: на рік — 24 карб., на півріччя—12 карб., окреме число 5 грив.

Адреса: Київ. Прорізна 19. „Централ“.

Редагує Комісія.

„Кооперативний Кредит“

(„КОМАШНЯ“)

щотижневик кредитової кооперації

Передплата на рік—25 карб., на $\frac{1}{2}$ року 13 карб.

Адреса: Київ, Володимирська 30.

Зав. ред. Ів. Прихоженко.

Вільна Українська Школа

загально-педагогічний журнал.

Видає Всеукраїнська учительська Спілка.

Передплата на 1918—1919 рік 35 карб.,

Адреса: Київ. Ірининська 4, тел. 31-77.

Редагує Комітет.

Зважаючи на недостачу паперу і занепад друкарської техніки, кооп. в-че т-во „Час“ не може ручатись, що далі „Книгарь“ буде виходити в свій час.

Літературно - Науковий Вістник

український місячник літератури, науки й громадського життя.

Реданція і контора: Київ, В. Підвальна № 36, пом. 8. Телефон 60—27.

Умови передплата на 1919 рік: поки що треба надсилати 30 карб.

Ред. М. Івченко..

„УКРАЇНСЬКА КООПЕРАЦІЯ“

місяшний орган Центрального Українського Кооперативного Комітету.

(Рік видання II-й).

З огляду на дорожнечу паперу й робітничих рук передплата остаточно не встановлена; поки що треба, присилати на рік 75 карб., на пів-року 40 карб., а для трудової інтелігенції на рік 50 карб. і 25 карб. на пів-року.

Адреса Ред. і контори: Київ, В. Васильк. 14.

Незабаром вийде I-й випуск

„Труди Метеорологічної Секції С.-Г. Вченого Комітету України“

„ТРУДИ“ мають виходити що два місяця й обслуговуючи Секцію, також мають до часу замінити собою періодичний метеорологічний часопис, потреба в якому гостро почувається.

Ціна випуску встановлюється в кожному окремому разі.

Замість передплати приймається аванс в розмірі 40 гривень до кінця року.

Спостережникам станцій, кореспондентам Секції—на особливо льготних умовах.

Адреса: Київ, В. Володимирська 19, Метеор. Секція С.-Г. Вч. К.

Редагує Колегія.

УКРАЇНА

науковий журнал українознавства.

Орган Укр. Наукового Товариства у Києві.

Адреса: Київ, В. Підвальна 36, кв. 8.

Зміст 28-го ч. „Книгаря“. В. Поточний. Григорій Сковорода (1722—1794).—А. Бем. 3 теоретичних питань бібліографії.—В. Міяковський. 3 історії української книжки.—Б. Якубський. Яцків і його критик. Критика і бібліографія. Одділи: I. Історія письменства і критика.—II. Історія.—III. Публіцистика—IV. Економіка і соціологія.—V. Красне письменство.—VI. Педагогіка і школа.—VII. Видання для дітей.—VIII. Популярно-наукові видання.—IX. Поезії.—X. Релігія і церква.—Замітки та покажчики: „Чужиною“—О. Олеся. — „Объ украинскомъ искусствѣ“. — Некролог: А. Г. Вязлов.—М. Євшан (Федюшка). — Л. М. Жебуньов. — Ф. П. Матушевський.—Гнат Михайличенко.—Василь Чумак. — Видавнича хроника. — Літературне життя. (звістки та чутки).—Покажчик журналу „Книгарь“ за 1919 р.—Нові книжки (1451—1458). Оповідки.

Жнигарь

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА.

Київ.

Рік видання третій.

Грудень, 1919 р.

Число 28.

Виходить що-місяця.

Григорій Сковорода.

(1722—1794.)

Стаття В. Поточного.

Вся Україна, вкупі з Слобожанщиною, де минало життя Григорія Сковорода, віддає цього року особливу пошану його пам'яті, з нагоди 125-х роковин його смерті.

XVIII століття, коли Сковорода жив, було добою політичного й культурного занепаду України. Саме тоді її позбавлено „прав і вольностей“, саме тоді накладено тяжку руку денационалізації на її культуру, саме тоді знищено останки її давнього ладу. Затемнюється національна свідомість в масах. Школи, витворені народом за кращих часів, закриваються. Народ личавіє, скоряючись новому праву, схиляючись в ярмо кріпацтва. Лаконічна звістка, що в селі Бабаї на Київщині „при об'явленні панщини зарізалось два ткача“, аж надто красномовно говорить про настрої суспільних низів по обидва боки Дніпра за тих часів формування нових суспільних елементів на Україні.

Але, хоч який сумний був XVIII вік в національному житті нашому, нарід наш, як нація, не вимірав. Як пізніше в XIX віпі на сторожі коло „отих малих рабів вімів“ стало „слово“ в талановитих творах письменників українських, так в XVIII столітті той самий біологічний закон самоохорони націй, появив на кону життя народнього надзвичайну постать Сковорода.

Сковорода в собі самому носив власний ідеал життя і своє життя творив по цьому ідеалу, ні на які сторонні впливи не зважаючи, і те життя його було суцільним

1881

протестом проти ідеалів та звичаїв, що панували в суспільстві. Гармонійна і сильна індивідуальність, закінчений світогляд, непохитна вдача й сувора мораль, ціле життя без компромісів, свідчать, що перед нами—героїчна постать, постать людини, якій в інших умовах може пощастило б утворити епоху. В тогочасній Україні Сковорода, освічений і красномовний, з безмежною жадобою знання міг би „зробити кар'єру“, пішовши утвореною стежкою талановитих „суд-ів“ Київської академії — міг вийти в старшину, здобути собі статків-мастків, або в вищу ієрархію духовну. Але замість гаптованого злотом мундира чи там архиерейської митри волів він все життя носити сіру свиту, в простих чоботях міряти верстви од села до села і замість високих покоев мати круг себе вічну природу з вічною її красою, а над головою склепіння неба.

Григорій Сковорода народився р. 1722 в козацькій сім'ї в с. Чернухах на Полтавщині; учився в Київській Академії, де звернув на себе увагу охотою до вчиття та музичним хистом; якийсь час був співаком в придворній капелі парци Єлизавети. Потім, служив дяком при православної церкви в Офені, подорожував за кордоном, здобуваючи завдяки своїм здібностям та доброму знанню німецької та латинської мови, приязнь учених, і на Україну повернувся людиною вже сформованою, з великими знаннями і життєвим

1882

досвідом. Один час він займав посаду учителя пітики в Переяславській семінарії, але скоро мусів її покинути через непорозуміння з архиєреєм. Од Сковорода вимагали викладів по старих підручниках, а він на те не погодився, та ще й додав на адресу архиєрея — „реввителя старини“ уїдливу приказку: *alia res sceptrum, alia plectrum* (одна річ — патерниця, а друга — совілка). Так само не ужився він і в Харківському колегіумі, розійшовшись з Білгородським архиєреєм на ґрунті свого небажання постригтися в ченці. В 1766 р. Сковороду було покликано читати Харківському юнацтву „христіанское благонравіє“, але його вступна лекція — „Начальная дверь къ христіанскому добронравію“ викликала ремство і нарікання на автора за релігійний раціоналізм. Сковорода мусів назавше попрощатися з педагогічною кар'єрою. Переконавшись, що він не може „на театрї світа представити ніякого лица удачно, кромѣ простого, безнечнаго, уединительнаго“, взяв він на себе роль „старчика“ і помавлював по містах і селах, розносячи світло своєї моральної науки. В кожній хаті Сковорода був бажаним гостем. Його скрізь приймали, наділяли на дорогу. Задовольнявся Сковорода зовсім малим: їв раз на день, м'яса не вживав зовсім, спав чотирі години на добу. В торбви, яку він носив з собою, мав переміну білизни, свої рукописи, біблію і флейту. Людина дуже музикальна, він любив гуртові співи, а часом і сам складав духовні концерти, які були, по словах його біографа, „преисполнены гармонією простою, но важной, проникающей, плѣняющей, умилятельной“. Запрошувало Сковороду в гостину і слобожанське цнство, списувало його твори, закликало виховувати своїх дітей і потім свято берегло твори і портрети філософа. В свій час Сковорода був людиною популярності надзвичайної: його „псалми“ увійшли до репертуару кобзарів та лірників, а в Москві, кажуть, у кого були твори Сковорода, иноді оповіщали про те в часописах, запрошуючи охочих до епільного читання їх.

„Мало можно указать такихъ народныхъ лицъ“, пише М. І. Костомаров, „какимъ былъ Сковорода и которыхъ бы такъ помнилъ и уважалъ народъ. На всемъ пространствѣ отъ Острогжска (Ворон. губ.) до Кіева во многихъ домахъ висятъ его портреты; всякій грамотный малоросіянинъ знаетъ о немъ; имя его извѣстно очень многимъ изъ неграмотнаго народа; его странническая жизнь — предметъ разсказовъ и анекдотів“.

говъ; въ нѣкоторыхъ мѣстахъ потомки отъ отцовъ и дѣдовъ знаютъ о мѣстахъ, которыя онъ посѣщаль, гдѣ любилъ пребывать, и указываютъ на нихъ съ почтеніемъ; доброе расположеніе Сковороды къ нѣкоторымъ изъ его современниковъ составляетъ семейную гордость внуковъ; страивующіе пѣвцы усвоили его пѣсни, на храмовомъ праздникѣ, на торжищѣ, нерѣдко можно встрѣтити толпу народа, окружающую группу этихъ расодовъ и сослезаніями умиленія слушающихъ: „Всякому городу нравъ и права“. До какой степени пѣсни Сковороды сдѣлались народными во всей южно-русской странѣ, можно судить по тому, что нѣкоторыя вошли въ собраніе галицкихъ пѣсень Вацлава зъ Олеска и Жеготы Паули, безъ признанія самыхъ собиравателей, что эти пѣсни сочинены Сковородой“.

Помер Сковорода в с. Пан-Іванівці, Харківського повіту, 29 жовтня 1794 р. Він сам викопав собі могилу, перемінив в своїй кімнаті білизну, постелив під голову свою сіру свитину, ліг і вмер, виконавши перед смертю христіанський обряд, щоб „не бентежити совісти слабих“. На могилі заповів зробити напис: „Міръ ловилъ меня, но не поймалъ“.

Життя Сковорода не випадково було таким, а не иным: воно було натуральним прикладом здійснення його філософського ідеалу... Філософію Сковорода міряли досі не одною міркою. Вбачали в ньому то неоплатоника, то стоїка, — то моніста, то дуаліста, — то мітика, то раціоналіста в дусі XVIII віку. Де-хто уважав його за сектанта. Теоретичні погляди Сковорода ще деждаються свого об'єктивного дослідувача, який без упередження піійде до цієї оригінальної індивідуальності, мірятиме її не спрощеним способом. Не можна сказати, щоб це була легка робота. Стиль Сковорода, надзвичайно мальовничий, своєрідний і яскравий, відсутність точної термінології завжди викликать ненорозуміння дослідників..... До цього приєднується ще й те, що Сковорода ніколи не пише спокійно; з-під його пера раз-у-раз виходять не розумування філософа, а ніби-то самоодкровення, оповідання з власного досвіду духовного; иноді він доходить до екстазу, і тоді писання його свідаться на молитву. Все це безмірно утруднює аналіз.

В філософії Сковорода нема й тіні еkleктизму. На основі філософії класичної,

християнських філософів александрійської школи, біблій, які він надавав алегорично-містичне тлумачення, творів нової європейської думки, він витворив свою власну, старанно продуману, філософичну систему. Ключ до розуміння тієї філософії лежить в гносеології Сковороди. Теорія знання розроблена у нього в діалогах: „Наркисъ или разсужденіе о самопознаніи“, „Книга Асханъ о познаніи себе“, „Бесѣда на двѣ“—і досить ясна.

Це гносеологічний дуалізм. Єсть тимчасове і єсть вічне. Справжнє знання—знання вічного. Як до нього дійти? Нам зрозумілі об'єкти, а що по-за об'єктами, світ понять, то більш глибоке, то вічні моменти в світобудові, то думки Бога. Йдучи в пізнанні до вічного, до ідеї, треба починати з досвіду чуття. Од тимчасового треба йти до вічного, що є в кожному з'явищі, як в кожній краплині води — проміння сонця. Що-ж може бути ближче і зручніш для нашого пізнання, як не ми самі? Шукати вічного по-за нами „въ околичностяхъ“, по виразу Сковороди, велика помилка, бо там все для нас „гораздо крайнѣйша тьма, чѣмъ мы для себя сами“. Отже — од самопізнання до богопізнання! Хочеш знати вічне—„познай себе“. Але щоб досягти справжнього знання, для того треба знайти в собі справжню людину, зробитися новим суцільним чоловіком. Трансцедентальні функції, спільні всім нам, конечна умова нашого знання, а справжній двигач знання—вічне. Пізнання — єдиний шлях, щоб злитися з основою світу, єдина справжня мета нашого життя, і йдучи до справжнього знання повинно провадити відповідне життя. Таким чином теорія знання закладає основи моралі: з свого „познай себе“ Сковорода виводив правила праведного життя, певні етичні вимоги. В собі самому людина знайде відповідь, як жити годиться, бо „внутрь насъ“ єсть царство Бога, „внутрь человека“ „всѣхъ наукъ сѣмена сокрываются“, самопізнання дасть людині відчуття „искру блаженства, в нашемъ перлѣ погребенную“, и „важнѣе, сирѣчь полезнѣе и величественнѣе“ цього нічого бути не може. Пам'ять веде нас до вічного. Віра, надія і любов—голоси духовні в людині. Самопізнання зміцняє у нас любов до правди, навчає з огидою відвертатися від зла.

Мораль Сковороди це не порожній згук, а мова учителя, що слово перевів у життя, перевіряв своє учення на собі самому, і воно дало йому світ душевний. Твори його, цей вияв його особистості, натхнені духом високого ідеалізму. Вельми характерно для

1885

світогляду і моралі Сковороди його шукання щастя (тема розроблена в творах: „Дружескій разговоръ о душевномъ мирѣ“, „Алфавитъ мира“, „Пря бѣса съ Варсавой“, „Борьба Архистратига Михаила съ сатаною“ і др.), як внутрішнього задоволення в правді і добрі. Це справжнє щастя легко отримати, бо блаженний Бог „нужное сдѣлалъ не труднымъ, а трудное не нужнымъ“. Найпотрібніше ж на світі людині щастя, але воно й найлегше, аби людина зрозуміла, в чім воно. Щастя біля нас, воно шукає нас. „Трудно быть злымъ, легко быть благимъ“. „Будь только человекомъ. Всѣхъ люби и Бога и будетъ тебѣ рай“—повчає Сковорода...

Всякому, хто бажає собі морального поліпшення, Сковорода радить вибрати справжню їжу, дружбу й звання і забороняє увіходити в „несродную статью“, займати посаду, невідповідну природі, вчитися того, до чого не вдався, і приятелювати з тими, до кого не родився. Разом з тим, ставлячи в практичному житті найвище гармонію між особистим життям та громадським завданням, Сковорода вчав, що умова особистого щастя й задоволення—в пересвідченні, що живеш по правді, яке буває у того, „кто сопрягъ сродную себѣ частную должность съ общею“. „Сія єсть истинная жизнь“.

Про самого Сковороду повинно сказати, що „истинную жизнь“ він для себе знайшов: „сродную статью“ зайняв він на своїй рідній Україні, що була для нього стихією, без якої не міг він жити. „Мати моя Малоросія і тітка моя Україна“, говорив Сковорода. Україну він знав чудово, любив її природу, її наріз з своєрідними його звичаями, мовою, піснями. Наблизившись до народу всім своїм життям, Сковорода цілком віддав себе українському народові. І історичне значіння Сковороди, як і його діяльність, можливо зрозуміти тільки не відриваючи його від його природного ґрунту. Сковорода без України завжди лишилась невіршеною загадкою.

Особливо виразною являється постать Сковороди на загальному тлі XVIII в. В цю глуху добу, коли на Україні запроваджується панщинне право, коли козацька старшина прибірає в свої руки народне добро і жертвує „счастьемъ родины для своихъ выгодъ“,—здавалося, грубий матеріалізм цілком опановує українським громадянством.

Проти цього страшного, очевидного лиха і заявив енергійний протест своїм

1886

ученням, своєю особою і цілим своїм життям, Сковорода. Не матеріальні гаразди а душевний спокій—ось що потрібно для людського щастя. А спокій дає душі знання. „Златомъ можешъ купитъ деревню, вещь трудную, яко обходимую, а счастье, яко необходимая необходимость, туне вездѣ и всегда дарується“... Проповідь Сковороди мала успіх у шляхетства Слобідської України. Особливо молодіж підлягала впливові його могутньої індивідуальності, виносячи з бесід з Сковородою жадобу знання, добра, честі, бажання добрих діл і користі для людського загалу, тоб-то — те, що потім звичайно давали юнацтву університети.

Особливу вагу має той бік діяльності Сковороди, що був звернений до простого люду, якому доля уготувала тяжке ярмо кріпацтва. Тут треба було рятувати уже людину в селянинові, щоб кріпак не втерав людської подобі, не перенявся психологією раба. Хто здолає тепер оцінити все те, що в данному разі вніс наш філософ в оточення, якому офірував піле своє життя!.. Незмірна це заслуга Григорія Сковороди перед Україною, що він, в момент, близький до духовної прострації на Україні, в часи панування в масах темноти, своїм життям і ученням не дав потьмаритися в кріпаків світові людської душі, врятував в ньому „образ і подобіє“ божі, не допустив простий народ до занепаду морального, не дав йому стати ще й духовно рабом.

За величною постаттю філософа зовсім не помітно юних, малих сил, що тоді намагалися так чи інакше рятувати уламки з розбитого корабля національної культури на Україні.

Інтереси народу Сковорода обороняв, звичайно, вже тим, що в своїй особі примушував ставитись з повагою до зовнішнього вигляду простої людини. Як говорять в своїй статті О. Я. Єфименкова¹⁾. „В самому собі він так зумів втілити соціальну правду, що вже присутність його була німим докором неправді“, і пани при Сковороді цілком міняли своє поводження з своїми підданими, ставилися до них по

людському. Але головна робота Сковороди — там, в масах, в душі сірого люду, що розумів Сковороду і приймав його мораль, яка будила в ньому почуття власної гідності. Над Сковородою глузували за ту його чорну роботу.

„Надо мною позоруются,—завважає він,—пускай позоруются; о мнѣ бають, что я ношу свѣчу передъ слѣпцами, а безъ очей не узрѣтъ свѣточа — пускай бають; на меня острятъ, что я звонарь для глухихъ, а глухому не до гулу—пускай острятъ; они знаютъ свое, а я знаю мое и дѣлаю мое, какъ я знаю, и моя тяга мнѣ успокоеніе“.

Сковорода непохитно вірив у кращу світлу долю того народу, який вищі класи суспільства уважали за робочу худобу, за спосіб до наживи.

„Барская умность, будто простой народъ есть чорный,—иронізує Сковорода,—видится мнѣ смѣшная, какъ и умность тѣхъ названныхъ философовъ, что земля есть мертвая. Какъ мертвой матери рождать живыхъ дѣтей? И какъ изъ утробы чорнаго народа выленились бѣлые господа? Мудрствуютъ: простой народъ спитъ—пускай спитъ, и сномъ крѣпкимъ, богатырскимъ; но всякій сонъ есть пробудный, и кто спитъ, тотъ не мертвецича и не трупище околѣвшее. А когда выспится, такъ проснется; когда намечтается, такъ очутится и забодриствуетъ“.

Так, колись прокинеться народ, матиме кращу долю, а тепер, щоб народові не скінити в темряві, повинно дати йому змогу зазнати щастя, яке кожному дається через знання; знання бо „не должно узать своего изліянія на однихъ жрецовъ науки... но должно переходить на весь народъ, войти въ народъ и водвориться въ сердцахъ человека и душъ всѣхъ тѣхъ, кто имѣетъ право сказать: и я человекъ, и мнѣ, что человеческое, то не чуждо“. В тому самє, щоб довести забитого, спантеличеного кріпака до розуміння: „і я людина“, з усіма наслідками, що з того розуміння випливають, і лежить головне завдання діяльності Сковороди в народі, виконанє ним, можна сказати, у всеукраїнському масштабі.

¹⁾ „Філософъ изъ народа“. А. Єфименко. Южная Русь. Спб. 1905. т. 2.

3 теоретичних питань бібліографії.

3.

Завдання індивідуальної бібліографії.

Стаття А. Бема.

Під індивідуальною бібліографією ми розуміємо бібліографію, присвячену діяльності однієї якоїсь особи.

Таким чином індивідуальна бібліографія є дисципліна допоміжна до біографії в широкому розумінні слова (не тільки життєпису, але й оцінки наукової, громадської й літературної діяльності). Отже завдання індивідуальної бібліографії в першу чергу полягає в збиранні й класифікації друкованого матеріалу, що стосується до життя й діяльності тієї чи іншої особи.

В яких же відносинах стоїть індивідуальна бібліографія до біографії?

Біографія є творче узагальнення, синтез особи на підставі зібраного й простудійованого матеріалу—устних переказів, рукописного й друкованого слова, літературної спадщини і т. п. Біографія, таким чином, тільки до певної міри спірається на той друкований матеріал, що його збирає бібліограф. Кожний поважний біограф неминуче підготовляє для себе індивідуальну бібліографію, на котру спірається в своїй праці. Отже індивідуальна бібліографія попережає біографію. Тільки біограф складає свою бібліографію, найчастіше як матеріал допоміжний, відповідно до обсягу й завдань своєї праці. Для читача, для публіки його бібліографічні студії приховані: тільки посилання та підстрочні примітки вказують їх...

Інакше стоїть справа з бібліографом, що метою своєю поклав зібрати бібліографію тієї чи іншої особи. Тут перед бібліографом постане завдання дати матеріал для біографії ідеально збудованої, яка б вичерпувала всю друковану літературу даного питання. І чим цей матеріал багатший, тим складнішою й відповідальнішою стає його праця. В певних випадках, коли справа торкається видатного представника науки, літератури або громадського життя, бібліограф властиво не тільки попережає біографа, підготовляючи для нього матеріал, але й творить біографію, подаючи готову канву, кістяк майбутньої біографії.

Росподіл матеріалу в індивідуальній бібліографії відіграє важливу роль, і стоїть цей розподіл в тісному зв'язку з самою біографією письменника. Чим різносторонніше життя й діяльність даної особи, тим більше

рубрик доводиться виділяти в його бібліографії. Це властиво попередній поділ майбутньої біографії на розділи („главы“), поділ, який висуває найголовніші моменти діяльності даної особи.

Всяка повна індивідуальна бібліографія того чи іншого письменника розпадається на дві основні частини: бібліографію писань і бібліографію того, що писалось про письменника.

Бібліографія писань повинна охопити все написане й видруковане данною особою. Цей матеріал в свою чергу поділяється на бібліографію листів і бібліографію творів.

Завдання *бібліографії листів* ніби то й нескладні скласти реєстр усіх видрукованих листів. Але перед бібліографом листів виринає питання: чи повинен він лишатися в рямцях строго-бібліографічних, тоб-то обмежуватись тим, що він запише на бібліографічну картку всі публікації листів в тому вигляді, як вони з'явилися друком (напр. А. Титовъ. Письма П. А. Кулиша къ О. М. Бодянскому. Русский Архивъ 1892, № 11, стор. 291—304), а чи повинен він рознести кожного листа на окрему картку, розложивши їх потім в хронологічній послідовності. Останній спосіб має певну перевагу: він одразу дає повну хронологічну картину видрукованих листів, складаючи ніби-то канву для майбутнього видавця повного зібрання листів письменника. Але при такому способі бібліографування виникає ціла низка труднощів, іноді сливе непереможних. Перш за все труднощі будуть з тими листами, яких не можна означити хронологічно й приближну дату яких треба встановити на підставі їх внутрішнього змісту. Тут бібліограф знову мусить стати дослідником, ґрунтовно ознайомленим з життям письменника.—Ще складніше питання з листами, вставленими в текст біографії письменника або спогадів про нього. Відомо, наприклад, що В. І. Шенрок, складаючи біографію Кулиша, користувався багатим родинним архивом О. М. Кулишевої—Барвінок. Цілу низку найцінніших для біографії Кулиша листів він наводить в самому тексті життєпису, але наводить в більшості випадків без точних дат, іноді не вказуючи навіть

адресата. Розмотати цей клубок бібліографічної змоги не має, коли він тільки не звернеться до першого джерела—до родинного архіву Кулішевого. На щастя цей архів зберігся, і єсть можливість, правда не без праці, дуже детальної й пильної, реставрувати джерела для біографії, складеної Шенроком. Пройти ж мимо листів, не визначених з боку формальних прикмет, бібліограф не може, бо тоді він позбавить біографа вказівок на цілу низку першорядних біографічних фактів. Вкажу ще другий приклад—на біографію Погодина, складену Барсуковим¹⁾. В VII-ому її томі знаходимо листи Куліша до Погодина, надзвичайно з огляду на свій зміст цінні, але не прив'язані до точних дат. Щоби встановити дати, знову треба звертатися до першого джерела—до архіву Погодина в Рум'янцевському Музеї.

Бібліографування листів уявляє певний інтерес ще й з чисто теоретичної сторони. В першій нашій статті²⁾ пробували ми довести релятивність (відносність) бібліографічної праці, її допоміжний характер. На бібліографії листів ця думка знаходить собі цікаве підтвердження.

Припустімо, що біографія письменника остільки старанно вистудійована, що рішуче всі листи його опубліковані, розкладені в хронологичній послідовності й мають при собі повного покажчика, іншими словами, перед нами—повне зібрання листів письменника. Ясно, що в такому випадку бібліографія листів уявляє хіба тільки академічний інтерес, бо практичної потреби в ній немає.

це тому, що бібліографія в даному разі тільки попережає роботу редактора повного зібрання листів даного письменника служити канвою, без якої його праця, методично поставлена, стає неможливою, але сама по собі, по-за своїм службовим завданням, бібліографія листів жадного сенсу не має. Коли ціль досягнута, тоді тратить всяку рацію підготовча праця до цієї роботи. Таким чином і в цьому разі релятивний характер бібліографії тільки підтверджується.

Бібліографія творів письменника зводиться до встановлення літературної спадщини письменника, оскільки вона опублікована в друку.

І в цьому випадку бібліографія підготовляє матеріал для редактора повного зібрання творів, даючи йому повний і точний список всього, що було видруковано.

¹⁾ Жизнь и труды М. П. Погодина. Николая Барсукова. Книга седьмая. Спб. 1893 г., стр. 141—145.

²⁾ Книгарь, ч. 25—26 (1919, вересень-жовтень). 1891

Ріжниця меж бібліографом та редактором в тім, що перший дає повний реєстр всіх випущених видань, другий зупиняє увагу тільки на тих текстах, які можуть мати значіння при новому виданні творів. Для першого уявляє інтерес кожне видання, тому що воно дає матеріал для висновку про популярність письменника, для нього важно приготувати кількість випущених примірників, характер видання, його бібліографічні ознаки й т. и.; для редактора на першій місці стоїть питання про текстовий бік видання. Інколи бібліограф в таких випадках іде назустріч редакторові та дослідникові, в тому розумінні, що переносить свій інтерес тільки на ті видання, котрі являються цікавими для історика літератури; вкажу, як на приклад, на роботу Синявського й Цявловського „Пушкинъ въ печати“, в якій занотовано тільки ті видання творів Пушкіна, які з'явилися за життя поетового. Ясно, що така бібліографічна праця—надзвичайно цінна для історії Пушкінського тексту.

Питання про систему в розподілі матеріалу при бібліографуванні творів так само уявляє деякі труднощі.

Найбільш розповсюджена система розкладу творів і в порядку виходу в світ кожного видання—має певну незручність. Один і той же твір повторюється під різними роками, а це надає покажчикові перистий вигляд і разом з тим позбавляє його наглядності. Твір, що вперше з'явився друком, завалений іншими творами, що вийшли в тому ж році, губиться при огляді бібліографічного списку.³⁾

Зручніше, на нашу думку, триматися хронологічного принципу, розкладаючи всі видання з огляду на дату їх першого виходу в друк і всі перевидання прилучаючи до першого видання. Такий порядок дає певну картину творчості письменника, поскільки перші видання взагалі по часу їх публікації не далеко одходять од того часу, коли була закінчена авторова праця над ними; а разом з тим і список не тратить наглядності, завдяки тому, що всі видання одного твору згруповано до купи. В інтересах зручності можна спинитися й на алфавітному порядку, розложивши видання з огляду на назви окремих творів, але тут можуть виникнути труднощі з установами канонічного списку назв.

Однак додержати в чистому вигляді хронологічний або алфавітний принцип буває тяжко, бо твори письменника дуже часто

³⁾ Див. напр. „Бібліографічний покажчик писаннів П. Куліша“ Л. М. Балака. — „Дубове листя“. Київ 1903, стор. 245—276.

роспадаються на кілька відділів і перемішавши їх один з одним, ми робимо велику незручність. В цьому разі перед бібліографом повстає теж саме завдання, що й перед редактором творів, коли він ставить питання про план розподілу матеріалу. А наскільки це завдання складне, доводить хоча би справа перевидання творів Куліша. Нехай читач звернеться до статті П. Зайцева „Видання творів П. Куліша“, в якій мається інтересний матеріал щодо цього питання ⁴⁾.

Вкажу до речі, що для бібліографа не може бути й розмови про відділення російських праць Куліша від українських; внести в бібліографічні праці національний критерій—річ неможлива, бо ж для бібліографа однакове значіння мають як українські, так і російські писання Куліша. Гадаємо, що й видавець повного видання Кулішевих творів не зможе одділяти „шуйцы“ Куліша від його „десницы“, виходячи з суб'єктивного критерію „національного“ Куліша. Куліш—явище в українській літературі остільки велике, що його треба брати таким, яким він був в дійсності. Гадаємо, що останнє слово про Куліша далеко ще не сказане, і наше завдання—підготувати безсторонній матеріал для остаточного суду історії.

Другим важливим відділом індивідуальної бібліографії є *бібліографія всієї літератури про данну особу*.

Для розподілу матеріалу в цьому одділі ми пропонуємо рознесення його на три групи, які вкладаються в схему: життя — особа—творчість.

В першій групі знайде своє місце біографічний матеріал, а саме — біографічні спроби, спогади, документи біографічного змісту, нарешті, листи до письменника.

Особливу увагу повинно звернути на спогади, бібліографування яких само уявляє дуже складне завдання. Бібліограф не може обмежитись внесенням до своєї праці тільки тих мемуарів, які присвячені письменнику цілком; він повинен притягти і той матеріал, де предмету його студій—з того чи иншого поводу — уділено кілька сторінок, а то й кілька рядків. Аджеж і в таких принагідних згадках можуть трапитись часом дуже цінні вказівки. Але внести такий матеріал можна тільки при умові ґрунтовного знання літератури данного питання. Та цього ще мало. В таких випадках не досить подати заголовок внесеного в працю видання, треба ще

вказати в прямиці, до якого періоду життя письменника стосується спогад, з чьох слів він подається й т. п. Для того, щоб дати поняття про те, як широко можна поставити завдання бібліографії спогадів і коментаріїв до неї, вкажу на бібліографію спогадів про Тургенєва, уміщену в „Тургенєвскомъ сборникѣ“ під редакцією Н. К. Пісанова.

В одділі, об'єднанім під умовним терміном „*особа*“, групується матеріал, що має вказати на виявлення індивідуальності письменника в усіх галузях життя. Сюди входять відомості про вплив письменника на того чи иншого сучасника, оцінка його індивідуальності, данні про ті чи инші явища громадського життя, сполучені з іменем письменника. Коли б ми взяли Шевченка, то сюди треба було б віднести матеріал про події громадського життя, зв'язані з Шевченківськими роковинами, статистика його „читавості“, відкриття шкіл його імени й т. я.

В одділі „*творчість*“ знайдуть собі місце всі праці, що вивчають творчість письменника. В кожному окремому випадку тут прийдеться ділити матеріал на групи в залежності від характеру діяльності письменника. Так, що до Куліша, можливі такі підвідділи: 1) Загальна оцінка літературної діяльності Куліша, 2) Оцінка його художніх творів (поезія, перекладна література, проза, історична белетристика й т. и.), 3) Оцінка критично-публіцистичної діяльності, 4) Оцінка історичних праць і т. и.

Такі, в загальних рисах, завдання індивідуальної бібліографії; ці завдання, як ми пробували показати, доволі складні й не зводяться до одного шаблону, бо стоять в залежності і від характеру діяльності данної особи і від степені розробленості виданого матеріалу. Але все таки загальну схему індивідуальної бібліографії можна дати. В загальних рисах вона уявляється нам так:

I. Писання.

- 1) листи
- 2) твори.

II. Оцінка діяльності.

- 1) життя
- 2) особа
- 3) творчість.

Схема ця в кожному окремому випадку буде індивідуалізуватися в залежності від особливостей життя й творчості належної до вивчення особи, буде заповнюватися тим реальним змістом, який дасть можливість використати друкований матеріал у всім його обсягові, полекшуватиме тим підготовчу працю біографа.

⁴⁾ Книгарь, ч. 23—24, стор. 1573—1582.

3 історії української книжки.

II. Видавничі плани Кирило-Методіївського товариства.

Стаття В. Міяковського.

Процес Кирило-Методіївського брацтва, по влучному вислову С. Бфремова, був „процесом української літератури“.

Тим же присудом, каже він, що були засуджені найкращі українські письменники свого часу, було заборонено й усю українську літературу.

Справді, книжка в історії Кирило-Методіївського товариства, так само як і товариство, його ідеологія та доля—в історії книжки української відігравали значну роль. Увесь рух 60-х років зріс на традиціях братчиків. Діяльність першої Громади що до видавання книжок була продовженням намірів „україно-славянців“. А поміж цих двох дат—1847-ий і 1860 і р. р. маємо в історії книжки майже порожнє місце, як наслідок терору, що спіткав був українську справу разом з суворим присудом 47-го року.

Широкомрійні плани братчиків що до слов'янського єднання й будучого устрою Сполучених Слов'янських Штатів зараз же ставали на міцний ґрунт і набували реальних, можливих до здійснення форм, як тільки справа переходила на найближчі завдання тісного гуртка Кирило-Методіївців. Тут усі вони згодні були в тому, що першочерговою, основною задачею для них була народня освіта. Заведення народних шкіл, видавання народних книжок, переведення цього планомірно й систематично, підшукування грошових засобів для того, вибір матеріалу, який став би до пригоди,—про все це однаково піклувалися всі братчики.

Багато відомостей про те, як стояла справа видавання книжок в Кирило-Методіївському брацтві знаходимо в признаннях самих братчиків на допитах в Києві та в Петербурзі—в III-му відділенні¹⁾.

Студент Олександр Тулуб, перелічуючи теми розмов, які провадилися в братчиків між собою, зазначив, що більш за все мова йшла про тяжку долю українського народу під кормогою поляків та про утиски, які чинили кріпакам поміщики. Ці два моменти

влучно підкреслені були Тулубом. Національно-політична та суспільно-економічна основа загального світогляду кирило-методіївців, коли їх брати вкупі, як товариство, як творців певної ідеології, полягала як раз на цих двох китах. Нас найбільше зараз цікавить останній момент—погляди товариства на становище селян, на кріпацтво, бо вони пересвідчили братчиків у необхідності негайної роботи серед народу. „О крест'янахъ говорили“, розповідав Тулуб на допиті перед губернатором Фундуклеем та помішником попечителя М. Юзефовичем: „что благо бы было, если бы государь, если нельзя освободить ихъ вдругъ, не образовавши впередъ, то по крайней мѣрѣ позволилъ имъ самимъ образоваться и выкупаться изъ подданства; говорили о необходимости всеобщаго ихъ образования и что поэтому всякъ бы старался по своимъ средствамъ помочь имъ въ этомъ дѣлѣ“.

Що це не поодинокі думки Тулуба, а думка цілого товариства легко довести, проминаючи всім відомі думки Шевченка, згадкою про те, що в студента Івана Посяди при трусі було забрано між иншим рукопис, який звернув на себе увагу перших слідчих по справі брацтва „де-якими висловами своїми“. Це були адресовані царю замітки про надзвичайно важке становище полтавського селянства під орудою поміщиків і місцевого уряду. В Гулака, одної з центральних постатей товариства, також відібрали рукопис—великий зшиток, в якому мова йшла про становище рабів в давній Росії. Та й инші братчики на допитах не один раз торкалися селянської справи. Словом, думки всіх братчиків кружили біля цього центрального питання дореформової Росії, біля засобів запобігти селянській потребі в народній освіті, допомогти перетворенню рабів і бідла в людей.

А засобів для цього було два: школа й книжка. Оскільки важливою для товариства була справа з видаванням книжок, ми знаємо з уст самих братчиків, з тої ролі, яку вони сами надавали книжці. Серед усього притягнутого до слідства чи не один лише доповідач Петров був людиною, далекою від літературних інтересів. В кожного з братчиків при трусі було відібрано книжки

¹⁾ Матеріали до історії Кирило-Методіївського брацтва. Признання кирило-методіївців. Приладив до друку М. Грушевський. К. 1915 р. (Збірник пам'яті Г. Шевченка. Вид. У. Н. Т. у Києві).

й рукописи; всі вони більш-менш були причетні до літератури, а троє-четверо з них були справжніми письменниками.

Цікаво, що той же самий студ. Тулуб на запитання Фундуклея про товариські розмови в приводу „Малороссії и народности“, відповів: „о народности говорили следующее,—что должно возстановить язык малороссійскій, забытый всіми почти дорянами“. Це „оновлення“ української мови повинно було відбутися також через українську книжку.

Видавничі плани кирило-методіївців стояли в міцному звязку з тими основними думками, що уявляли собою ідейний ґрунт цілого товариства. В „Главныхъ правилахъ общества“, що йшли слідом за статутом, у першій же точці читаємо: „Устанавляемъ общество съ цѣлю распространенія вышеизложенныхъ (в статуті) идей, преимущественно посредствомъ воспитанія юношества, литературы и умноженія числа членовъ“. Але більш конкретних вказівок, як саме малося розповсюджувати ідеї товариства при допомозі „літератури“—ні в уставі, ні в правилах не було зазначено.

Тільки вже в признаннях Куліша зустрічаємо розв'язання цієї думки. Слідча комісія звернула увагу на таке речення в листі Куліша до Костомарова: „довольно изучать иностранное, руководствоваться опытами вѣковъ, надо дѣйствовать у себя дома“. З приводу цих слів Кулішеві довелося пояснити, що „дѣйствие дома“ він розумів тільки в сфері літературній, бо з літературою „всегда соединено вліяніе ея на умы публики“. А далі з приводу іншої фрази додав ще ясніше: „я разумѣю развитіе ума и другихъ способностей, которое должно было совершиться сперва въ дѣйствителяхъ, т. е. въ литераторахъ, чтобъ они могли способствовать къ развитію нравственныхъ силъ народа“. Умовою для цього в своїй відповіді Куліш визнав „повсемѣстное заведеніе школъ для простолюдиновъ и распространеніе всеобщей грамотности“, при допомозі якої „удобнѣе всего было бы литераторамъ сообщать народу въ большей или меньшей степени свою образованность“.

Причепливе слідство витягло від Куліша й остаточний вивід з тих загальних фраз, які ми виписали вгорі з признаннів письменника: „Мы намѣрены были написать краткіе учебники на малороссійскомъ языкѣ“.

Таким чином маємо в словах Куліша ніби теоретичне обґрунтування практичного завдання Кирило-Методіївського товариства в сфері видавання книжок.

1897

Як відомо, статут і „головні правила“ братства складено було Костомаровим; зараз ми бачили, що просвітні заміри обговорював Куліш в листі до того ж Костомарова; відомий нам ще й лист Амвросія Метлинського до Костомарова в тій же справі видавання підручників і книжок. Все це доводить що й тут, як і взагалі в справах братства, провідна роль належала Костомарову.

Йому ж належала й думка про організацію спеціального товариства для друкування книжок, ідея якого, без сумніву, остаточно накреслилася в наслідку обмірковування її в товариському гурткові, в довгих розмовах та листовних зносинах з іншими українськими письменниками та діячами по інших містах України. Багато допоміг тут П. Куліш, вся дальша видавнича діяльність якого була ніби-то здійсненням певних планів братства. Третьою людиною, яка ближче ніж інші стояла до видавничих намірів гуртка, був студент Г. Андрузький. В його признаннях на допиті знаходимо детально розроблений план практичного переведення в життя видавничого програму.

Крім зазначених членів товариства, розуміється й інші братчики були не тільки в курсі справи, але тим чи іншим способом допомагали їй. Тільки двоє з них, Т. Шевченко та Ол. Навроцький, на запитання слідчої комісії вперто відповідали, що вони нічого не знають ні про товариство, ні про заходи для ширення освіти, ні про завдання шкіл, ні про друкування книжок. Відмовився потім від своїх зізнаннів і Андрузький, особливо в тій частині, яка торкалася Костомарова, та й Костомаров увесь час був гідний скинути з себе все, що тільки можна було, відцуратися від того чи иншого вчинку свого й тим полегшити свою провину. Але, не зважаючи на те, що братчики на допитах не могли бути ні многословними, ні щирими, картина що до книжної справи вирисовується досить ясно.

В такій складній справі, як видавнича, братчики, розуміється, не мали можливості спиратися лише на свої сили. Перш за все був тут матеріальний момент, подолати який можна було тільки цілою громадою. Українські книжки не могли рахувати на широкий збуток; їх поширення, переважно серед селянства, могло бути переведенням або безплатно, або по дуже низькій ціні. Для того то й треба було притягти заможних, прихильних до українства поміщиків. По-друге, для таємного товариства не зо-

1898

всім безпечно було звернути на себе увагу такою явною справою, як видавання книжок. Необхідність легального окремого товариства, яке було б, так би мовити, легальним органом брацтва, стала безперечною.

Оджеж справу цю почали обмірковувати й ставити на реальний та легальний шлях невдовзі перед катастрофою. І. Посида листувався з полтавським навчителем байкарем Л. Боровиковським, а Костомаров з А. Метлинським та Сементовським в справі складання підручників: братчики запрохували їх узяти участь в товаристві для друкування книжок, що саме тоді закладалися. Костомаров мав дістати на свій заклик дуже цікаву відповідь Метлинського, але відповідь ця попала вже в руки слідчої влади й була прилучена до справи, як „вещественное доказательство“.

Метлинський, в листі своїм, як раз підкреслював цей момент—необхідність легалізації товариства. „Общества для печатанія не гудю“, писав він: „только нужно его утвердить гласом, а то никто не пристанет из посторонних, а коли мало буде, то выйдет из всего нишк“! Метлинський пропонував Костомарову такий план легалізації справи: „Збирається сума (без всякого общества... См. свод. угол. зак.) для пособия при изданіи сочиненій, имѣющихъ предметомъ Южную Русь по языку и содержанию или принадлежащихъ южному краю Россіи въ этихъ отношеніяхъ и имѣющихъ цѣлю содѣйствовать так. обл. познанію своего отечественнаго и противодѣйствуя распространенію чужеземныхъ, не свойственныхъ духу и почвѣ народа мечтаній (еще что-нибудь о народности, неразрывно связанной съ православіемъ и самодержавіемъ)“. Метлинський додавав, що „надобно соблюдать не только рациональныя, но и сффиціальныя формы“. З тим то він радив покласти зібрані гроші в „Приказъ общественнаго призрѣнія“ у Києві та Харькові. Процент, які будуть щорічно нараховуватись на капітал, мали б видаватися київським та харківським друкарням за друк книжок товариства. Метлинський радив Костомарову надрукувати програм видань і роздати „ревнительмъ въ достаточномъ числѣ экземпляровъ—печатное много значитъ!“¹⁾

Як відомо, товариство для друкування книжок не встигло zorganizуватися й розпочати працю, бо й саме брацтво аж до арешту членів його, по вслову одного з

братчиків, „существовало только въ мысли, а не на дѣлѣ“.

Справді, брацтво було захоплене саме в стадії свого формування; після нього лишилися тільки проекти, записки. І видавнича справа не була тут винятком: проекти і плани, про які згадують братчики на виказах своїх перед слідчою комісією, на жаль, не перейшли в життя.

Осипас Маркович здержливо відповів губернатору Фундуклею, що в розмовах з всіма, заарештованими разом з ним, особами обговорювалася справа видавання для народу читанок та підручників, „къ чему приготавливались или предназначались сочиненія и даже сдѣланъ былъ недавно денежный небольшой сборъ на изданіе чего-нибудь“.²⁾ Куліш в III му відділенні більш докладно ознайомив слідчу владу з „приготовленієм“ та „предназначеніями“ брацтва у видавничій справі.

„Мы намѣрены были, виказував він, написать краткіе учебники на малороссійскомъ языкѣ, по части священной и гражданской исторіи, географіи, счетоводства и сельского хозяйства“.³⁾ В лад з Кулішем і Андрузський подавав, що малося на меті перевидати попередніх авторів, видати нових та перекласти й видати підручники та господарські книжки для простого люду⁴⁾. Здається, що найбільш діяльну участь що до підготовки самих книжок виявив Оп. Маркович, принаймні донощик Петров указував на нього, доводячи, що Маркович „весьма ревностно старался перекладывать различные предметы науки на малороссійскій языкъ, излагая это популярно“. Петров зазначав і зміст перекладу—це була „Історія грецької республіки“ на українській мові, уривки з Геродота. Правда, сам Маркович доводив, що переклад історії грецької республіки він робив виключно для вивчення грецької мови, як студент першого відділу філософського факультету. Оп. Маркович не зазначає на яку мову перекладав він за для практики Геродота, але Петров показував, що переклад він бачив на власні очі й був він зроблений по українськи. Не маємо даних, щоб не вірити тут Петрову, тим паче, що братчики не береглися його й посвячували в свою роботу. Маємо навпаки значно більш даних, щоб підозрити слова Марковича, які зроблені були примусом під час слідства, тим більше, що самий переклад не був знайдений при трусі.

²⁾ Матеріали, 125.

³⁾ Мат. 173.

⁴⁾ Мат., 134.

¹⁾ К. Ст. 1901, лютий; стор. 68—72.

Маркович пробував полегшити свою „провину“ і в другому випадку.

Той же Петров подав відомості, що Маркович мав написати незабаром після перекладу „Історії грецької республіки“ ще й підручник географії на українській мові. Маркович хоч повинився в цьому, але додав: „откровенно говоря, мысли твердой и решительной писать географию у меня не было, и не было на то никакой пѣли, но объ этомъ я говорилъ Петрову и, можетъ быть, кому-нибудь и другому въ разговорѣ безъ всякаго намѣренія“. Це було, розуміється, остільки щирим, оскільки щирою також була згадка Костомарова про план утворення історико-філологічного товариства при Університеті св. Володимира, коли його питали про товариство Кирило-Методіївське.

Що до інших конкретних проектів в книжковій справі, то можемо зазначити ще пропозицію Боровиковського видати його короткий словник та граматику української мови⁵⁾.

Досить реально стала справа з журналом для народного читання. Але ідея його перейшла де-яку еволюцію.

З початку, очевидно, під впливом Костомарова, журналу малося надати характер всеслов'янського й втілити в нього основну думку братства—пропаганду єднання слов'янських народів. Костомаров носився з думкою видавати журнал на всіх слов'янських мовах. Це була дань слов'янофільському романтизмові, в якому більш за все кохався Костомаров, і цей план журналу на всіх слов'янських мовах мав щось спільне з другим вчинком Костомарова—надрукуванням слов'янської мітології кирилицею. Розуміється, цілком не реальний проект було залишено самим Костомаровим; через де-який час він думав вже про журнал двома мовами—російською й українською, але й це було відкинуто хутко.

З появою Т. Шевченка в Києві думка про журнал ніби то трохи відродилася. Але, як висловився Андрузський—виявилось, що „издавать не на что, а помещать нечего“⁶⁾. Так занепадала ідея всеслов'янського журналу.

Тут то й виникає нова думка пристосувати журнал до народного вжитку, на зразок „Сельського Чтенія“ кн. Одоевського. Костомаров удався до попечителя за доз-

волом і зустрів нове співчуття намірам братчиків що до такого журналу. Це було в грудні 1846 р. В признаннях братчиків є навіть вказівки, ніби то ініціатива йшла від попечителя Трасяйва. Але Костомаров на допиті думку про видавання народного журналу приписував Оп. Марковичу і розказав так, ніби то вже до його думки пристали потім Гулак, Шевченко, Куліш і він сам. В иншому місці Костомаров зовсім відокремлює справу з журналом від своєї особи й зазначає, що його запрохували взяти участь, але він обіцяв свою згоду лише в тому разі, коли буде дозвіл на журнал міністрів освіти та державного майна. Треба гадати, що в цій стадії журнальної справи братства дійсно Оп. Маркович більш, ніж інші, привклав рук до здійснення плану, який щільно підходив до проектів видавання популярних книжок та підручників, і складав ніби частину загально-просвітної справи товариства. Маркович узявся до практичного переведення думки про журнал. Він поробив цілу низку перекладів з часопису кн. Одоевського „Сельское Чтеніє“, „съ нѣкоторымъ приспособленіемъ къ мѣстности“ і покладав велику надію на вплив майбутнього журналу.

Що до коштів, які потрібні були для здійснення всіх проектів товариства: книжок, підручників та журналу, то, як відомо, складалися вони з товариських внесків, які збирав і переховував у себе Костомаров. Оп. Маркович оповідав на допиті, що збирання грошей пропонувано було Гулаком. Костомаров трохи инакше розказав історію встановлення цих внесків, але треба зазначити, що грудень 1846 р. був досить певною датою початку систематичного збирання внесків в розмірі 10-ти карбованців. Такий внесок було зроблено й Метлинським, а Ів. Посада писав Боровиковському, що вже єсть 15 осіб, які будуть давати по 10-ти карбованців. Товариське збирання грошей провадилося, розуміється й до грудня, але тільки поміж членів братства та в якій-будь, що не в установленій, сумі. Списочок таких пожертв за 1846 р. знайшли при трусі в Куліша. З нього видно, що Куліш дав у три рази—457 карб., Гулак—60 карб., Біловерський—38 карб.

Так мріяли розпочати свою видавничу роботу братчики. Але важка дійсність не тільки припинила її, не тільки розпорошила культурні сили: катастрофа 1847 р. придушила взагалі українську книжку.

⁵⁾ Мат. 121, 224.

⁶⁾ Мат. 133.

Яцків і його критик^{*)}.

Стаття Б. Якубського.

Михайло Яцків належить до тих письменників, які не стануть ніколи улюбленими в широкому колі читачів. Це—поет для небагатьох. А проте Яцків—справжній і цікавий поет. Культура його творчости вища, ніж загальна культура нашого письменства й нашого суспільства (—і це докладно й логічно доводить „вступне слово“ Мих. Рудницького). Творчість Яцкова є продукт західньо-європейської літературної традиції. Яку сторінку не відкривш у Яцкова—з кожної дивиться обличчя таке своєрідне, таке самотнє; гострий і тонкий погляд людини, яку замучили тяжкі обставини наскрізь дрібного, наскрізь пошлого життя; гірка туга, часом гірка іронія, а часом і гірка розлука індивідуальности тоншої—і значно тоншої—ніж ті, що її оточують.

Яцків скоштував овочів з дерева європейського символізму. Яцків зазнав отрути цієї витонченої яснovidности, тремтливих передчувань, містичних поривань і захоплень, страшною містикою звичайного й буденного. Неможна сказати, щоб Яцків цілком опанував символізмом, символістичним світоглядом, символістичним методом; але й недозрілий, невикінчений, розірваний, увесь в шуканнях—оскільки він вище і цінніше в культурному відношенні багатьох занадто викінчених і трафаретних явищ в нашому письменстві.

Нариси й оповідання, які зібрано в першому томі його творів, це—художні мініатюри, вноді тільки в кілька рядків, але кожний раз це—здобуток поглибленого вглядання в життя і справжнього поетичного переживання.

Повний тривоги, поривання, ще не викристалізований стиль; якісь бідні, неначе голі слова; але за ними—блідє обличчя автора. Яцков відчуває субстанціональну роль страждання; все страждає: „лицарь,

негаз, земля“ (стор. 2). Але через що ж тільки „лицаря шукають товариші і несуть йому вінок слави“? через що ж на світі стільки непомітного, неоціненого і без помети зоставленого страждання?

Тільки в нятяках, тільки в півсловах говорять найчастіше Яцків про те таємне й визначне, що є в житті: „Молоді були ми, а знали вже, що не все словом сказати“ (стор. 13). І переходить це визначне, велике, дивне й таємне, те, що зветься життям душі, таке глибоке—переходить по дрібній і маленькій поверхні буденного. В душі—„почуття своєї“, „холод смерті“, „здаєка долітають мертві голоси“—„а дітвора під лісом бавиться в похорон, ховає жаби, плеще гроби, ходить з галуззям як з корогами, галакає й заводить“ („Жабячий похорон“, стор. 13).

Витончена, немінна, рахитична культура—от стихія Яцкова. Він сам—дитина цієї культури. Гострий, здатний до аналізу розум, ніжне серце, квола, слаба, безмірно слаба воля—таке обличчя діяча нашої культури—і поета. „Знана річ, що з людей, яких Греки кидали з Тайгету, сьогодні суспільні керманьчі. Ціла сьогоднішня культура на таких підоймах“ (стор. 100). Це та культура, яка в останні часи придбала собі зневажливе призвище „буржуазної“, а проте випестила такі ніжні, такі пишні, такі запашні квіти. І переходячи ланами цієї культури, Яцків звертає свою художню увагу, головним чином, на ті закутки її, куди світло або зовсім ніколи не доходить, або доходить, потворне і викривлене.

Його увагу притягає молодь, стиснута в щемках цієї зверху—пишної та тонкої, а в рівнині життя—бездушної й жорстокої культури; поет стоїть над „трагедією нашої змарнованої молоді“. „Є тут завчасна зрілість, буйна очайдушність, недостача тривалих основ виховання, так домашнього як і суспільного, та плоский песимізм, мов сквасніле вино, яке стояло відіткане в душному закутку... Але буває і друга причина, а її ім'я—філософія голодного злунка... Що зробити з тими замаїлими, блідими, а нераз незвичайно здібними та інтелігентними людьми, які не можуть погодитися з бурсацьким простацтвом, ні з рід-

^{*)} 1122 Михайло Яцків. Повний збірник творів. Т. I. „Боротьба з головою“. Нариси і оповідання. З вступним словом Мих. Рудницького. Київ. 1919. Видавництво „Серп і Молот“. Стор. XVI—152, ц. 11 грив.

ними вузликами, ні з твердою рукою кам'яних стовпів?...“ (стор. 137).

Прочитайте оповідання „Віднона в по-рохві“,—яке ніжне серце у поета, що взяв цей „шматок життя“, бідного й грубого, селянського й простого—як може бути простим тільки побут—і перетворив його в кришталі поезії! Гимн життю, гимн серед гєря, біли, багна, вошлости,—не той гимн, що співають поети, які не вміють бачити нічого брудного, але слава життю та праці, слава, що виходять з покірних вуст людини життя, людини праці, справжнього (нехай і одного з останніх) діяча культури: „—З тими, що тепер Господь ласкавий мене навдив, було-б чотирнацятєро, але, ка-ху, ка-ху, трє померло, хай Бог прийме їх до свого маістрату, отже є лиш одинацятєро... А хай здорові ростуть, хай квітки на них дивляються, хай сонінько боже тішиться ними,—приказав він і подріботав живенько домів“ (стор. 22).

Прочитайте мініатюру в дві невеличких сторінки „Поворот“ (стор. 27).

Безодня людського горя, безкрайного, неоправданого в цьому коротенькому нарисі про те, як мужик віз сліпу жінку зі шпиталю. І на всі її сльози та скарги:

— Цять, жінко, бо смерть собі зроблю!

І в цій одній фразі, вирваній просто з життя, більш горя, розпуки, ніж може витримати людська душа.

І коли читаєш подібні оповідання в цій книжці—почуваєш великий хист Яцкова. Не те порушує, що сама тема жахлива. Але прийом письма Яцкова, короткий, наче обірваний, з життя вихоплений діалог, якийсь трагічний уклад слів, простота така, від якої стає страшно: „Мужик віз жінку зі шпиталю. Товкла головою до полудрабків та поганяла рясні сльози. Як сліз не стало, то хлинала“.

Справжній символізм ніколи не суперечив реалізму. Символізм є метод, користуючись яким можна й повинно залишатися реалістом. Таким і залишається Яцків. Але коли він дає чудові й яскраві побутові нарис, він дає їх завжди, яко символи чогось більшого й тьмного. І через те йому легко від цих дрібних рис буденного переходити до рис синтезу й філософії.

Весняний ранок заглядав крізь двері старенької церкви („Зарно гірчиц“, стор. 109).

1905

І весняним ранком лише до поета-скорботна думка: „Що року будиться земля і що року воскресє серце великого мученика. Що року питаємо себе, де поділися наші давні весни?“

Давні весни! Давні весни—давно позаду, а зараз—темрява, хаос, серед якого блукають „зламани бідаки з розбитими нервами“. А в майбутньому—іронічна надія, „що колись буде ліпше. За 100 чи 200 літ, але все буде ліпше. Коли ми опираємося на поступі і змаганнях до добра, то природним порядком настане колись так, що земля стане раєм, а небо збанкрутує. Одно лиш, що нас тоді не буде“ (стор. 147).

В світлі гіркої песимізму, тяжкої розпуки бачить Яцків життя.

Але розумний його песимізм, але щира його розпука—завжди повчають і будять живу думку. Прочитаєш книжку Яцкова—і вона не спустошує душі, але наповнює її великим і шляхетним зворушенням. Не від життя йти кляче вона, але йти в життя:

„Я встав й побачив перед собою широку лаву чорної спустошеної землі, видертої великанськими санбами геть долинами аж до краю обрію.“

І не оглядаючись поза себе, пішов я тою чорною лавою“ (стор. 76).

„Чи не треба би вважати першою заслугою письменника те, що його твори приневолюють виходити по за їх межі?“ (вст. слово, стор. VI).

Критик, який кидає це питання, пише сам так, що його писання приневолюють завжди виходити по-за їх межі. А писати так—це значить давати дійсно животворну критику.

Доба промисловости, техніки й механіки зробила те, що і в мистецтві, і в літературі, і в критиці хист став ніби другорядною річчю і рідким, порівнює, з'явищем. Але і досі ще „*poetae nascuntur*“, і в поезії ми маємо „з Божої ласки“ видатні з'явща. В критиці справа стоїть гірше. Тут утворилися найпростіші рецепти: трошки історії, трошки громадських мотивів, трошки *quasi*-естетики, трошки іронії, а найбільше—*aquae distillatae*. Тут нескладна техніка заступила місце справжнього процесу творчости. Занепад критики, що давала колись яскраві взірці аналізу й широких узагальнень, які зберегали

1906

проте в собі в повній мірі наукову вартість,—цей занепад є зараз майже загальне, розповсюджене з'явище. Ми не можемо ще говорити про занепад нашої української критики, бо наша критика ще не народилась, може зараз тільки народжується. Те, що було у нас в цьому напрямку до цього часу—ще не критика: в кращих випадках це—публіцистика, в гірших—особисті рахунки.

В наші дні, здається, народжується нова критика. Для якої література є література, критика, яка вміє любити й шанувати слово, як слово. Принаймні де-які критичні сторінки в „Літературно-критичному Альманасі“ та в першому числі „Музагета“ подають добрі надії.

Добрі надії подає й критичний хист Михайла Рудницького. Стаття його „Михайло Яцків“ займає всього 16-ть невеличких сторінок (правда дуже дрібного шрифту). Але ця невеличка стаття може бути сміливо й без вагання зарахована до найкращих сторінок української критики. Критичний хист Михайла Рудницького—це є такий же продукт західньо-європейської культури, як і творчість Яцкова... Його стиль—простий і разом майстерний, строгий і шляхетний. Його синтаксис і його лексика не мають нічого спільного з тим поганим трафаретом, яким щодня исують нашу мову газети. З боку змісту стаття М. Рудницького варта уваги і як критична стаття про Яцкова, і як взірець філософської критики взагалі.

Дві перших сторінки, на яких подано коротеньку біографію Яцкова,—високо художні. Художньою мовою, кількома зачерками так яскраво намалював М. Рудницький життя талановитого українського письменника, якого хліб насущний приневолює

сидіти „писарем“ в банку „Дністер“ у Львові. Якими зрозумілими стають де-які сторінки оповідань Яцкова після цього! Оцінка Яцкова і означення його „місця“ в українській літературі—чудові по своїй глибокій іронії та широкому культурному обрію.

Але особливої ваги набірає стаття М. Рудницького через ті гострі й справедливі уваги, які в ній розкидано з приводу сучасної нашої критики, завдань справжньої критики взагалі та з приводу процесу й прийомів творчої праці.

Кілька рязків, які виписуємо, мають значіння і для характеристики творчості М. Яцкова, і для характеристики дійсно творчої праці взагалі:

„І справді приємною появою є те, що вже і в нашій літературі є письменники-фаховці, які починають глядіти на свою працю так, як великі європейські письменники, розуміючи, що і вона, як інші заняття, домагається окремих підготовчих студій, окремих метод і фахового мистецтва. Пріємно те, що отся підготовка праці творчості не кінчиться лиш на збиранню етнографічних матеріалів. Ворушиться щось в роді надії, що може незабаром почнуть вже у нас глядіти на письменника не як на принагідного натхненого бандуриста-патріота, а як на людину, яка працює перш усього для заспокоєння індивідуальних потреб, у світі наскрізь фахових завдань і проблем“.

Познайомити широкого читача Наддніпрянського з творчістю галицьких поетів—дуже своєчасна і цікава це думка прийшла видавництву „Серп і Молот.“ І такий добрий початок її здійсненню покладено невеликою збіркою Яцкова та критичним нарисом Рудницького!

Критика і бібліографія.

I. Історія письменства і критика.

1123 П. Житецький. Енеїда Котляревського в зв'язку з оглядом української літератури XVIII століття. Видання Всеукраїнського Кооперативного Видавничого Союзу. Київ, 1919. Стр. 119+1 нenum. in 8°. Ціна 40 гривень.

Праця відомого українського ученого П. Г. Житецького — „Енеїда Котляревського и древнѣйшій списокъ ея въ связи съ обзоромъ малорусской литературы XVIII вѣка“, яка раніш друкувалася в „Кіевской Старинѣ“ протягом 1899—1900 р.р., а потім вийшла окремим виданням (К. 1900, стор. VI + 174 + 130 in 8°), має дуже велике значіння в науковій літературі: Житецький перший виявив близькі зв'язки творчості Котляревського з попередньою українською літературою XVIII ст., перший довів повільність і безперервність нашої літературної традиції. Після Житецького наукова література збагатилася дуже цінними працями, але всі вони торкалися цього питання частково, побіжно, здебільшого тільки підтверджуючи висновки Житецького. З цього ясно, оскільки потрібний був переклад і нове видання праці Житецького для українського читача, тим більше, що старе видання зробилося вже бібліографічним раритетом.

Але книга поважного українського ученого, який стільки впершів за свого життя через свою відданість інтересам української науки, в виданні „Всеукраїнського Кооперативного Видавничого Союзу“ цілком не відповідає тій нашій повазі і шансності, що зберегли ми, молоде покоління, до пам'яті одного з основоположників наукового розроблення історії української літератури. Перш за все, книгу писано в 1898—1899 р., тобто двадцять років тому. Уже в свій час критикою ¹⁾ було зауважено чимало недоліків в книзі Житецького, а за двадцять років стільки цінного і цікавого матеріалу дала нам наука для дослідження історії української літератури, що автор повинен був би звично переробити своє перше видання, використавши новий матеріал. Це б і зробив Житецький, поза всякими сумнівами, коли б він дожив до цього часу, тепер же де-які функції автора повинен

взяти на себе редактор видання. В науковій літературі є вже гарний звичай, що видання покійних авторів виходять за відповідальністю і редакцією компетентних людей. Маємо вже таку традицію і в українській літературі: згадується редакція Драгоманова над книжечкою Сірка про Шевченка („Тарас Шевченко і його думки про громадське життя“, Львів 1906) або редакція А. В. Ніковського над книжкою Драгоманова („Шевченко, українські й соціалізм“, К. 1914). Редактор книги П. Г. Житецького повинен був зазначити науковий прогрес з 1899-го по 1919-й рік і в примітках дати необхідні додатки. Він же повинен був би і уґрунтувати ті зміни, які робляться в другому виданні порівнюючи з першим текстом Житецького.

Нічого подібного, на превеликий жаль, видавці не зробили. Напр., в другому виданні випущено перший і останній розділи, де Житецький аналізує список Енеїди 1799-го р., випущено й опублікований ним текст по цьому спискові, скорочено заголовок книги (див. вище). Це все зроблено цілком слушно, бо той список зовсім не мав того значіння, яке надавав йому Житецький. Але чи мали право видавці так препарувати книжку небіжчика, не пояснивши хоча б у передмові тих мотивів, які ними керували? Як можна назвати цей вчинок відносно пам'яті видатного українського діяча? І нарешті—в якому становищі опиниться читач, як що він вперше ознайомиться з працею Житецького по другому українському виданню: він матиме певність, що такою вона вийшла з рук автора.

Далі. Де-які уступи книги П. Г. Житецького являються тепер в значній мірі застарілими, бо оперують з старим матеріалом і пускати їх в широкий вжиток без спеціальних приміток — це свідомо дискредитація імені автора. Справа тут навіть доходить до курйозу. На стр. 128 прим. 2 першого видання (К. 1900) автор згадує книжечку В. М. Перетця, „с якою, — додає він, кь сожалѣнію, познайомились мы поздно—во время печатанія нашего труда“. Совісний перекладчик точно передав цю примітку українською мовою, але зовсім не помітив курйозу. Брошура Перетця побачила світ в 1899 році, отже для 1919 р. ця примітка—дивний анахронізм. До речі ска-

1910

¹⁾ Див. рецензію Ів. Франка в „Записках Наукового Товариства ім. Шевченка“, т. 38, с. 24—41 (відділ бібліографії).

зати—на українському перекладі не позначено, що це друге видання, і недосвідчений читач, спостерігаючи ці всі фактичні й логичні недоладності, дивуватиметься сумнівній (для 1919 р.) ерудиції П. Г. Житецького. Ми гадаємо, що тут не місце детально вказувати ті розділи, які потребують доповнення за сучасного стану науки, але подамо одну ілюстрацію. Ще Франко в своїй рецензії докоряв Житецькому, що він неправдиво освітлив культурну роль уніятства на Вкраїні і не використав навіть старої праці Миновича про Богогласник; тепер ми можемо вказати силу нового матеріалу на цю тему, який принесли нам праці Перетця, Франка, Щурата, Возняка, Щеглової. Отже завданням редактора книги Житецького було б притягти (в примітках) цей новий матеріал, який здебільшого тільки підтвержує висновки покійного ученого. А без цих необхідних коментаріїв видання „Книгоспілки“ позбавляється всякого наукового і громадського значіння, будучи типовим „аматорством“.

Переклад зроблено гарною літературною мовою, але деякі терміни не задовольняють, напр.: список (видання 1900 р., ст. 15, прим. 2) ніяк не можна назвати описом (ст. 12, прим. 1); переймання (ст. 28)—це подражання, а не усвоєння; вираз—„Многія — да“ не можна перекласти: багато—так; дословний переклад речення Житецького: „Послѣ окончательнаго раздѣла Польши, въ Украинѣ (=Гетьманщині), въ Подоліи и на Волынѣ“... (ст. 68) одго- нить якоюсь „географічною“ нісенітницею (ст. 51 україн. перекладу); форм причасників — плачущої (ст. 74), помершим (ст. 79), навчаючих (ст. 89), загинувшої (ст. 111) уникає українська літературна мова. Є одна помітна друкарська помилка, яка цілком міняє зміст речення: находимо (ст. 96, прим. 2) замість наводимо (в російському тексті — приводим) (ст. 131, прим. 2). Нарешті, перекладчик повинен би звернути увагу на цитати Житецького, а то всі друкарські помилки першого видання цілком перенесено в український переклад; напр., цитати з п'єс „Милость Божія“ і „Воскресеніе мертвыхъ“ (ст. 14—22) дуже неточні, як ми в цьому пересвідчилися порівнянням текстів.

Хочеться висловити свій щирий жаль, що у нас не вміють шанувати пам'яті славних ідеологів українського відродження.

Ол. Дорошківич.

1124 М. Могиланський. М. М. Коцюбинський. (До біографії письменника). В-во „Десенські Хвилі“. Чернігів, 1919. Стор. 16. Ціна 1 карб. 50 коп.

1125 М. Могиланський. Іван Франко. Видавничий Відділ Губ. Наросвіти. Стор. 9. Ціни не зазначено.

Перша з цих двох тонесених брошурок містить невелику замітку з приводу спогадів про Коцюбинського д. О. Саліковського й виданого Гнатюком збірника листів покійного письменника (з приходу останніх днів „Книгарь“ ч. 22 М. Міяковський. Коцюбинський в його листах), друга—являється коротенькою ювілейною згадкою про Франка, типу звичайних ювілейних заміток і промов. Видані на провінції, де так важко добути українську книжку, вони мають своє значіння, подаючи коротенькі відомості про двох чільних представників українського натуралізму й модернізму... Бажалося б тільки одного: щоби д. Могиланський не тільки випускав окремими відбитками свої журнальні статті,—але знайшов час і змогу зібрати їх до купи та переробити в більшу й ширшу критичну студію.

М. Зеров.

II. Історія.

1126 М. И. Ростовцевъ. Эллинизм и иранство на югѣ Россіи. Общій очеркъ. Изд. „Огни“. Петроградъ, 1918 (із збірки популярних книжок „Кругъ знанія“, серія історична). VII+190+XVII таблиць знімків. 8^о Ціна 10 карб.

„А ргіогі не є зрозуміле й не може бути зрозумілим, який може бути зв'язок поміж нашою історією й нашою культурою та елінами й іранцями, що мешкали на півдні Росії за тих часів, коли ми нічого не знаємо про слов'ян та русинів. Прецінь цей зв'язок, зв'язок не етнографічний і не політичний, а культурний, зв'язок наступства є, й він визначає культурні відмінні побуту того, що пізніше склало Росію, у найраніші часи існування цієї частини культурного світу“. Так визначає вагу своєї праці проф. М. І. Ростовцев у передмові (ст. V) до неї. В дальшому викладі він з'ясовує те, як він розуміє ролі елінів та іранців у світовій історії. Але він обмежує цей огляд лише тими елінами та іранцями, що мешкали у межах сучасної України. Таке завдання цього начерку примушує автора зачепити також інші народи, що жили одночасно на Вкраїні. Тому й назву книжки треба визнати за вузьку, ніж її зміст.

Зміст цього начерку такий. Після короткої передмови (ст. V—VII) автор у I-м розділі розглядає питання про „ролю півдня Росії в історії світової культури“. Таким чином вже I розділ торкається виключно України, а тому замість московської термінології автора я вживатиму далі терміни: Україна, український і т. ин. У II розділі він оповідає про Вкраїну, III розділ він при-

св'ячує кимерійцям та скитам. У IV розділі автор подає відомості про грецькі колонії на північному березі Чорного моря до часів римського панування. П'ятий розділ присвячено тим народам, що залюднювали Донщину та Кубанщину: сіндам, меотам та сарматам. А у VI розділі він оповідає про грецькі колонії на Україні за часів римського панування. Про їх державний устрій та культуру за той саме час він розповідає у розділі VII. Наприкінці книжки подано покажчик таблиць. Як виклад автора, так і малюнки охоплюють цілу Україну од Кавказьких гір до Галичини.

Увесь свій виклад автор буде на підставі археологічних та історичних матеріалів. Такий засіб вивчення цього питання надає книжці дуже привабливу вдачу. Читача зацікавлює тлумачення забутків давнини, як історичних джерел. Та ще всі ті речі, що розглядає автор, подано читачеві на тих таблицях малюнків, якими оздоблено цю книжку. Малюнки виконано дуже добре. Ось у головних рисах зміст нової праці проф. М. І. Ростовцева. На висновки її треба дивитися так, як дивиться на них автор (ст. VII). Склад матеріалів що до давньої історії України є такий, що висновки вченого можуть бути переважно гіпотетичні. Але ця риса дослідів про таку давнину не позбавляє їх ваги. Дальший розвій археології все збільшує кількість матеріалу, а одночасно й змогу перевірити такі гіпотези.

Безумовно в начерку проф. М. І. Ростовцева є багато такого, що можна б було заперечити. Але я не буду зупинятися тут на цих подробицях. Завважу лише, що цей твір уявляє ту-ж рису творчості автора, яку можна добачити й по інших його працях. Нахил до синтезу завжди переважає у нього аналіз, який треба вважати за основу кожного історичного досліджу. Наслідком цього є сила суперечностей у начерку автора. Але ця риса автора не позбавляє ваги його творів. Можна лише шире побажати, щоб цю книжку проф. М. І. Ростовцева було видано українською мовою як найшвидше. За-для аматорів української старовини вона буде чудовим подарунком.

Проф. В. Данилевич.

III. Публіцистика.

1127 *Ан. Ів. Савенко. „Украинцы или малороссы“.* (Национальное самоопределение населения Южной России). Ростов-на-Дону. 1919. Стр. 32. Ціни не означено.

Треба себе силувати, щоб хоч на час серйозно поставитись до літератури, що

1913

виходить з нетрів „Кіевлянина“ і подібних політичних осередків. Ця література має своє специфічне завдання—туманити людей. Способи у неї для того всі добрі. Через те в брошурах, подібних до складеної п. Савенком, більше зустрінете елементів політичного шулерства, свідомого фальшування і перекошування фактів, а-ніж совісно зібраних даних і щирого переконання. Це—література *ad hoc*, „на задану тему“, і її в нормальні часи досить лише реєструвати, не спиняючись довше на її змісті. Але... ще великий туман посідає наш край, і ще може така брошура знайти чимало ймовірних читальників з хвстким світоглядом або малим знанням, що приймуть на віру думки й висновки автора. Мусимо через те перегорнути всі сторінки брошури п. Савенка.

На поверховий погляд об'єктивно, навіть „наукообразно“, автор доводить, що людність України ніколи не вживала слів „Україна“, „українець“, „український“, як термінів національно-політичних; що вона завжди звала свою землю—„Русь“ або „Мала Русь“; що видумав „Україну“ проф. Грушевський з своїми партійними однодумцями, маючи на меті завдання політичного і культурного сепаратизму; що приймають цю назву дуже нечисленні верстви люду „южною Росією“, а решта—то все „руські“ або на крайність „малоросси“, тільки ніяк не „українці“; що українство, врешті, не нація, а політична партія, яку вирощено в Австрії за-для інтересів австро-німецької політики.

Для доведення своїх тез п. Савенко вживає дуже простих способів: етнографія одкидається зовсім, як непотрібна, з історії береться лиш те, що вигідне п. Савенкові, а тоді вже статистика сама йому служить... Здавалось би, раз українці не народ, тільки партія, а народ—малороси, то ці два розуміння—„українці“ та „малоросси“—не можна й рівняти між собою, як розуміння зовсім різного порядку. А д. Савенкові як раз це й зручно, бо він має змогу, оперуючи цією словесною плутаниною, як фокусник на сцені, показати зачудованій публіці свої порожні руки з засуканими рукавами і урочисто заявити: „як бачите, ніяких українців нема!“ Тільки фокусники, звичайно, в кінці своїх маніпуляцій признаються, що тут немає ніякого волшебства, а саме тільки „прозорство рук“; брошури-ж д. Савенка на таке признання щирості не вистачає...

Одним з дуже, мабуть, сильних, по думці п. Савенка, аргументів, якими він

1914

побиває українців, служать цитати з українських письменників — Максимовича, Костомарова, Куліша, Грушевського: от, мовляв, самі вони кажуть, що Україна — то була „Русь“, — звідки-ж узятась „Україна“? Тут уже беруться інші цитати, з яких виходить, що Україна — термін тільки географічно-адміністративний: „окраина“ тай годі. Отже, думає д. Савенко, втішеному глядачеві трудно розібрати, що це просте „проворство рук“.

Ні наші письменники, ні ми — українська інтелігенція — ніколи не зрікались і не зрікаємось нашого родового історичного ймення „Русь“. Але вже давно на нашій землі це ймення заступила інша термінологія, — така сама історична, лиш з іншим політико-культурним змістом, що відповідав і етнографічній диференціації стародавнього руського роду. Це сталося поволі, одночасно з тим, як політично-державне життя цього роду зосередилось в його східно-північній частині — московській чи великоруській, яка й завоюла собі назву „Русь“, вложивши в неї свій, місцевий національний зміст. Історія і культура розрізняли дві Русі — Велику і Малу — на дві одмінні в етнографічному і політичному розумінні нації, і цю ріжницю д. Савенко не зможе затерти настирливим підсовуванням терміну „руський“, ніби загального для обох цих частин Русі. Щоб швидко розв'язати взите на себе завдання, д. Савенкові треба було б довести одну з двох тез, яких він в своїй брошурі зовсім не торкається: або що російська державність і російська чи „русская“ культура оперті не на великоруському національному елементі, або що між „малоросами“ і „великоросами“ нема жадної ріжниці, що це все один народ: тоді справді українцям не зосталось би на землі місця. А то як не крути, — малороси чи українці, — а це таки окрема національна цілість, що свідомо протиставляє себе північній, великоруській Русі як в московських, так і в російських її формах...

Справді, д. Савенко бере в свідки, між іншим, Богдана Хмельницького, що в своїм універсалі 1648 р. говорить про „народъ малороссійскій“ та „отчизну нашу малороссійскую“. Але ж це тільки тогочасна форма національної свідомости, зовсім виразно зазначеної як раз в політичній розумінні. Ясно з цих виразів, що тодішні українці мислили свій „народъ“ і свою „отчизну“ як щось цілне й одмінне супроти народу „великороссійського“ та його отчизни. Навіть ще трудно з певністю сказати, чи дивились вони на північних сусі-

дів, як на „Русь“, бо під терміном „Москва“, що панував тоді на Україні відносно північної Русі, ясно розумівся зовсім відокремлений політично-етнографічний комплекс. Не дурно-ж сакраментальна формула переяславської ради говорить не про „русскаго царя“, а про „царя восточнаго, православнаго“, — так як ми тепер говоримо про якого-небудь антиохійського патріарха...

З тих самих універсалів ми бачимо, що Богдан Хмельницький звав себе „гетманом славнаго войска запорожскаго и всея по обоимъ сторонамъ Днѣпра сущей Украини малороссійскаго“. Уже тут „Україна“ поруч з Малою Руссю має виразне значіння політичного терміну. В ясному політичному розумінні вживається цей термін в маніфестах Петра I, і в українських літописах XVIII в., і в народній поетичній творчості. Отже „Україна“, як давній історичний термін, має повне право на існування, і це його право що-далі то все міцнішало, тим часом як термін „Мала Русь“ по Андрусівським договорі заузився до меж лівобережної України, втративши свій старий політичний зміст. Нехай же собі д. Савенко підчищає історичні документи, а коли має охоту, то і в Пушкіна підставляє, замість „украинской ночи“ — „малороссійскую“, — це його діло. Способом д. Савенка можна, при охоті, довести, що ніколи, напро., не було ні „руських“, ні поляків, а самі тільки слов'яне; так, звичайно, і роблять патріоти централістичних держав з недержавними народами, і був час, як відомо певно й д. Савенкові, що поляки заявляли свої національні права на українців, як на етнографічну галузь польського народу.

Досить вже про брошуру д. Савенка; її інсинуації на адресу українських діячів нашого часу торкатись не будем, — з цього боку вона вже знайшла належну оцінку в біжучій українській пресі. Але не можна не торкнутись питання, яка причина примусила д. Савенка знов узятись за стару гру перекладання словами — „Русь“, „Україна“, „Малоросія“? Адже він добре розуміє, що ця забавка порожня і безглузда, бо суть справи не в словах, а в історико-культурному факті існування окремої української нації, як її не звати. Отже причина, видно, була, — і ми навряд чи помилуємось, коли скажемо, що цю роботу завдав д. Савенкові не хто, як президент Вільсон... Треба було на всякий випадок озброїтись проти Вільсонової декларації про національне самоозначення народів, як основу нового політичного ладу Європи.

Бо коли єсть Україна, — то Росії загрожує декларація; нема України, а тільки Русь, — то може пощастить від декларації якось одбитись. От д. Савенко і мусів засукати рукава: „ейн, цвей, дрей—України нема!“

Яку вагу для д. Савенка і його однодумців має ця суперечка за слова, показав нещодавно „Кієвлянин“, кинувши в одній з передовиць, на адресу українства, таку заяву: „нехай звуть себе не українцями, а малоросами, і тоді проповідують собі, що хотять!“ Це було-б, може, великим соблазном для українців, як-би взагалі вибір національної назви робився по щучому велінню, або власному хотінню. Коли-ж, на жаль, це робиться тільки шляхом історично-культурного розвитку. Але ми не так чіпляємось за слова, як „Кієвлянин“ та д. Савенко, — і з свого боку зовсім не ремствуємо на них за вживання терміну „малороссы“. Навіть більше: стоячи тільки на реальнім ґрунті, ми можемо „Кієвлянину“ на той його виклик одповісти: „Дайте Україні добру автономію, — а тоді звуть собі українців, як хочете!“

Цю відповідь і д. Савенко може собі взяти на увагу, як матеріял для своєї агітаційної літератури.

П. Стебницький.

IV. Економіка.

1128 *Х. Барановський*. З кооперативного життя. Всеукраїнський Кооперативний Видавничий Союз № 9. Київ 1919. Ст. 154. Ц. 10 гривень.

В пій чепурній, з смаком виданій і дуже недорогій книжці зібрані, коли можна так висловитись, кооперативні оповідання відомого діяча нашої кредитової кооперації Х. Барановського. Мета автора — примусити селянина, що читатиме ці, такі близькі йому по духу і живо написані, діалоги, замислитися як не над загальним значенням кооперації, то принаймні над тою безпосередньою користю, яку принесе йому участь в товаристві. Де які уступи збір я з певною „натяжкою“ можна віднести до красного письменства. На ідилічному тлі життя заможного селянина автор малює або безпосереднє спокійну й розсудливу роботу правління товариства, або позитивні матеріальні наслідки цієї роботи. Не може бути сумніву, що красномовні, життєві аргументи справлятимуть враження на читача (а може ще краще — слухача) селянина і книжка матиме те агітаційне значіння, на яке вона рахує. Поруч з тим

1917

нариси Барановського користні й для міського інтелігента: вони знайомлять його з психологією сільського „хазяїна“, з умовами кооперативної праці на місцях, з загальним цієї роботи характером.

Принципову позицію автора-кооператора, оскільки вона відбилася в книжці, можемо позначити так: культурність тісно зв'язана з заможністю: — „годота — це ворог культури“.

„... Івана Пампушку знаєте?

— Ну, знаю.

— Цей Пампушка чим не джелтмен?

— Ну, джелтмен. То що-ж з цього?

— А те, що цей Пампушка років з 15-ть тому був простим робітником в маєтку. Володарь маєтку доручив йому, як жвавому селянинові, розпродати селянам 6.000 десятин землі. На цій операції Пампушка заробив майже 50.000, грім того залишив собі одну з фільварочних садиб і 100 десятин землі.

— Ну?

— От вам і „ну“. Тепер Пампушка цілком культурна людина, член земської управи, може вести балачки про серйозні речі, погляди його розширились, і він мабуть вважає себе громадянином вищого сорту. Син вчиться в університеті...

— Ну?...

— Мій дворник Семен також міг би бути таким Пампушкою. Дайте тільки йому засоби“.

Далі, з боку автора йде де яка поправка що до прелімінарности культури, але ж взагалі симпатії його звичайно не на боці того бесідника, який так часто вживає облик „ну“.

Далі. — Заможність для автора ґрунтується виключно на приватній власности.

Кредитова кооперація, як така, зміцнює матеріальне становище кооперативних членів організації, тоб-то працює саме в напрямі зазначеного принципу (з нарисів не видно — і, треба визнати, цілком відповідно реальній дійсности — щоб вона мала творити й культивувати власність колективну, чи взагалі іростувати до якої вищої мети).

Summa summarum — одинокі завдання кооперації (принаймні кооперації кредитової) поліпшувати матеріальне становище людности і в зв'язку з цим підвищувати її культурний рівень.

Виховуюче значіння кооперації, її значіння, як підготовчої господарчої формації

1918

для майбутньої ліпшої соціальної будови обминається цілком.

Хиба нарисів що до викладу тісно звязана з зазначенням кооператорським практицизмом автора—не часто надібаеш на сторінку, на якій не було-б кількох цифр—все це карбованці, копійки й проценти. Звідси неминучо стає певна одноманітність збірки—безумовно, кожне з оповідань виграло б по-за сусідством з іншими (всі вони з'окрема здається вже друкувалися).

Врешті—повторюємо це ще раз—книжка Барановського буде корисною й для селян, заохочуючи їх до кооперативного гуртування, й для мешканців міста, зазнаючи їх з тим, як це гуртування в дійсності провадиться. І треба визнати, що відсутність у автора глибших кооперативних поривань як раз роблять його книжку більш доцільною: з одного боку, користуючись селянською по духу аргументацією, вона певніше йде до своєї агітаційної мети, з другого, вірно відбиваючи власницьку психіку села, особливо корисна для тих, хто про село це має не зовсім правдиве поняття.

О. Попов.

1129 Б. Стопневич. Споживча кооперація на Україні. (Спроба історично-статистичного начерку). Видання Полтавської Спілки Споживчих Товариств. Полтава 1919 р. Стор. 112+VII. Ц. 6 карб. 50 коп.

Серйозна й цікава розвідка Стопневича дістала вже належну оцінку в спеціальній пресі, де було зазначено її головну ваду (неповнота використаного матеріалу, на що вказує в передмові й сам автор), її значіння й місце в кооперативній літературі, як першого огляду в історичній перспективі української споживчої кооперації.

Тут хочеться нам зафіксувати ті можливі висновки з цієї спеціальної роботи, що мають більш загальний інтерес і звернути на них увагу як ширшого читача, так і самого автора книги, сподіваючись, що, продовжуючи свої дослідження над українською кооперацією, він поширюватиме їх власне в тих напрямках, які врешті зможуть привести до встановлення певної закономірності нашого кооперативного руху. Уважно приглядаючись до історичного матеріалу, що поданий в начеркові, можна помітити досить виразний зв'язок українського кооперативного будівництва з загальним розвитком російсько-українського громадсько-політичного й економічного життя.—Народження нашої кооперації (міської) збігається на початку що-

1919

стидесятих років минулого століття з весною загально-російського суспільного життя, з так званою добою великих реформ. Наступна реакція відбилась на українській кооперації ліквідаційною хвилею 70-х років. Розцвіт фабрично-заводської промисловості останнього десятиліття дев'ятнадцятого віку, що позначився після встановлення заборонного тарифу Вишнеградського, приніс нам зріст кооперації фабрично-заводської. І навіть різниця між характером земства на Правобережній і Лівобережній Україні зробила свій вплив на українську кооперацію.

Було б розуміється завчасно робити остаточні висновки з наведених фактів, але вони повинні, як зазначили ми вгорі, відповідно скерувати увагу дослідника, бо без в'яснення характеру зауваженого зв'язку не може бути правдивого й ясного уявлення про розвиток нашої кооперації.

Далі кидається в вічі зв'язок кооперативної сітки з економічною географією України; в начеркові читаємо: „Ніде по Україні сільські товариства не складають такого великого відсотку серед загального числа товариств, як се можна спостерегти на Полтавщині. Коли називати українську споживчу кооперацію сільською, то такого наймення заслуговує в першу чергу споживча кооперація на Полтавщині... На Правобережній Україні досить багато містечкових товариств. Степова Україна відзначається найбільш різноманітним соціальним складом споживчої кооперації, маючи досить численні групи фабрично-заводських та залізничних товариств. На Полтавщині-ж фабрично-заводських та залізничних товариств зовсім мало...“ В дальшому досліджуванні української кооперації необхідно докладніше спинитися на цій моменті й виразніше підкреслити зазначену залежність, в'яснивши разом з тим, оскільки і в якому напрямкові відбився на ній кооперативний розвиток останніх років.

Дуже цікава спроба автора зв'язати поширення кооперації з етнографічною мапою України. Поділивши Україну на три райони, що до процентного відношення українського населення й розповсюдження споживчих товариств (стосується до 1912 року), він приходить до таких висновків:

„Таким чином, споживча кооперація знайшла найкращий ґрунт для свого розвитку в осередкові української землі, в тих губерніях, повітах її, де українці складають найбільший відсоток населення. В міру того, як боротьба за національне визволен-

1920

ня сполучалася з кооперативним рухом, успіх останнього залежав від рівня національної свідомості того населення, а найперше селянства, серед якого провадилася кооперативна пропаганда. А що саме в цьому осередкові України (Поділля, Київщина, Полтавщина без північних повітів, південні й південно-східні повіти Волині) село найкраще зберегло своє національне обличчя, то й найбільший тут успіх мало кооперативне слово, виголошене рідною мовою. На півночі й на півдні зростають числово національні меншості. Село більш денационалізоване. Українська національна ідея, як фактор, сприяючий розвитку кооперації, відіграє на півдні (степова Україна) вже меншу роль; на півночі ж (Чернігівщина, Харківщина) вплив її мало помітний¹.

„Зазначений стан розвитку споживчої кооперації трівав недовго“. — „У 1916 році різницю між районами й навіть губерніями України, що до кількості відкритих товариств, було менше помітно“ (через великий зріст числа кооперативів під економічним впливом війни).

Але й по за цим, — зафіксований автором стан сільської кооперації в один з попередніх моментів її розвитку мав би величезне історичне значіння. Шкода тільки, що твердження автора не справляє враження цілком доведеної тези (особливо що до зв'язку поширення кооперативного руху з національною свідомістю). Зокрема, ризиковито (хоч це й умовність) прилучати Харківщину до Північної України.

Співняється автор і на тих труднощах, що мусила перебороти українська кооперація на перших кроках свого розвитку. „Селянське населення — говорить Туган-Барановський в „Соціальних основах кооперації“, — селянське населення взагалі не відзначається великою самодіяльністю й готовністю приймати нові форми господарства; тому то всюди піонерами в справі розвитку селянської кооперації були установи й люди, що самі не походили з посеред селянства“. — „Споживчі товариства — продовжує автор — відкривалися здебільшого не в наслідок широкої народньої самодіяльності, а під впливом зовнішніх причин. Вони прищеплювалися, мов би ті рослини“.

В наслідок цього маємо на початку кооперативного руху величезний відсоток (до 85-го року — 90, 100%) зліквідованих товариств. І в міру того, як кооперативи починають повставати з ініціативи самого населення, вони робляться більш життєви-

ми. Або точніше буде сказати — самодіяльність населення й життєвість утворених серед нього кооперативних організацій є з'явила тісно одне з одним зв'язані. З цього погляду надзвичайно сприятливою була для українського кооперативного будівництва революція п'ятого року: з 1907 по 1916-ий рік число споживчих організацій на Україні збільшилося в 8 раз¹).

Заслуговує виключної уваги таке предположення автора: „Сільська промисловість була тою невеличкою кладочкою, через яку споживча кооперація перебралася з міста на село“²). Висловлене в такій безумовній формі, твердження це в великій мірі механично зв'язане з текстом (стор. 52), і читач мусить приймати його на віру. Проте, питання про вплив сільської промисловості на поширення в селі кооперації (хоча б на Празобережжі, про яке йде мова в книзі), заслуговує як найвищої уваги дослідника.

На жаль, ми примушені обминути за браком місця інтересні спостереження автора щодо до внутрішнього характеру української споживчої кооперації. Де-які з них вимагають перевірки на підставі новіших відомостей.

Як бачимо, книга Стопнивича дає не тільки привід, але й можливість щільно підступити до кардинальних питань українського кооперативного будівництва. Хай автор не завше вирішає їх, а навіть не завше їх виразно ставить — це не позбавляє великого значіння поданого та досвідченою рукою обробленого матеріалу і не заважає визнати, що видана Полтавською Спілкою Споживчих Товариств „Спроба історико-статистичного начерку“ збуджує цікавість до вивчення закономірності в розвитку української кооперації й знову нарешті з мертвої точки цю забуту українськими кооператорами проблему дослідження, яка має, на наш погляд, не тільки теоретичне значіння.

О. Понов.

¹) За 17 і 18-ий роки кількість споживчих об'єднань зростає ще в два з половиною рази. Означений підрахунок в роботу Стопнивича не поїав.

²) Підкреслення наше. О. П.

V. Красне письменство.

- 1130 Белетристичні писання А. Кримського.
I. Повістки та ескізи з українського життя.
II. Бейрутські оповідання. Київ, 1919 р.
Стор. 352. Ціни не зазначено.

Поважний вчений, фаховий орієнталіст А. Кримський, завжди почував в душі непереможний потяг і до художньої творчості. Не торкаючись тут оцінки його, як ліричного поета, оригінального і своєрідного, матимемо діло з його „белетристичними писаннями“. Випускаючи ті писання в світ, Кримський завжди ніби виправдувався перед читачем: в „напутньому слові“ до 1-го видання „Повісток та ескізів“ (1895 р.) він, наприклад, писав: „те, що подається в цій збірці, писано не тепер, а буде тому вже год із п'ятеро-четверо. Після того я закинув белетристику, щоб ніколи вже до неї не вертатися; от тільки тепер, як упорядкував я цю збірку, то якось несподівано взявся на часинку за белетристичне перо та й написав ще одну повістку. Та сподіваюся, це вже остатня проба, більше не буде. Коли казати правду, то з мене мабуть і ніколи не був белетрист, та й не треба, щоб я їм був“...

А в напутньому слові до 5-го видання, що оце зараз вийшло, автор признається: „не пощастило мені додержати своєї обіцянки... бо тоді я був зарікався встрявати ще раз до белетристики, а отже натура потягла до того самого. І наука нічого не вдіяла проти цього. Бо хоч як-як я силкувався загрузнути в науковій праці (і справді загруз...), але літературне тяготіння не кидало мене. Мабуть і для письменницької вдачі має силу злодійське прислів'я: „не зарікайся красти!“ Мені тепер важко й пригадати собі гаразд, яким саме способом ота „чортяча спокуса“, що вульгарно зветься літературним свербінням, ханала мою душу. Знаю тільки, що проти моєї волі, та й годі!“ Того мало здається Кримському для самовиправдування в гріхах белетристичних і далі він додає: „не для друку писалоя воно... вже ж не для читачів черкав я тую белетристику... Ні! Наші українські видавці та редактори літературних журналів можуть посвідчити, як важко видерти в мене щось для друкування“... „Зовсім щиро скажу: писав я свою белетристику тільки для себе самого; писалоя воно—бо писалоя, от і край“... Наводимо ці самовиправдування автора, бо вони характерні для всієї письменницької вдачі Кримського, який хоч і з повним правом каже: „я самокритики маю вдосталь“, але й сам знає, що, як автор, він „менше од усіх“ може одповісти на питання, чи мають

його повістки „хоч искорку талану“. Звичайно, для відповіді на це питання має дуже мало значіння те, що Кримський вважає потрібним „заздалегідь оголосити: в основі своїй усе, що міститься в цій книжці, геть усе щира правда“. Бо „щира правда“ авторських спостережень, що стали „основою“ його „белетристичних писань“, ще не забезпечує „художньої правди“, або краще сказати, художньої вартості цих писань. Це почасти відомо й Кримському, який до наведеного „оголошення“ додає: „всі ті дійсні події та історії, які я сам бачив або чув, переказав я зовсім не протокольним способом, а таким, що добре таки користав з права на „художницьку видумку“.

Для оцінки художньої вартості белетристичного твору важливо не те, оскільки автор „користав з права на „художницьку видумку“, розповідаючи „дійсні події та історії“, які він „сам бачив або чув“, але те, оскільки він тям „подіям та історіям“ зумів дати художньо упевнюючу силу, оскільки він зумів конкретний матеріал дійсності підняти до художнього значіння способом художнього узагальнення „подій та історій“, які „бачив або чув“. І коли з такими вимогами підходити до „белетристичних писань“ А. Кримського, то треба сказати, що в них стріваємо не стільки дійсне художнє „белетристичні писання“, скільки досить цікаво розповідані життєві спостереження автора, плід, кажучи словами російського поета, його „ума холодныхъ наблюдений и сердца горестныхъ замѣтъ“. Сили художнього узагальнення своїх спостережень Кримський сливе позбавлений, „щира правда“ тих спостережень не відбивається на художньо-упевнюючій силі його писань. Автор не володіє таланом потрібного для художнього вражіння вибору матеріалу, він совісно дає дрібниці і деталі, але вони лишаются зафіксованими фотографічним кодаком, цеб-то зовсім не перетвореними способом художнього узагальнення. В своїх „Бейрутських оповіданнях“ Кримський дає і описи природи і безліч історичного, етнографічного, навіть лінгвістичного матеріалу, описує одіж дієвих осіб, зупиняється навіть на монетній системі, але почуття природи і людей краю не дає... Читач може й не без інтересу читатиме про невідомий йому край, але все те, що йому мабуть буде найбільш інтересне, нічим не сполучене з основою оповідання, зайве в ньому з художнього погляду, руйнує художню будівлю оповідання, як „белетристичного писання“, цеб-то як художнього твору. До речі, „Бейрутські оповідання“ найцікавіші в книжці Кримсько-

го, хоч і все в його писаннях, взагалі кажучи, „читабельне“,—але інтерес цей стоїть не-за межами художньо-естетичного обсягу... І ми розуміємо, чому автор „писав свою белетристику тільки для себе самого“ і так неохоче згожувався на її друкування: десь він не зовсім несвідомий того, що, як „белетристичні писання“, твори його мають досить обмежену вартість. З того зовсім не випливає, щоб „писання“ Кримського були не варті друку і щоб визнати, що українські видавці й редактори даремне прикладали зусилля „видерти“ в нього його писання для друкування. Літературний доробок Кримського, як би його не цінувати з чисто художнього погляду, не позбавлений свого значіння й вартості, коли до оцінки його прикладати інші мірки... Сам автор визнає головною хвилю своїх белетристичних писань брак „спокійно-епічного тону“: „читає раз-у-раз чужого автора десь коло себе, поблизу, бо такий у них тон“. На наш погляд, навпаки, ця риса писань Кримського їх головна вартість: найцікавішим „героєм“ їх є чулий, вічно шукаючий людини, „взискуючий града“ автор... Коли з цього погляду переглянути „повістки та ескізи“ Кримського, то вони не позбавлені навіть художньої вартості: син свого часу відбивається в писаннях Кримського досить колоритно й для історії українського інтелегента писання Кримського дають цінний матеріал...

Мих. Могиланський.

1131 С. Васильченко. Оповідання. 20 стор. ц. 4 гривні. Видання Дніпровськ. Союзу Споживчих Союзів України. Київ 1919 р.

1132 Його-ж. Куди вітер віє (Мал. на одну дію). Кам'янець на Поділлі. Видання газети „Україна“, 1919 р. 42 стор. Ц. 20 грив.

1133 Його-ж. Дві казки. Видавництво „Національна Освіта“, Вінниця, 1919 р. 31 стор., ц. 3 гр.

Два оповідання С. Васильченка („Басурмен“ та „Мужицький ангел“), що складають № 1 „серії белетристичної“ „Дніпро-союзу“, виблискують усіма кращими прикметами художнього таланту автора: запашною, барвистою, музичною мовою, умінням маленького кавалера звичайної дійсності піднести до глибокого зворушуючого змісту, перетворивши його в горні своєрідної ніжної мрійності й оригінального світопочуття, прикметами, дякуючи яким молодий белетрист з перших кроків своєї письменницької діяльності став помітною почесною силою новітньої української літератури. Не можна того-ж сказати про „малюнок на одну дію“—„Куди вітер віє“: і в цілому, і в деталях „малюнок“

1925

єсть тільки банальним шаржем (до речі—„малюнок“ на 42 маленькі сторінки коштує 20 гривень!). Має своє право на існування, звичайно, й шарж, але-ж буває шарж і шарж... Коли в „малюнку“ Васильченка страхополох Корецький, що зі страху хилиться—„Куди вітер віє“,—„боязко показує рукою на шаблю, що привішена в офіцера з боку“ й питає його: „ето у Вас рушниця?“, коли-ж офіцер, сміючись, відповідає: „ніть—ето же шашка“, знов „боязко“ питає: „а вона-ж тут... не вистрілить?“,—читає почувач тут не тільки брак міри, але й брак смаку...

„Дві казки“ почасти нагадують того Васильченка, який своїми творами прикрашає українське письменство, але тільки почасти: тенденційність казок виходить за межі чисто художніх завдань, а виходячи за ті межі, Васильченко втрачає багато з своєї „краси і сили“...

Мих. Могиланський.

1134 Клим Полішук. На порозі. Сповідання. Вид. Всеукр. Вид-ва. Київ, 1919. Стор. 38. Ц. 1 карб.

В цьому маленькому збірничку п'ять невеличких нарисів, написаних побіжно та примітивно, хоча й доволі літературно. Перший нарис („На порозі“) розказує про „бувальщину 1906 р.“: як десь у селі старий ідеаліст-учитель поставив саморобного пам'ятника Шевченкові, але начальство того пам'ятника розвалило, а вчителя перевело в друге село. Інші чотири нариси торкаються ближчих до нас часів. В „Ганебній справі“ розказується про те, як молодий учитель утік з красунею—єврейкою, що в нього закохалась, як його за те побили єврейські хлопці, а селяне за такий „ганебний вчинок“ посадили в холодну, але як йому пощастило—таки втекти з своєю коханою, вскочивши в поїзд, в якому їхали солдати. Нарис „Подіялось щось“ малює селянина, який наїв-збожеволів після карної експедиції,—очевидячки, за часів Гетьманщини. У „Визволився“ оповідається, як повстанець—хлопець „визволяється“ від якихсь посіпак, що захопили його серед степу з возом зброї, застреливши з пістоля й знищивши тим пострілом якогось компромітуючого листа, що був при ньому. (Не зрозуміло тільки, як це, стріливши собі в груди, де сховано було листа, міг він тим пострілом знищити його). Нарешті, „Червоні рядна“ нагадують уже про щось зовсім близьке до нас, коли єврей просить захвати його дочку під час погрому.

1926

Головна вартість нарисів д. Поліщука полягає в їх близькому до життя змісті. Написано їх безпретензійно і, разом з тим, блідо та невиразно. Не змальовано ні постатів героїв, що виступають у подіях, ні психології їх. Немає ні образів, ні постатей, — самі бліді контури, розпливчасті риси. В газетному фельетоні, що живе один день, нариси ці були б цілком до речі, але видані окремо, вони не уявляють собою справжнього літературного придбання через свій примітивізм та поверховість.

С. Буда.

1135 А. Богданов. Червона зоря (Красная звезда). Утопія. Переклав і передмову дав Остап Нитка. Вид-во „Космос“. Київ, 1919. Стор. 174. Ціни не зазначено.

1136 Анатоль Франс. Пророчий сон Іпполіта Дюфрена про колективізм. Переклад з французького з передмовою і додатком Остапа Нитки. Вид-во „Космос“. Київ, 1919. Стор. 56. Ціна 2 карб.

1137 Його-ж. Повстання анголів (Le révolte des anges). Переклав з французької Остап Нитка. В-во „Криниця“ — Серія „Світової бібліотеки“ № 4. Київ, 1919. Стор. 278+IV. Ціна 50 гривень.

Нам уже доводилось зазначати, що белетристика соціального змісту або з примішкою соціального моменту має тепер особливий інтерес, і нема чого дивуватись, що українські видавництва, за браком оригінальної продукції, вишукують підходящий матеріал по чужих літературах. Але це теж матеріал тільки відносної свіжості, бо з'явився він в кожному разі перед всесвітньою війною. Тоді в громадській і політичній атмосфері вже починала набіратись електричність майбутніх соціальних вибухів. Ніхто, правда, не міг ще передчувати таких близьких велетенських рухів світової історії, але думка людства все частіше наvertалась до тих перемін в соціальній структурі, яких вимагав поступ економічних відносин і зріст класових суперечностей в сучасній організації суспільства. Письменники напружували свій дотеп і проникливість, щоб збудувати в своїй уяві нові, ідеальні форми громадсько-політичного ладу, але шлях до того бажаного оновлення людського життя здавався такий трудний і далекий, що здійснення своїх мрій поетам-соціологам доводилось відтягати на багато віків уперед або навіть переносити на інші планети, де живуть істоти вищої довершеності, що вже встигли, мовляв, досягти розумного і справедливого ладу та повної гармонії в своїх соціальних стосунках.

Тепер — „времена исполнялись“. По п'яти роках великої, тяжкої всесвітньої бо-

ротьби, — з яких половина пішла на спроби радикального перетворення політичних, національних і соціальних основ дотеперішнього життя народів Європи, вже нема місця ні ілюзіям, ні утопіям. Люде використали свій розум і досвід, спробували реалізувати свої теоретичні міркування і перетягти ідеальний лад з небесних планет на землю, але замість чарівних синіх пташок соціального раю побачили в своїх руках тільки огидне гниле падло... Настає нова доба переоцінки цінностей, перевірки старих теорій по фактах дійсного життя і вияснення тих помилок, що завели людство в нетри загального здичавіння й озвіріння. Згодом напевно знов почнеться закладання нових підвалин для соціального поступу і будівництва нових повітряних замків світлої будущини людства, а поки що старі утопії як раз прибірають цікавості для тих, хто хоче порівняти недавні мрії ідеалістів з незакінченими ще спробами їх реалізації.

До цієї утопічної літератури належать — „Червона зоря“ Богданова і „Пророчий сон Іпполіта Дюфрена про колективізм“ Анатолія Франса, що вийшло весною цього року в українських перекладах видавництва „Космос“. В „Червоній Зорі“ автор малює комуністичний лад у марсіянців, котрим ніби пощастило перебути свою соціальну хворобу в далеко м'якших формах, ніж ті, яких зазнало людство на землі. Пояснює це автор досить влучно тим, що Марс дістає від сонця значно менше енергії, ніж земля, а через те і всі прояви життя на Марсі повинні бути спокійніші й лагідніші проти їх земних аналогій. Історія марсіянців не мала, мовляв, жорстоких війн, класова боротьба обходилась майже зовсім без робітничих повстантів, соціальна революція перейшла дуже легко і навіть милостиво для капіталістів, котрим пролетаріят виплатив їх вграти відповідними пенсіями. При таких передумовах авторові нетрудно було змалювати принагідні картини марсіянського побуту, організації праці, виховання дітей, охорони здоров'я і т. и. Розказано це все легко і жваво, з цікавими й дотепними деталями, і, дякуючи доброму перекладові, читається з інтересом. Але перекладчик подбав, крім того, і про те, щоб український читач не зробив собі з російської утопії певних висновків. Для того в своїй передмові він подає декілька коментарів до думок автора, пояснюючи, між нашим, що на землі капіталісти, очевидно, ніяк не заслужили на якусь ласку від пролетаріату і що взагалі, як свідчать теорія Богданова про

відносини між формами життя і запасом сонячної енергії, гостра боротьба класів на землі, з безліччю винних і безневинних жертв,—явище зовсім природне, якого уникнути ніяким способом не можна. Чи який читач з цих пояснень зостанеться заспокоєний, невідомо, але що сам перекладчик знайшов собі в них повний моральний спокій і перейшов до чергових справ,—це ясно.

Такою черговою справою для нього був, треба думати, переклад фантазії Анатолія Франса „Пророчий сон“. Блискучий французький белетрист-філософ вибрав для своєї утопії форму сонного привида, може, тим, що ця літературна форма дозволяла йому фантазувати в однім напрямі, без властивих його скептичному розуму рефлексів. Написав цю фантазію ще в самому початку нашого віку. При тодішніх перспективах автор не зважився зазначати здійснення соціалістичного ладу раніш, як у кінці 23-го століття,—і це зрозуміло, бо його концепція всесвітнього перевороту переводить соціальну революцію мирним способом, через парламентарні установи, в формі вільної федерації народів Європи: такий повільний поступ подій, очевидно, вимагає не малого часу. Почасти з цієї причини, почасти з приводу деяких недоглядів Франса в деталях змальованого його уявою соціального ладу, що не відповідають поглядам сучасних реформаторів суспільства, перекладчик не вдовольнився своїм основним завданням, а знов узяв свого читача в опіку і виступив з оригінальним додатком до Франсового твору. Тут він досить гостро полемізує з Франсом і доводить хиби його пророчтва, а в кінці своєї критики ставить собі навіть запитання, чи слід видавати „такий дрібнобуржуазний кошмар“, що буде тільки „плутати свідомість читачів“? Розв'язується це питання, дякувати Богові, щасливо для читача і почасти для Анатолія Франса, за котрим все-ж суворий критик визнав ту заслугу, що його твір „будить думку читача“. Все добре, що добре кінчається, скажемо ми, радіючи за українське громадянство, якому ця, може, трагічна, але мало цікава внутрішня боротьба перекладчика не пошкодила такі познайомитись з думками талановитого француза, хоч і з „додатком“ негарного тону...

Ще з більшим інтересом, певно, поставиться український читач до фантастики того-ж автора, випущеної в 1914 р. під заголовком „Повстання янголів“. Це оповідання, власне, не належить до літератури соціальних утопій. А. Франс обробляє тут, на фоні і в формах сучасного реального по-

буту, стародавню легенду про бунт гордих своєю свідомістю духів проти вищої небесної влади. Але-ж Франсові янголи - бунтівники поприбірали собі людське обличчя, беруть участь в людському житті і в класовій боротьбі смертного людства, їх новий визвольний рух вибухає під впливом людського наукового критицизму і щільно в'яжеться з пориваннями земних революціонерів,—а картини архаїчного ладу і „класових відносин“ в небеснім суспільстві дуже близькі до знайомих нам умовин життя земних деспотій,—отже врешті соціальний момент займає в оповіданні Франса першорядне місце. Інтерес книжки ще збільшується тим цікавим матеріалом, який наводиться принагідно, з звичайною в автора ерудицією в релігійних справах,—з богословської літератури, при своєріднім освітленні жидівсько-християнської теогонії і мітології. Все це повите особливим, франсовським тонким юмором в малюванні типів та ситуацій, а кінчається, поруч з тою привабливою потою примирення в лагіднім, мудрим скепсисі,—яку ви так часто зустрінете в Франсових творах,—ще й несподіваним у Франса оптимистичним висновком. Великий бунтівник-архангол, під враженням свого сну, в яв'ї він побачив усю безнадійність революційних переворотів,—що по суті полишають весь старий лад незмінним,—зрікається піднімати повстання і так мотивує підручним янголам свій присуд:

„Товариші, не йдім війною на небо. Досить з нас, що ми маємо силу його завоювати. Війна родить війну, а перемога—порушку. Переможений Бог стане Сатаною, Сатана переможець—Богом. Хай же доля порятує мене од такого лютого лиха!.. Тепер, завдяки нам, старого Бога вже позбавлено його старої сили в його земному царстві і все, що лишень на цій кульці тямить думати, його зневажає, або ж знати не хоче. Справа не стане кращою, коли люди визволяться спід Ялдабаофа (одно з прізвиськ вищої небесної істоти), а дух Ялдабаофа ще сидітиме в них, коли на його подобу вони лишаться заздрими, лютьми, задержувати, зажерливими і ворожими мистецтвам та красі... Що-ж до нас, небесних духів і прекрасних демонів, то ми вже тим нищимо Ялдабаофа, нашого тирана, що маємо силу знищити в собі темноту й жах... Нас перемогли тоді (перед народженням світу), бо ми не тямали, що перемога—то розум, і що саме в собі, в собі самих, нам слід заатакувати і знищити Ялдабаофа“.

Враження від земної боротьби з соціальними Ялдабаофами, очевидно, подали авто-

рові чимало матеріалу для цієї тиради небесного революціонера.

Видано книжку так само добре, як і інші томики „Світової бібліотеки“. На диво, переклад у д. Нитки вийшов на цей раз трохи тяжкий, особливо в першій половині оповідання, де вжито багато сумнівних словотворів і зворотів. За те в цій книжці нема ні передмови, ні додатків від перекладача, — і це їй безперечно на користь.

П. Смуток.

VI. Педагогіка і школа.

1138 С. Русова. Позашкільна освіта. Засоби її переведення. Лекції читані на позашкільному факультеті Київського Педагогічного Інституту. В-че т-во „Давін“. Українська Педагогічна Бібліотека. № 14. Київ. Ст. 87. Ц. 9 гривень.

Висловивши у вступному розділі цілком слушні думки про велику вагу освіти для народу й про конечну потребу організації позашкільної освіти, С. Русова дає в своїх лекціях історію розвитку позашкільної освіти по земствах в Росії, оповідає про сучасне становище позашкільної освіти в країнах Зах. Європи і на підставі західно-європейського досвіду й практики наших земств, розгортає широкий план організації позашкільної освіти на Україні.

Західна Європа добре розуміє, що темнота мільйонів людности гальмує нормальний розвиток державного життя, несе громадянський лад, перешкоджає культурному поступу нації. В Англії, наприклад, і уряд, і громадянство зарівно визнають потребу освіти народних мас і на цю справу не шкодують грошей. Теж і по інших країнах, як от—в Данії, Франції, Італії, Швеції, Чехії, Фінляндії і т. д. Особливу увагу звертає автор на галицьку „Просвіту“.—Окрім добре поставленої школи для молоді, Європа утворила цілий апарат позашкільної освіти для дорослих,—вечірні школи, народні університети, університетські селища, громадські бібліотеки, музеї, театри, мандрівні мистецько-наукові виставки, читання, лекції, народні дома і т. д. Всих засобів вживається, щоб підтримати в дорослих інтерес до знання, дати народові освіту, розумно використавши спочивок робітника, та розвинути в ньому почуття громадянства, бо, як кажуть в Данії, різниця між освіченою й неосвіченою людиною в тому, що остання живе, не розуміючи зв'язку між людиною й цілою людиною, між собою й загально-культурним світом. Довідка з недавнього минулого у Франції показує, як добре там розуміють, що без освіти годі народові встояти на рівні

1931

цивілізованих націй. Року 1908 анкета виявила поміж некрутами біля шости відсотків таких, що не вміють ні читати, ні писати. Уряд і громадянство схвилювалося. Префектам наказано було, щоб у вісім днів вони дали відповідь, через що так багато неграмотної молоді. Такі ж запитання посилалися і до вчителів і до інспекторів. Окремими циркулярами заборонено було з'являтися в полк без знання грамоти. Після того було закладено „*oeuvre passcolaire*“ (35 ст.).

Занитуємо, що сказала б Франція, коли б напередодні всесвітньої війни налічила у себе не 6% неграмотних солдатів, а 66%. і що сталося б з нею під час війни! А такий приблизно, як ще не більший, відсоток темного люду був в Російській імперії, коли п'ять років перед цим вона встряла в те пекло, що заклекотило в Європі. Понад 80 мил. народу в Росії і на Україні, що в її склад увіходила, пробували в безпросвітній темряві. Не було докладних шкіл, не було й позашкільної освіти, спроби організації якої й історія розвитку в Росії—то справжній мартиролог, бо на кожному кроці адміністрація уміла поставити ініціаторам такі перешкоди й утиски, які цілком руйнували справу. Хіба тільки за останні 10—15 років справа організації позашкільної освіти поліпшала, „бо саме державне життя висовувало питання народньої освіти, і навіть реакційні кола мусіли йти назустріч цьому освітньому рухові. За останні десять рр. можна було бачити, як коло цього питання працювали представники цілком протилежних громадських і політичних напрямків і кожний хотів захопити справу в свої руки: одні—з таємною надією затримати справжню освіту і навести народну масу до своїх темних політичних намірів; другі шире, завзято брались за роботу з чистим бажанням дати людові необхідну свідомість і науку“ (9 стор.). Остання течія виявлялась по земствах і в приватних товариствах; хоча треба зауважити, що й поміж земцями бували такі люде, що думали, ніби ширша освіта відіб'є сільський люд від хліборобства і через те вона шкодлива, та й приватні товариства не скрізь стояли на народньому ґрунті, як напр. „Кіевское Общество Грамотности“, що в своєму статуті мало пункт—„распространение русской грамотности в народѣ“.

В тих умовах, при яких навіть народня школа ледве існувала, годі було й думати про добру організацію позашкільної освіти. Неможливо було здобути дозвіл на бібліотеку, на вечірню чи недільну школу, неможна було ширити книжку серед грамот-

1932

ної молодіжці, яка без книжок, без повторних класів швидко забувалася читати. Книгозбірню доводилось складати по каталогу, ухваленому т. зв. „Ученимъ Комитетомъ“, який дуже неохоче допускав книжки до народньої читальні, особливо коли це була українська книжка. На Україні справа освіти стояла далеко гірш, ніж в Московщині, бо українська книга була заборонена, а книгозбірні складалися з книжок, московською мовою писаних; люд мало на тих книжках розумівся, і селяне рідко одвідували книгозбірню. Прилюдні читання українською мовою теж були заборонені. До того ще й особа, якій дозволялося проводити читання—і то по книжках, ухвалених урядовим каталогом,—повинна була мати абсолютну благонадійність, що для українця було неможливо. Не диво отже, що на Україні так міцно загніздилася народня темнота.

Цілком до речі в лекціях С. Русової уділено місце опім спогадам з недавнього минулого, авторові, громадському діячеві, добре відомого. Історія бо вчить не повторювати помилок. Але не в історичних ремінісценціях головний інтерес книги С. Русової. Завдання сучасного момента в справі народньої освіти звертають на себе її пильну увагу. Справа освіти по селах і містах—це обов'язок цілого громадянства, і С. Русова кличе до спільної праці на цій ниві нашу інтелігенцію, земства, міста, кооперативи, державний уряд нарешті. Бо „державна, яка не хоче йти на очевидну руїну, як політичну, так і економічну, мусить рішучо подбати про освіту дорослого люду“, цих кадрів виборців в усякі державні й громадські установи. Більшу половину книжки складає детально розроблена програма організації освіти дорослих через книгозбірні, народні читання й різні виклади, вечірні школи й курси, засобами естетичного виховання, через музеї, екскурсії, народні свята; подано також проект народнього дому і план організації адміністративного апарату в справах позашкільної освіти.

З'ясувавши, як треба організувати освіту дорослих, щоб ця справа стояла на цілком життєвому ґрунті, коли тільки й можна сподіватися громадянству од своєї просвітньої роботи дорбих наслідків,—автор кінчає лекції трохи оптимістичним упевненням, що добре переведена дошкільна і позашкільна освіта зроблять те, що „через 20-ть років“ можна вже буде сказати: „нема неграмотного дорослого люду у нас на Україні!“—Книга багата змістом і користна порадами.

В. Поточний.

1139 О. Білоусенко. Баю-Баю. Читанка для маленьких. В во „Криниця“. Київ. 1918 р. Ст. 157. Ц. 2 карб. 50 к.

1140 Його-ж. „Весна“. Читанка для маленьких дітей. Ст. 62. Ціна 1 карб. Вид. Т-во „Криниця“. Київ. 1918 р.

Маємо дві читанки для дітей того-ж самого автора.—Широко уживані народньою педагогією зразки народньої словесної творчості—казки, пісні, приказки, загадки, прислів'я, примовки до дитячих забавок і т. д., також досить численні твори українських авторів, що працювали на ниві дитячої літератури, твори іноді високої художньої вартості,—ось наш національний педагогічний скарб, різноманітний і коштовний, багатий і самобутній. Упорядник читанки для дітей, О. Білоусенко, добрий знавець як народньої словесності, так і українського письменства, зібравши багато матеріалу для читанки, розбив його на дві окремих книжки. В одній налічуємо біля 200-от різних творів, в другій („Весна“) 75-ть. Це цілком окремі змістом книжки, і складено їх, здається, по такому способу: що не увійшло до першої читанки, те подано в другій, упорядкованій по аналогічній з першою книжкою системі. Такий спосіб трохи пошкодив другій книжці, бо, натурально, все яскравіше й цікавіше з етнографічного, літературного та педагогічного боку мало увійти до першої книги. Я не кажу, що через це „Весна“ читанка зайва. Ні! вона не бідна змістом, тільки вона вийшла не така барвиста і різноманітна, як „Баю-Баю“, і трохи важка до читання, хоч і укладено її приблизно так само, як і останню.

„Весна“ мала б бути другою після „Баю-Баю“ читанкою, коли б автор або подав увесь зібраний ним матеріал в ясно зазначеній системі двох концентрів, або дав би нам одну читанку в двох томах, уложивши її по схемі послідовного збільшення у читача інтересу до книги. Звичайно, то діло упорядчика—вуди і що призначити. На жаль, автор не дає передмови з поясненням, як, на його думку, потрібно уживати дві його книжки. Гадаємо, що „Весна“, як трохи трудніша до читання,—хоча б через те вже, що тут вірші та твори художньої літератури з перших же сторінок переважають етнографічний матеріал кількістю,—повинна йти до вжитку після „Баю-Баю“.

Назва „Баю-Баю“ ніби російська. Замість її краще було б ужити українське колискове „люлі—люлі“ і то таки „люлі“, а не „люлю“, як читаємо на 6-ій стор. Не

в усьому можна згодитися з упорядчиком читанки. Так, не будуть зрозумілі цілком для маленьких дітей історичні пісні („Вєреза“, „До батенька“), так само незрозуміле для дітей і мабуть зайве в книзі — все, що виходить по-за межі їх оточення і що мало-б переносити дитячу уяву до чужих країв („сарахвани“, „померанці“, „дактілі“ й инш.), а тільки робить книжку труднішою. Не для маленьких дітей лірика („Марусенька“). Мало змістовні речі під заголовками „Квочка“, „Сорока й ворона“. На стор. 107—109 „Баю-Баю“ маємо скільки річей, де іронія навряд чи зрозуміла дітям. „Шпачкові“ та „Тетеречці“ (80 ст.) місце спочатку книги, так само тудя перенести треба було б „Журавлі“, „Волотяні косарі“ і „Чебеді“ (81 ст.). Далеко поміщені зручні для техніки читання „Пісня про бичка“ (35 ст.) і „Горобець та билина“ (76 ст.). Правонис подекуди невирівняний. Наприклад: „оцьому“ і „сьому“, „золотії“, „сивенький“ і „тії“, „чорнії“, „крутії“, „сімя“, „пе“ і т. д. В кінці ст. 28 „Баю-Баю“ не доладня коректура затемнила оповідання. Єть помилки, напр., „соньку“ зам. „сонку“ (8 стор.); „вибавив їх усіх“ зам. „визволив їх усіх“ (60 стор.); „грач“ зам. „грак“ (на ст. 82).

Але це все дрібниці, рівняючи до тієї поважної праці, яку зробив О. Білоусенко, збагативши книгозбірню наших маленьких дітей. Шкода, що читанки О. Білоусенка вийшли без малюнків.

В. Страшкевич.

1141 Латинська граматика. Практичний курс. Склад Григорій Калішевський. Т-во „Вернигора“. Шкільна секція ч. 17. Київ—Відень. Р. В. 1918. Стор. 126+2 Ц. 6 гр.

Напружена праця по будівництву національної вераїнської школи викликала складання певної кількості підручників в тій навіть сфері, де на перешкоді ініціативі складачів могла би стояти думка про непевне становище предметів цієї сфери, про можливість кардинальних змін при близькій, гадалося, реформі шкіл. Маємо на увазі чужі мови. Слідом за підручниками німецької і французької мов з'явився курс і латинської мови. На превеликий жаль, його друковано за кордоном, і тільки кілька примірників дійшло поки до Києва.

Підручник д. Калішевського поділяється на дві частини: 1) більш-менш систематично викладена латинська етимологія з „елементами“ латинського синтаксису (9—71), 2) досить значний додаток: „Систематичний словник найчастіших латинських слів“ (74—

1935

126). Вже самий оглав уміщеного матеріалу, на нашу думку, може викликати в де-кого незадоволення. Природна річ, що перший підручник в тій чи иншій галузі знання повинен відновити некучим і настирливим потребам практики навчання в даній галузі, і при складанні його треба брати на увагу найголовніші, принаймні, вимоги, що ставить до цього сучасна методика даної науки. Добре відомо, що на думку більшості методистів латинської мови, першим підручником латинської мови повинна бути хрестоматія, де поруч матеріалу для читання, практично викладається етимологія та початки синтаксису і даються перші словачки. Така книжка, містячи в собі „елементи мови“, цілком відповідає потребам першого концентру навчання. Тому й книжка Г. Калішевського розв'язує тільки частину завдання, що на часі, і залишає без відповіді питання про хрестоматію і словники. Але намічене нами поширення завдання звичайно вимагало б більш часу й підготовчої праці, через що, може, авторові й приходилось звернути свою увагу на одну тільки частину.

Найхарактерніша риса, яку автор свідомо надає своєму курсові, це—„практичність“. Ця „практичність“ відбивається в розкладі матеріалу, його обробленні, з'ясуванні окремих питань. Вона ж має де-які негативні наслідки і викликає де-які критичні думки. Так, автор не дає систематичного огляду початків латинського синтаксису: він вставляє їх в різні місця етимології, але підходить до їх (та й до інших мовних з'явищ) з одного боку—з боку питання про спосіб перекладу на українську мову. Цевна річ, що момент перекладу відіграє значну роль при навчанні чужій мові: досить часто він є найпростіший засіб виявити знання, але обмежуватись тільки їм не можна. Головне—це з'ясувати і зрозуміти факти чужої мови, особливо в тих пунктах, де вона одходить од рідної. Коли дано з'ясування певного лінгвістичного з'явища (особливо синтаксичного) і намічено його функції, тоді яснішим стає питання й про спосіб перекладу. Тим часом автор здебільшого не дає наміченого з'ясування (досить сказати, що про accus. cum inf. у його дано 6 неповних рядків, а про gerundium—1½ рядки), а обмежується „рецентурою перекладу“ (особливо в §§ 42—46). Цей шлях приводить автора в деяких місцях до дуже неприємного становища; напр., в § 46, зазначивши сім засобів перекладу ablat., автор в 8-му каже, що abl. перекладається *всяко*, коли залежить від прийменника і одсилає до § 75; в § 75, як і § 74 перелічуються латинські прийменники,

1936

але основного їх значіння не дано; наведено тільки по кілька виразів, з яких видно, що латинські прийменники і слова при них дійсно перекладаються всяко, а як саме, залишається невідомим.

Виходячи з думки про цю ж „практичність“ (в трохи вузькому розумінні цього слова), автор в де-яких частинах своєї праці обробляє матеріал остільки коротко, що викидає пункти, які мають певне значіння, або не дає пояснень, або нарешті при стислості виразу дає неточне формулювання. Наведемо кілька прикладів.

§ 2. 1) Не зазначено, як вимовляється *c* перед *y*. 2) про *i* сказано, що воно вимовляється як *й* „між двома голосними й на початку слів перед голосними“. Як же тоді прочитати *coniugo*? 3) про *u* сказано, що воно вимовляється, як *в* „у сполученнях *gu*, *ngu* *su* перед голосними“. А як же читати „*suus*“?

§ 14. Правило: „До п'ятої відміни належать іменники ж. р. на *es* в *nom. sg.*; на *ei* в *gen. sg.*, напр. *dies*, *diei*—день, *res*, *rei*,—річ“. Але як раз *dies* не жіночого роду!

§ 15. Про прикметники третьої відміни одного закінчення зазначено, що вони мають закінчення *s* (*x*) для всіх родів, але, як відомо, є прикметники 3-ої відміни одного закінчення і як раз не на *s* (*x*), напр. *par*, *memor*, *vigil* і т. ин.

§ 25. Нема чомусь середнього роду в вищому рівні т. зв. неоправних рівнів прикметників.

§ 29. Правило: „*Ordinalia* й *distributiva* відмінюються поправно за другою й третьою (?) відміною“.

§ 62. Сущин на *tum* (I) і на *u* (II). Але є сущин і на *sum*!

§ 64. Перелічені закінчення *prf. ind. act.*, а потім несподівано додано: „Ці закінчення вживаються, як в *ind.*, так і в *cop.*“ *Sic!*

§ 73. Наведені рівні прикметности прислівників, але не зазначений загально вживаний практичний засіб їх утворення (від рівнів відповідних прикметників).

§ 74—76. Основного значіння прийменників не наведено, і не подано навіть правила про те, коли прийменники, що правують двома відмінками, вживаються з тим або другим.

Називаючи свій курс „практичним“, автор не утримується все ж таки од спокуси внести крихту науковості, зазначаючи в § 8 в „Таблиці відмінювання йменнів“, з чого поветали закінчення відмінків. Як раз в

практичним курсі це й не має великого значіння, а ось додержатися висновків науки в з'ясуванні де-яких інших фактів було б дуже до речі. Годі вже, на нашу думку, йти за старими граматиками в з'ясуванні *abl. abs.*; слід значних корективів внести в трактування і т. зв. *verba anomala* і т. ин.

Хоча наведений матеріал намічає до певної міри підстави для оцінки книжки з педагогічного боку, треба все ж з'окрема зазначити, що при досить доброму обробленні одних розділів, в других не всюди є потрібна конкретність, ясність, послідовність. Напр., в § 11 подано правило про іменники третьої відміни: „До третьої відміни належать іменники м. р. на *r*, ж. р. на *o*, *s*, *x* і сер. р. на всякі інші закінчення“. В поданому виїмку зазначено тільки, що іменники на *szgen. ris* єть роду середнього. Між тим на стор. 79—81, де подаються найчастіші іменники 3-ої відміни муж. р., з 71 переліченого слова тільки 20-ть закінчується на *-r*, інші мають закінчення *o*, *s*, *x* й інші. З педагогічного боку це не дуже зручно!

Далі далеко не послідовно оброблено відділ про дієслово. З початку подається повна таблиця дієзміни, потім йде мова про поділ дієслів на різні категорії (*transitiva*, *intransit.* і т. ин.), потім про особові форми, іменні; про особові закінчення на кінці вже подається про так звані основні або головні форми, про дієслово *sum* ще далі, серед так званих *verba anomala*. А в практиці здебільшого з основних форм та особових закінчень приходиться розпочинати, і форми від дієслова *sum* теж вводяться дуже рано.

На жаль, в де-яких місцях нема зовсім прикладів (§ 12, § 42 й ин.). Це тим більше дається в знаки, що в інших місцях є зовсім зайві парадигми (напр. в § 11-ім 6 парадигм, коли було б досить і 3; зайвий § 18).

Автор ніде не вводить знака скорочення і вживає тільки знак довготи. Треба було б про це ясно попередити і пилькувати, щоб в усіх сумнівних випадках було поставлено знак довготи і тим більш, щоб не було помилок (а вони є!).

Що до „Додатку“, цеб-то систематичного словника найчастіших латинських слів, то він має певне значіння. Хоча сучасна методика одкинула засоби засвоєння слів без тексту, проте систематичні списки можна використовувати при повторенні. Особливо цінні „пароніми“ та „гомоніми“. Треба тільки завважати, що де-які слова, може, й не варті того, щоб їх заносити до тих списків, бо попадаються не дуже часто, і запитати ав-

тора, чому він не проставив значіння де-яких слів. Правда це зроблено, головним чином, при так зван. *verba composita*, але, як відомо, значіння цих слів часом дуже одходять від значіння простих. Крім того при де-яких словах так зв. перше значіння подано не зовсім точно, або вдало. Напр., *fossa*—фоса, рівчак (навіщо це „фоса“?!); *ora*—країна, морський берег („край“, а не „країна“); *populus*—народ; тополя (слово подано в гурті слів муж. р., тому треба було би зазначити, що в значінні „тополя“ *populus* жін. р.); *spolia*—награбоване (перше знач. „зброя“ або „одежа“, звідси дієслово *spolio*—здирати з кого небудь одягу, грабувати, а потім вже через так зване поствербальне утворення—„награбоване“); *vertex*—шипіть на горі, шум на воді (треба „верх голови“; тім'я і метафор.—верх, шипить гори); *fauces*—пелюка, провалля (перше значіння „горло“); *frons*—шляка (п. зн. „зелень“, „листя“), *purpis*—кормига („корма“) і т. д. і т. д.

Потрібує коректи переклад де-яких з наведених фраз. Напр. на ст. 69—*ut quisque doctissimus, ita modestissimus*—що хто розумніший, то й плохіший (?!); ст. 68: *legem brevem esse oportet, quo facilius teneatur* (викинуто тісно зв'язане з *teneatur*-*memoria* і перекл.: закон повинен бути коротким, щоб його легше було *додержувати* (!?), ст. 66: *oro atque obsecro*—прошу те й błагаю (тут так зв. *hendiadys* і тому дословний переклад не передає сили виразу).

В книжці досить друкарських помилок. На превеликий жаль, вони зробились *copditio sine qua non* українських видань наших часів (а й чи тільки українських?!). Але дуже небезпечна річ, коли ці помилки заходять аж у парадигми (напр. § 13, § 14, ст. 41).

Подавши досить матеріалу про хиби й дефекти книжки, головним чином, в інтересах її кращого оброблення в дальших виданнях, треба зазначити й те позитивне, що помічається в книжці і покладений при її складанні праці. Зібрати з величезного матеріалу найголовніше й найпотрібніше, обробити його коротко й більш-менш ясно, хоч і при занадто вузькому розумінні „практичності“, підібрати українські еквіваленти,—все це вимагало праці, якої не можна не вітати. Але, як перша книжка в певній сфері, граматика д. Калішевського мусіла поділити долю багатьох перших книжок—давати основне, не претендуючи на розробленість. Все це не позбавляє її певного значіння. При певному бракові відповідної літератури, вона стане в пригоді при викладанні латинської мови по різних українських

школах, тільки керівникові прийдеться де в чому свого оливця вжити і коректи додати. А як це саме зробить і автор в дальших виданнях, то це буде тільки на користь для його праці, для науки й школи.

Гр. Іваниця.

VII. Видання для дітей.

1142 *Марко Твен. Принц та бідак*. В перекладі О. Діхтяря. Вид. Т ва „Час“ у Києві. 1917 р. Стор. 256 Ціна 5 карб.

Американський письменник-гуморист Марко Твен належить до тих великих майстрів художнього слова, твори яких перекладено майже на всі світові мови. Між иншим написав він де-кілька оповідань для дітей старшого віку, як от: „Принц та бідак“, „Гек Фін“, „Пригоди Тома Соєра“. Ці дитячі оповідання і з художнього і з педагогічного боку заслуговують того, щоб на полицках бібліотек кожної школи було одведено їм почесне місце. Читають їх школярі з великою насолодою.

Переклад оповідання „Принц та бідак“, взагалі кажучи, зроблено О. Діхтярем досить добре, мова в нього здебільшого жива, щиро-народня, і через те читається воно легко. Та, на жаль, перекладчик, очевидно, дуже вже ханався з своїм перекладом і віддав його до друкарні не прочитавши й не виправивши тих хиб, що самі кидаються в вічі. Цим тільки й можна пояснити такі прикрі лексичні помилки, що де-по-де зустрічаються в його перекладі, як от у фразі: „У його думці раз-у-раз нишпорили (замість снувалися) оті чарівні уяви“ (стор. 6-а), або оту чудернацьку метаморфозу з мулами, що зневацька стали кіньми. Так, на сторінці 186 йі сказано, що Гендон та Едуард „удвох попрямували на схід на своїх мулах, яких купив цав Гендон ще раніше для цієї подорожі“, а далі вже читаємо, що „вони (Гендон та Едуард) пустили своїх коней навзадов“ (стор. 188).

Та не зважаючи на ці дрібні редакторські недогляди, переклад оповідання можна визнати все таки хорошим, тільки, на превеликий жаль, видано його занадто вже недбало,—недбало що до коректи. Друкарських помилок майже на кожній сторінці стільки, що вони просто таки драгують уважливого читача. Наприклад, на стор. 7-й: обдиати (замість обкидати), на стор. 8-й: одягнений (треба одягнений), на стор. 10-й: завожені (треба заложені), на стор. 11-й: лодри (замість лорди), на стор. 15 йі: чимністю (треба чемністю), і так далі до кінця книжки.

Чи треба ж доводити, що таке недбальство з боку видавців значно понижує придатність цього чудового оповідання для читання його школярами? А шкода, дуже шкода, бо таких хороших дитячих книжок, якою мала б бути ця, у нас ще дуже мало.

О. Волошин.

VIII. Популярно-наукові видання.

✓ 1143 Д. Дорошенко. Як відкрито Новий Світ. (Про Христофора Колумба). Київ. 1919 р. Вид. „Благодійного Товариства“. Стор. 62. Ц. 1 карб. 25 коп.

Поки людскість познаходила всі ті суходоли на земній кулі, де вона й досі не росташувалась як слід, питання про нові землі раз-у-раз інтересувало видатних людей всіх націй на протязі давніх, середніх і нових віків та ще й досі інтересує (експедиції на південний полюс). Тому тема, яку взяв автор для науково-популярної книжки, ставить читача перед цікавими сторінками великої книги буття людскости на землі. Вона переносить його увагу з вузького кола інтересів „своїї дзвіниці“ й поширює видноко́ло в сфері багатьох питань, перш за все економічного. Він краще уявляє собі залежність інтересів власної вітчизни од світових ринків, зв'язок країн між собою, і це впливає на вироблення поглядів того читача з народу на економічно-політичні справи. В наші часи, на жаль, особливо помітно, що ці питання не мають належного впливу на темні маси, що творять ніби зараз нове життя. Книжечку написано фаховцем істориком, тому факти подані в послідовному зв'язку між собою, й жвавість викладу робить її схожою на цікаве історичне оповідання, що малює перед читачем усі подробиці, всі обставини, що суприали або перешкоджали справі, всю кипучу енергію Колумба, всю темноту і розуму й совісті його сучасників, що ставали на перешкоді його намірам, заздрили його славі і тільки й мазрили, що про особисте збагачення. Це все в'ясовує перед читачем книжечка „Як відкрито Новий Світ“. На тлі придворних інтриг, арадництва, неосвічености, жадоби до золота, вимальовується героїчна постать Колумба, що з самого початку заходів про відкриття шляху до Індії й до кінця — був далі кай від переслідування своїх особистих інтересів. Бо імпульс, що штовхнув його на цей шлях — було саме тільки бажання визволити свою країну від злиднів і знайти новий ринок для провадження торгівлі. І останні дні свої він скінчив у злих матеріальних обставинах, не скористувавшись тим золотом, що проходило через його руки. Отже

1941

ця біографія Колумба ознайомить читача з постаттю справжнього друга людськості, що не зважаючи ні на що, довів свою мрію до здійснення. В кінці книжечки автор до речі звертає увагу на ті результати, що виявились для людськості з відкриттям Нового Світу. До речі також згадує й про наші зв'язки з Америкою, давнє емігрування наших людей, особливо з Волині, до Америки, згадує де-що про національно-культурне життя українців в Новім Світі. Книжка вийшла другим виданням.

М. Ішуніна.

✓ 1144 Б. Грінченко. Серед крижаного моря. Оповідання. П'яте видання з малюнками. М. Загірня. У сніговому краї. Оповідання. Третє видання з малюнками. Бібліотека „Молодість“. № 14. Ст. 91. Ц. 1 карб. 60 коп.

Автори, що складають книжки для молоді, ради популяризації знання, подають наукові факти в картинах, що впливають на фантазію, цілком розуміючи, що таким способом недосить вишколений розум читача, що не здобув ще „робочої дисципліни“, цієї konieczної умови приймання знань в науковій формі, краще збагне і засвоїть прочитане. Усіх оповідань Б. Грінченка і М. Загірної, що складають гарну ззовнішнього боку книжечку, на доброму папері, яку приємно в руки взяти, залежить од двох умов. По формі це оповідання, доладу скомпановані, де подія розвивається натурально в людському житті; в них не помічається чогось надуманого, тенденційного. Особливо цікаве з цього погляду оповідання „Серед крижаного моря“. По змісту книжка має цінний науковий матеріал знання з географії та історії на півночі в Росії, біля великого Північного Океану та в Гренландії, в тому сніговому краї, де білують ескамоси і куди більш півтори тисячі літ не доходив світ Христової віри. Науковий матеріал подано взагалі добірний. Що-ж до гіперболи, скільки важить жити, то вона зрозуміла в відповіді бувалого степничого Гордія новакові на морі Ізавозі. Книжку оздоблено добре зробленими малюнками. Ціна її, на теперішні часи, надзвичайно дешева.

В. Страшкевич.

IX. Поезії.

1145 Михайль Семенко. Дві поезофільми (1919). Київ. Всеукраїтком. 36 стор. Ціни не визнач.

1146 Його-ж. „Тов. Сонце“. Ревфутпоема (1919). К. Всеукраїнський літературн. комітет. 16 стор. Ціни не визнач.

Зазначені твори Михайля Семенка раніш було надруковано в часопису „Мистецтво“ 1942

тво", проводирі якого хотіли знайти нові творчі шляхи, збудувати „нове" мистецтво слова й фарб, пристосоване до вимог революційного часу.

Ознаки сучасності досить ясно можна помітити як у „ревфутуоемі" „Тов. Сонце" (назва більш талановита, ніж сама поема), так і в „поезофілмах", особливо в „Степу". З цього боку твори Семенка, безперечно, цікаві. Він, як умів, одгукнувся на свавільний біг подій. Є в нього трохи іронії („Деся далеко димарі ескадр" в „Тов. Сонце"), є зіризм, навіть патос иноді („Молот і плуг зіллються" в „Степу"). Але на ролю „пророка", ватажка поет і не заявляє претензій:

Не ми втворимо ясність
І прийдешність нового слова.
Ми підбиті й зламані,
Зойкаєм під галас промов.

Можливо, що й не легко тепер поетам освітити трагічний зміст бурхливого нашого життя, дати внутрішню оцінку подій,—навіть в знаменитій уже поемі Блока „Дванадцять" на першому плані бачимо описові завдання... Семенко в своїх нових творах здебільшого описує. Трапляються в нього місця досить гарні. Де-які з них не мають ніякого відношення до сучасності, це—просто влучні малюнки природи, наприклад:

Обезміряно степ розкинув
Навкруги безголосих мов,
І показує сонцеві спину.
Щоб заснути на зіму знов,—
Щоб розпаритися вогким духом,
Зберігаючи зміст зерна—
Коливається непомітним рухом,
Легким життям без сна („Степ", 23 ст.).

Або:

Річка неслухняно й неспіливо
Прокладає маленьку волю,
Відбиваючи хвилинні стріли,
Морщиться легенького болю (25 ст)..

(Зазначу, що приймаєники Семенко часто одкидає, як це раніш робили і де-які російські футуристи).

Вміє Семенко кількома рисами намалювати і враження недавніх днів.

Спалахнули панські економії,
Загомоніло дворах і улицах,
Заревли корови на чужій соломі
І хутір ніяк не притуляться. (25 стор.)
Залірають міцно ворота.
Трусяться й не сплять на хуторах,—
Не те щоб помірять не-охота,
А просто невідомість і жах. (27 стор.)
Загунало, затакало біля Ромодану,
Затихало пізно у-вечері,
Кулемети похапливо і старанно
Виводили благаючи речі (29 стор.).

1943

Але поруч з вдатними місцями чимало у Семенка рядків, цілих сторінок недбалих, млявих.

Взагалі його поемам багато шкодить те, що вони такі довгі, такі „балакучі"...

П. Филинович.

Х. Релігія і церква.

1147 А. Пфанкухе. Боротьба і порозуміння між релігією та природничими науками. (Історична розвідка). Переклад з другого німецького видання. Вид. Всеукр. Кооперативного Видавнич. Союзу. Київ, 1919 р., ц. 24 гривні.

Історична розвідка доктора філософії Пфанкухе обговорює остільки важливі питання, що можна тільки пожалкувати з приводу занадто стислого й короткого викладу, завдяки чому авторові доводиться в багатьох випадках тільки поставити питання, не розробляючи його й одсилаючи зацікавленого читача до відповідної літератури. Мало того, навіть там, де Пфанкухе дає свій аналіз, його виклад не можна визнати вичерпуючим тому. Воно й зрозуміло: дати на 120 сторінках „історичну розвідку" про взаємини релігії й наукового досліду природи на протязі великого періоду від початкових часів людської культури до наших часів, можна, тільки додержуючись скороченого, схематичного викладу.

Автор починає свою розвідку з розрізнення методів спостереження природи, кожний з яких „має властивий інтерес у природі і свою властиву мету". В дитячому віці людськості „наївно мислячий чоловік" не був здібний до такого розрізнення: для нього всі методи спостережень зливались в одне. Темою розвідки Пфанкухе і єсть дослідження того, як „на протязі віків" люди навчилися розрізненню методів спостережень. „Історія взаємини між релігією й природничими науками є історія повільного, відбуваючогося після завзятої боротьби, розділу цих різних методів спостереження". Розвідка доводить цілковиту самотійність завдань науки й релігії: „дороги релігії і природничих наук розходяться" і виникає „конечність—при доладнім захованню меж—можливість мирного існування побіч себе". Тільки при таких погляді трохи комічно враження справляє в розвідці Пфанкухе його „подвійна бухгалтерія", з якою він підходить до „осередку дискусії між теологією та природознавством підчас останнього десятиліття минулого віку", це-б то до дарвінізму. З одного боку „теорія розвою" дає навіть збагачення релігійного почуття (приклад Фридриха Наумана), „теологія може, мусить і

1944

повинна, не зрікаючись сама себе, поєднатись з теорією природного підбору і змінити, згідно цієї останньої, форми погляду релігійної віри*. А з другого боку,—дарвінізм „все ж таки містить в собі щось для релігійного духу і чуття жорстоке і неприємне“ і „вірні“ мають потішитися: „теологія має повні підстави зріктися наближення релігійної думки до дарвінізму“, бо й після поглядів сучасних дослідників природи „здається, що дарвінізм лежить на смертельній постелі“. І зовсім вже комічно звучить, коли автор каже: „на заспокоєння тих (підкреслення наше), які журяться чистотою родового дерева, можна сказати, що нема ще цілком переконуючого доказу того, що чоловік розвинувся із звірячих *праформ*“. Це „заспокоєння“ почасти нагадує „заспокоєння“ того пан-отця, який на казанні виклькав сльози парафіян малюнком майбутнього страшного суду, пожалкував їх і „заспокоїв“: — „не плачте, православні християне, бо то ще може брехня“... І тим більш курйозне „заспокоєння“ Пфанкухе, що наукове сумління примушує його додати: „правда, більшість сучасних дослідників природи є того переконання, що „чоловік по своїй будові не займає спеціального становища відносно інших звірів, а має спільне походження з іншими звірятами“...

В усякому разі розвідка д-ра Пфанкухе, що стоїть на високості наукових поглядів сучасної філософії, буде не зайвою в нашій небагатій філософичній літературі, й її можна радити усякому, хто цікавиться обговореннями в розвідці питаннями. Виклад Пфанкухе не популярний, але легкий, оскільки це можливо в серйозній науковій розвідці: вона цілком буде зрозумілою навіть читачеві не спеціалістові в філософичних питаннях.

Мих. Могиланський.

Замітки та покажчики.

„Чужиною“—О. Олеся.

(7-ма книжка поезій).

Видавництво „Дніпросоюз“ видрукувало у Відні сьому книжку поезій О. Олеся під назвою „Чужиною“.

До Києва вона певно прибуде ще не скоро. Тому й спішу поділитися з читачами „Книгари“ тими враженнями, які в мене залишилися по її прочитанні.

Лейтмотив книжки до певної міри окреслюється вже самою назвою. Зміст її—про-

1945

шальні привітання емігранта покинутій отчизні, безмірна любов до неї й туга по ній.

Мабуть ні в одній з своїх книжок О. Олесь не підносився до такої висоти громадянського патосу, національної скорботи й сили виразу національного горя, як в останній. Інколи скорбота поета переходить в справжній крик:

В вигнанні дні течуть, як сльози,
В вигнанні думи сплять, як мертві...
Душа розірвана, як рана.
Ніколи сонце не зіходить.

А щастя там!.. Ах, там, в краю коханім!

Події, що відбувались на Україні на протязі 1919 р., в уяві поета набрали розмірів національної катастрофи й повної загибелі здобутків відродження українського народу.

Це спричиняється до того, що поетом опановує безпросвітний песімізм, який доходить до межі, де починається духовне запусіння, розклад і моральна смерть. Поет, ніби в трансі, біблійним речитативом шепче, що на Україні ніколи не зійде сонце волі, радості й життя. Вічно будуть по стінах гайсати на конях дикі орди, палити оселі й топтати дітей. Вічно буде кров, руїна й гідота запусіння.

І хіба лиш тоді почнеться нове життя, коли згине останній Іуда й останній кат. Але...

„Тоді вже нас не буде“ — закінчує поет.

Правда, поет зараз же одводить очі від такого страшного марища й з глибокою вірою кидає:

Як завтра день побачать люде,
Як зійде сонце золоте,—
Так Україна жити буде,
Так наша мрія процвіте!

Окремим епізодам боротьби на Україні О. Олесь присвячує цілий ряд поезій. Де які з них написані з незвичайною силою драматизму:

Прибув з України—і все розказав,
І стрілами серце пройняв.
О горе, о горе, о горе!
Покинуть надію, що ранок приніс,
І взяв стільки сили... А крові, а сліз!
О море, о море, о море!
Лишилось нас мало і вже без надій
Ми підем в останній, нечуваний бій—
На жертви, на жертви, на жертви...
Хай будем розбиті ми ворогом злим,
Але не покинем боротися з ним
І мертві... І мертві... І мертві...

Поруч з мотивами чисто національно-громадянського характеру в 7-й збірці О. Олеся є й мотиви любовної лірики. Поезії його в цій сфері дуже слабенькі й вража-

1946

юче шаблонів. Здебільшого — це пересіпви своїх же поезій ранішого періоду.

Найцікавішою частиною 7-ої книжки О. Олеся треба вважати кільканадцять п'єс на міські мотиви. Тут помічається невеликий, але безперечний поступ О. Олеся по до образу, форми й архітектоніки віршу. В окремих поезіях відчувається змагання поета одійти від властивого йому метру і дати новий, більш модерний. Правда, в цьому відношенні О. Олесь перебуває під впливом наших поетів молодшої генерації; те ж саме треба сказати про образи й рими у віршах на міські мотиви.

Олесь старано уникає класичних рим і „сирових“, коли так можна висловитись, образів.

Взагалі-ж на книзі лежить виразна печать „старого Олеся“, і ці нові рисочки мало що відмінюють у його звичнім образі...

Я. Можейко.

„Объ украинскомъ искусствѣ“.

Такий заголовок має стаття д. Іл Еренбурга в ч. 54-ім „Кіевской Жизни“ — за 16(3) листопаду ц. р. Занотовуємо її тут, бо, при всій своїй побіжності й де-якій „легкості вь мысляхъ“, вона надзвичайно характерна і для того часу, коли з'явилась (саме в добу завзятого походу кйївських агентів Добровольчого уряду проти української книжки, школи й науки), і для тих „культурних“ кол російського громадянства, що з „одного боку“ не мали охоти солідаризуватися з політикою національних переслідувань, а „з другого“ не мали мужности виразно проти неї протестувати.

Українське мистецтво й українці мають в особі д. Еренбурга ніби то оборонця. Людина культурна, д. Еренбург перш за все проти того, щоб українців називали „малоросами“. „Прежде всего, пишетъ він, слѣдуетъ бросить споръ объ имени. Жители Барселоны требуютъ, чтобы ихъ называли каталонцами, а негры на Кубѣ, недовольные своимъ именемъ, замѣнили его аллегорическимъ „брюнеты“. Требуется ли этого историческая точность, или только элементарная вѣжливость — все равно, пусть украинцы будутъ украинцами“... Але разом з тим д. Еренбург не може похвалити й українську інтелігенцію, бо як на його думку, то „слишкомъ часто украинскими культурными дѣятелями руководила, въ лучшемъ случаѣ — слѣпота сектанта изъ лозаннского кафе, въ худшемъ — политическій авантюризмъ“; всі вони, а коли не всі, то біль-

шість „готовы за дурной правъ какого-нибудь исправника мстить Достоевскому, и, узнавъ о закрытіи украинской газеты, отрицать Пушкина“...

Накресливши такий — чи не занадто сумарний? — образ українського інтелігента, д. Еренбург продовжує: „Мнѣ кажется, что области культурныя, и въ частности вопросъ объ украинской литературѣ должны быть отдѣлены отъ политической тяжбы.. Гораздо разумнѣе провѣрить, что создано за послѣднее время украинцами въ литературѣ и искусствѣ“...

Які ж результати цієї — скористаємось російським шкільним терміном — цієї „перекладки“, яку робить українському мистецтву наш строгий, але справедливий екзаматор?

А от які.

З одного боку „люди, относящіеся съ недоверіемъ къ музыкальнымъ возможностямъ украинскаго языка“ ніби-то „грунту під собою не мають“: досить їм перелічити „Скорбну Матір“ Тичини, щоби в цьому переконатись.

Але... з другого боку, підсумки творчої праці „молодыхъ украинцевъ“ — „скудны и блѣдны“. Українське слово, навіть вь руках митців, ще безсиле переказати „усложненныя и истонченныя чувства современнаго человѣка“... „Украинскій языкъ выросъ и жилъ въ деревнѣ; пересаженный въ кабинетъ философа или на улицу современнаго города, онъ поблекъ и зачахъ“... Українські поети, не вважаючи на присутність серед них таких талантів, як Тичина, що вміє „сочетать народный земляной духъ съ умѣренными отступленіями импрессиониста“, одірвались уже „отъ безымянной народной пѣсни“, а „поезіи индивидуальной еще не создали“... „Въ области живописи дѣло обстоитъ еще печальнѣе... Пришлось прибѣгнуть къ излюбленному методу — перекрашиванію вывѣсокъ“... Що-ж до театра (молодого), то він „отравленъ невзыскательнымъ модернизмомъ и совершенно чуждъ національному началу“.

Проти висновків д. Еренбурга говорить не будемо — охоче припускаємо, що в багатьох своїх присудах він має повну рацію — важливо для нас не що, але як він говорить. Висока типовість тих присудів і висновків — в їхньому тоні. До українського мистецтва д. Еренбург підходить з висока, як повноважний представник „русской музы“, „старшої і багатшої від своєї південної сестри“, як високо розвинений „литературныхъ дѣлъ мастеръ“, як людина вищої культури, як вельможний, але ласкавий чу-

жоземець, якого навіть „встаючий образъ Бальмонта не лишаєть можливости наслаждатися многими строфами Олеса“. Розуміється, при таких умовах, поставити нове українське мистецтво в зв'язок з його українським корінням, зрозуміти його в органічному процесі його росту, д. Еренбург не має змоги. Як кожний представник общеруської культури з місцевих обивателів, він уважає себе компетентним вирікати авторитетні присуди українській культурі—без ґрунтового ознайомлення з нею. І хоча малоросійського анекдоту про самопери він, спасибі йому, не оповідає, але дуже далеко від нього не відходить.

Ні вдумливості, ні знання в нього не видно. Бо ж не можуть свідчити про вдумливість—гумористичні словечка про „брюнетів“ на острові Кубі, а про знання—такі фрази, як „самостійники приказали въ двадцать четыре часа создать украинскую культуру“... І тут знову характерна рисочка. Як не хоче Еренбург одмежуватись од політики і політиканства, а проте, заговоривши про українське мистецтво, ніяк не може, щоб за кожним словом не згадати „коновальцевскихъ маляровъ“, або неависних йому „самостійниковъ“, ніяк не може розглянути справу по суті. А тим часом, як би він стяг з себе „ветхого Адама“ та підійшов до своєї теми з любов'ю та інтересом, він би, може, зрозумів всю легковажність свого генеральського тону і не взявся б виносити присуди про українське мистецтво лише на підставі власної естетичної культури.

М. З.

Некролог.

А. Г. Вязлов.

† 16 жовтня 1919 р.

Авдрій Григорович Вязлов, що упокоївся 16 жовтня н. ст. в Кам'янці-Подільському, був видатною й цікавою постаттю в новітній фазі українського руху. Він був приведений до національного світогляду самим життям, його реальними потребами і логікою фактів. Син волинського селянина, він завжди стояв близько до національної стихії й служив рідному народові, як юрист і як громадянин. Робота серед народніх низів, на посаді мирового судді в Звенигородщині, зміцнила його національні переконан-

1949

ня, і коли селянство обрало його, як популярного громадського діяча і демократа, послом до першої державної думи, по списку конституційно-демократичної партії, — то Вязлов уже тоді не вдовольнявся кадетською платформою й виразно ставив в основу свого політичного світогляду національну ідею, що й виявив участю в організації думської української фракції та фракції автономистів-федералістів.

Одбувши кару за „виборзьку відозву“, Вязлов усю свою енергію віддав громадській роботі. Він ще держався кадетської партії, але все більш зливався настроями й інтересами з організованим українським громадянством. В спільці з іншими кадетами-українцями, він організував у Києві особливу громадку, брав активну участь, як її представник, у „Товаристві українських поступовців“, працював у Київській „Просвіті“ то що. Велику вагу мала його робота в економічній сфері українського життя, де він разом з своїм однопартійником І. М. Полтороцьким та Ф. П. Матушевським, положив початок гуртуванню свідомих національних сил коло практичного, реального діла. Вони зробили живу й міцну національну інституцію з „Першого Товариства Взаємного Страхування“ і мали замір тим самим способом українізувати краєву систему кредиту.

Велика війна перебила ці заміри й сильно вплинула на світогляд Вязлова. Галицька епопея одхилила його від його старих російських симпатій, а революція приводить його до переконання, що всі його сили тепер повинні бути віддані рідному краю. Вязлов покидає кадетську партію і вступає до українських соціалістів-федералістів. З проголошенням незалежності України, він вертається до своєї судової професії, поперед як генеральний суддя й сенатор, а потім—на короткий час, в кінці гетьманської держави—як міністр юстиції. За Директорії він працював переважно в організації українського „Червоного Хреста“ і його представником на південно-західному фронті помер від висипного тифу, маючи близько 60-ти літ віку.

Людина чистої душі, нездатний до компромісів, щирий демократ, енергійний трудівник у громадських справах, А. Г. Вязлов полишив по собі глибокі жалі серед земляків і помітну прогалину в активній частині українського громадянства. Його ймення і його громадська праця не будуть забуті в історії українського руху.

1950

М. Євшан (Федюшка).

Передчасна смерть підкосила молоде багате йне життя: від висипного тифу помер М. Євшан.

Небіжчик вийшов на літературний шлях зовсім молодим, ледве чи маючи 30 ть літ, поставивши собі метою оборону „прапора мистецтва“,—його перша книжка—збірка літературно-критичних статтів так і називається „Під прапором мистецтва“ (Київ, 1900 р.). Молодечий запал вкупі з жвавим темпераментом та незвичайною вражливістю приводили иноді молодого критика до односторонності й певної простолінійності. Але природній художній смак, совісне студіювання наукових дисциплін та невпинна праця, натхнена шуканням правди—все це поволи вирівнювало помилки й хибки, хоч нахилу до непотрібного войовничо-полемичного тону він не зовсім позбувся навіть в останніх своїх працях. Взагалі де-які риси письменницької манери Євшана виразно відчили, як тяжко виробити свій відповідний тон письменникові, який виступив на літературний шлях в занадто молодих літах, хоч усі хибки Євшанового тону почасти й виправдувались його безмежною щирістю та привабливим невпинним горінням вічно шукуючого шляхетного духу. Основні риси письменницької вдачі Євшана багато в чому нагадували відомого критика Белінського, якого товариші за ту владу найменували „неистовымъ Виссаріономъ“. Через весь шлях своєї плідної літературної діяльності Євшан з тією властивою йому завзятістю ніс свій прапор *творчості культури*, обстоючи ідеал „незмінної потреби иншої естетичної культури для творчості, культура, яка вивела б нас знов на свіже повітря, дала нам знов здоров'я душі“... З високости цього ідеалу він і цінив явища української літератури, яку любив „надмірною любов'ю“. Він прикладав його мірку і до минулого, відновивши наприклад негативну оцінку Котляревського, колись зроблену ще Кулішем. В цій оцінці у Євшана бракує історичної перспективи, але вона в усякому разі цікава, бо обґрунтована з погляду його загальних естетично-критичних критеріїв. З сучасних авторів Євшан дуже високо ставив Кобилянську, але те не перешкоджало йому критично ставитись до її творчості. Ще в одній з останніх своїх праць, присвячених повіті Кобилянської „За ситуаціями“ („Шляхи“, Січень—Червень 1918 р.), Євшан виявив тонке і глибоке критичне розуміння Кобилянської, як ху-

джника, кажучи: „у Кобилянської дуже часто зміст твору такий важкий, що не входять, не вміщується в рамці, в які його дає авторка і розриває їх,—або з другого боку рамці підібрані за великі для даної теми і вона мусить бути розтягнена, аби їх виповнити“.

В коротенькій згадці не можна скільки небудь повно охарактеризувати літературну працю такого рухливого, завжди зростаючого в своїй розв'язці письменника, яким був Євшан. І треба зазначити, що, мабуть, цінніше того, що дав Євшан, був його метод, його невпинне зворушуюче шукання. Йдучи своїм шляхом, Євшан ще ввесь був у майбутньому...

Смерть положила межу його праці і над свіжою могилою навіть не хочеться підводити тій праці підсумок, від якого завжди віє холодом смерті...

Але люде вмірають, а дух не знає смерті. Про вишало з рук письменника, та той живчик, що бився в його шуканнях, в його стремління до „естетичної культури“, яка дала б нам „здоров'я душі“, битиметься у тих, що йшли поруч з ним і прийдуть до „творчості культури“ після нього...

Мих. Могиланський.

Л. М. Жебуньов.

Пам'яті друга книги.

В особі недавно помершого Леоніда Миколаєвича Жебуньова, як зазначили С. Єфремов, Ол. Дорошкевич і П. Стебницький („Промінь“ №№ 41; 44; 54), українське громадянство втратило пропагандиста-романтика, друга молоді й ходака від різнного краю. Не освітленим, не виясненим ще лишається його особисте життя, про яке Л. М. зрідка обережно оповідав близьким йому людям. Не зібрані, не занотовані оті його спомини, згадки з часів „хожденія въ народъ“ і заслання. Коли про їх розповідав Л. М. (пригадується на „поеділках“ у Є. Х. Чикаленка), то захоплював близьких слухачів, виявляючи не аби-яке розуміння людей, подій і уміння спостерігти, виілювати серед їх визначення, цікаве. Також на далі лишається окреслення його ролі як „ревизора“ української справи по різних містах, містечках і селах як на Україні, так і по-за її межами, куди він часто їздив „пожити“ де-який час, придивитись, зав'язати стосунки з потрібними людьми для справи. Мабуть нема великого міста, повіту на Україні, де-б не знайшлося людини, яка б не зустрічалася в тій чи иншій справі з Л. М.: коли не він сам був на місці, то хтось з місцевих людей

був у нього на добре всім пам'ятній його квартирі на Тарасівській вулиці.

Повна характеристика Л. М. Жебуньова лишається на далі. Я ж хочу на сторінках „Книгаря“ відзначити, що в особі Л. М. українська книжка, особливо книжка популярна, — втратила свого широкого друга. Кому доводилося бувати в його помешканні в Києві, той знає, що воно не обмежувалося отими двома кімнатами, а тут же з прихожої були двері на горище, де лежали пачками книги. Там можна було бачити всі найпотрібніші книги з українознавства. І рідко хто, особливо з приїзжих, які бували у його часто й не по одній, підтримуючи всяку конспірацію, — виходив без точно складеного комплексу книжок. Довго розпитував Л. М. читачників, серед яких були — селяне, робітники, солдати, учні, студенти, вчителі й інші, поки не виявить образу їхнього, освіти, цікавості, — тоді давав ті чи інші книги. Даром книжок він майже не давав, а за гроші — з більшою, чи меншою знижкою (в залежності від економічного стану читача, про що він теж довідувався зарані), бо, на думку Л. М., до книжки оплаченої краще ставляться, бережуть її. Окрім підбору книг, дома він мав ще якісь схованки, з яких давав особливо довіренним забороненого „Кобзаря“, закордонні видання й інші „заборонені“ книги.

Та не тільки в його сталому помешканні в Києві можна було одержати книгу, а й скрізь, де б Л. М. не був, мав він їх при собі. Серед його подорожнього багажу завжди була ота „книжна аптечка“, яка хоч і не вповні, але до слушного часу давала духовну допомогу для нових знайомих, що придбані були в дорозі. Тут часом, як зауважив А. Яринович („Промінь“ № 53) навіть підкидалися, „забувалися“ книги відповідного змісту для цікавої йому, як пропагандисту, особи. Та не тільки сам Л. М. ширив книгу українську, чи про українство, а й других притягував до того — так в одному листі з дачі біля Гадяча пише: „Певно Ви поїдете до В. Фед., то повезіть йому „Укр. вопрос“ та, коли схоче, уступіть йому, а я Вам постачу другого прим. Чи може Ви не взяли з К(ієва)? — тоді я можу послати звідси“.

Коли серед наших книжок особливо бракувало на якусь певну тему книги для якогось читача (в колективному розумінні), а Л. М. їх мав повний асортимент — від малограмотного служника при купелі, де він лічився, і до сенатора, з яким він теж познайомився в тій же санаторії — то він напосідав, чи як то кажуть „вгризався“ в

авторів, і не мало книжок завдячують своїм появленням настирливості Л. М. Так, між іншими, видана книга „Укр. вопрос“, про яку згадується в цитованому вище листі.

Та крім самої книги на таку то тему, Л. М. домагався, щоб вона була написана добірною мовою, чітко надрукована, добре зшита. І тут часом доходило до „кур'йозів“ — особисто для нього, навмисне, добре зшивалося кілька примірників; так було з журналом „Укр. Жизнь“, який, до речі сказати, підтримувався його заходами. Ще один „кур'йоз“ пригадується: С. О. Єфремов уклав було свою „Історію укр. письменства“ в тринадцять розділів; коли про це довідався Л. М., а він був освідомлений у всіх визначніших літературних працях, та виданнях, — то намісся, щоб не було тієї цифри, в злополучність якої, не вважаючи на всю свою культурність європейської мірки, він вірив; і автор, з поваги до Л. М., мусів зробити зміну з 13 на 14 розділів.

Та мало видати книгу, треба її поширити, звести з читачем через книгарні, книгозбірні, — і Л. М. під час своїх частих подорожувань закликав закладати їх хоч у значніших містах, особливо при „Просвітах“, і намагався, щоб там були не просто „прикажчики“, а справді книгарі, які б знали кому яку книгу дати. І на цьому ґрунті не мало було в нього балачок з книгарями, що часом його не долюблювали за гдірство, за оті нотації, але знаючи, що все те робив Л. М. не ради себе, а для користі справи, мусіли вислухувати його і виконували його накази, відкривали йому „біжучий рахунок“: продавали й давали на бор книги по його записках. Щоб допомогти поширенню книги Л. М. домагався рецензій, оглядів видань — „Напишіть, будь ласка, — пише в листі —, прихильну рецензію про книжки Кащенко: „Борці за правду“ і „Побратими“, прихильну, кажу через те, що я чув вже, і навіть був свідком, надзвичайно гарного враження на читачів од сих книжок, не меншого як од „Зап. Слави“..... Рецензії про книжки дуже потрібні, а містяться вони занадто рідко.“

Як дійсний друг книги, Л. М. не тільки сприяв її виходу й поширенню, а й знав і на собі відчував усі оті тяжкі зовнішні умови, що так дошкуляли українській книзі. Він вірив (стаття — „Почему былъ бѣденъ украинскій отдѣлъ на выставкѣ печати“ — „Укр. Жизнь“ 1912; кн. X), що коли оті зовнішні обставини зміняться на краще, то й книги української намножиться. І Л. М. діждався, бачив отой потік книг українських, що з'явився в останні роки, не зва-

жаючи на всі технічні труднощі сучасного друку.

І не мало з бувших учнів, освічених Л. М. через книжку, стали близько до книжної справи по тих численних бібліотеках, видавництвах, що рясно відкрили Україну, даючи духовну поживу в наші трудні часи. Л. М. в лихі часи вірив у те світло, що несе його книга, й оберігав те світло і других учив оберігати од різних вітрів, і нині в наші, тільки по иншому, лихі часи, хочеться вірити, що не зброєю, а освітою-книжкою народ наш здобуде кращу долю.

І освічений народ український, віримо, згадає того, хто в темну ніч проторював шлях до світла—книги, і запише його ім'я в історію многострадальної книги своєї.

Гр. Тисяченко.

Федір Павлович Матушевський.

† 2 листопаду 1919 р..

Я знав його, дорогого, незабутнього небіжчика. Був свідком цього чистого, як кришталі, перейнятого високими громадськими ідеалами життя. На моїх очах пройшло, і, на превеликий жаль, так несподівано згасло це променисте, багате працею й надіями життя. Невимовно тяжко, болюче писати, як про мертвих, про тих, хто живий перед тобою й за-для тебе, хто ще довго-довго буде жити в твоїй вдячній пам'яті. Дорогий Ф. П. не вмер і, вірю, ніколи не вмере за-для мене. Хочеться не писати некролога, а виливати словами-сльозами свій безмежний жаль, біль і сердечну тугу. Нема сили опанувати собою, щоб подати хоч-де-які більш-менш об'єктивні дані про його життя й діяльність, мало відомі широкій публіці.

Ф. П. був людиною надзвичайно скромної вдачі,—працював, а не говорив про себе,—ненавидів усяку рекламу. Не багате було зовнішніми даними життя небіжчика. Про нього можна надзвичайно коротко, але цілком правдиво сказати одною фразою: працював і згорів од надмірної праці.

Щиро переконаний демократ, народолюбець в кращому розумінні цього слова, Ф. П. походив з демократичних кол нашого селянського духовенства,—був сином бідного дяка,—походженням і життям був зв'язаний з рідним народом. Народившись р. 1871 в м. Смілі на Київщині, нижчу й середню освіту він здобув у духовній Черкаській школі й Київській духовній семінарії. Хоч і як тягла до себе Ф. П. вища школа—університет, але не мав змоги він без перерви вчитися,—повинен був, в зв'язку з тяжким матеріальним становищем родини,

залишити на де-який час укохані мрії про вищу освіту. Ф. П. став вчителем у тій самій Черкаській духовній школі, в якій колись сам учився. Провчителювавши коло десяти років, він вступає до Дорпатського університету на правничий факультет. Повний живої енергії й бажання, бачучи перед собою незміряне поле праці, Ф. П. після скінчення університету цілком віддається громадській роботі. Він приймає як найдіяльнішу участь у всіх національних і громадських справах. Передчасна смерть спіткала його, давно вже хорого, виснаженого тяжкою працею, змученого недолею рідного краю, на чужині, в дорозі на Україну з Греції, де він був послом Української республіки.

Ф. П., оскільки я знав його, був прекрасною, гармонійно розвиненою натурою,—був тим „цілим“ чоловіком, про якого мав Ф. Франко. Яко ціла, гармонійна натура, Ф. П. і в своїй діяльності теж був свого роду монолітом. Вся його гаряча, повна енергії й ентузіазму робота була перейнята однією великою ідеєю—любов'ю до рідного краю й народу. Я не знаю Ф. П. несвідомим національно. Ще в семінарії, під впливом О. Кониського й близьких товаришів (Л. Скачковський), Ф. П. був одним з найдіяльніших, найпалкіших членів молоді семінарської громади. З цією громадою Ф. П. не поривав зв'язків і після того, як вийшов з семінарії, як став учителем. З цієї громади згодом (1905 р.) вийшов той невеликий гурток, який, за допомогою О. Кониського, заклав видавниче товариство „Вік“ (С. Єфремов, О. Лотоцький, В. Доманицький). З „вічанами“ Ф. П. підтримував як найтісніші і найприязненіші відносини, хоча не мав змоги, живучи по-за Києвом, приймати безпосередньої участі в роботі молодого гуртка. Ф. П. був свого роду агентом видавництва в Черкасах. Там він в друкарні Колодочки випускав у світ перші видання „Віку“,—там він гуртував прихильників і пайщиків дуже вбогого на кошти видавництва. Ця праця Ф. П. була дуже потрібна й корисна для молодого видавництва. В зв'язку з видавничими справами Ф. П. часто приїздив до Києва. Кожен приїзд його був святом для молоді дружньої громади: Ф. П. глибоко поважали й любили всі „вічани“ за його любов, лагідну вдачу, за його енергію, за його широкий програм. Приїзд Ф. П. звичайно був моментом палких розмов і дебатів, вироблення нових планів роботи, поширення обсягу праці. Хороші, дорогі, незабутні були то вечори!.. Симпатична, лагідна вдача Ф. П., яка утво-

рювала йому щирих прихильників серед різних кол і одчиняла скрізь двері й серця, дуже багато допомагала „вічанам“ під час загострення конфліктів з різними, через край самолюбними, письменниками й громадськими діячами, особливо старшого віку й поглядів, з якими доводилось мати діло молодому видавництву. За браком часу й місця не буду тут наводити прикладів. Скажу тільки, що всі ці конфлікти, дякуючи твердому, переконаному, сильному слову Ф. П. й його симпатичній владі, закінчувалися на користь „вічан“. Коли доля розкидала молоде товариство (де-хто опинився „за ґратами“, де-хто за кордоном, де-хто в Петербурзі), Ф. П., навідуючись то до того, то до иншого, а головним чином пишучи свої майстерні, докладні листи, до яких був дуже охочий, підтримував зв'язок між товаришами, був тим цементам, що з'єднував роз'єднаних долею товаришів, не давав розпастися і знесилитися молодому видавництву.

Поруч з видавничою й редакційною роботою „вічана“ провадили й немалу, як на той час і обставини, літературну працю. Де тільки була хоч яка-небудь змога, вони писали статті на українські теми. Доводилося стукатися в усі майже, більш порядні, і великі, й малі, і щоденні, й щомісячні органи, які виходили в тодішній Росії, й здебільшого наслідки скрізь були як-найсумніші: нічого ніде не приймали, в де-яких виданнях навіть глузували з нещасних авторів, що брали на себе сміливість порушувати українське питання. Та молоде товариство, яке вміло перебороти тодішню страшну, божевільну цензуру, не складало зброї,—боролося, й так,—всіма правдами й неправдами, під тією чи иншою приправою, за тією чи иншою допомогою та протекцією,—досягало свого, писало про українську національну справу. Між товаришами були поділені всі більш-менш прихильні до українства органи, й кожен повинен був з приводу всякого можливого випадку писати про тяжке становище нашої національної справи. Скільки дорогої коштовної праці, повної юнацького запалу, пропало, розгубилося, попало до редакторського кошика! Скільки сил, енергії, творчості, таланту витрачалося без жадного сліду,—пропадало!.. Та все ж таки де-що попадало й на сторінки газет та журналів. І яка була радість, коли щось, десь з'являлось з сотень статей та кореспонденцій! Скільки планів і надій, коли знаходився прихильний до української справи орган!.. В цих шуканнях шляхів до думки російського грома-

дянства, в цих спробах впливати на кращі кола російського суспільства чималу роль грав і небіжчик Ф. П. Він мав особливий, йому лише властивий, дар нахилати до себе й своїх думок людей, робити їх своїми приятелями, а разом з тим й оборонцями дорогих йому ідей. Під час своїх досить численних подорожів по Україні і по Росії Ф. П. заводив багато корисних знайомств, готував дорогу працям про українську справу своїх товаришів. І сам він багато й дуже часто писав на українські теми по різних українських (територіально) і російських виданнях. В цих статтях, яких, на жаль, тепер майже неможливо зібрати, бо ніхто їх не заготовував, бо писалися вони під різними псевдонімами, а часто й зовсім без підписів уже виявився дужий, широкий публіцистичний талант Ф. П., який згодом ще зміцнів, поглибшав і поставив небіжчика поруч з кращими нашими публіцистами.

Значною побідою „вічан“ було порозуміння з „старою“ громадою й право писати в „Кіевской Старині“. Там, після спільної наради, було заведено спеціальний відділ—„текуція замѣтки“, в яких з надзвичайною старанністю, з скрупульозною добросовістливістю заготовувався кожен друкований рядок, кожне слово про українську справу. В той глухий час (початок 90-х р.р.) ці часто не зв'язані, не об'єднані „замѣтки“ були надзвичайним з'явищем: будили приспане, зневірене громадянство, кликали до боротьби, до праці, фактами говорили, що не все пропало, що ще не згасло і не згасне рідне вогнище. Хто переживав ці часи, ті добре пам'ятають, як нетерпляче чекали читальники чергової книжки „Кіевской Старини“, як захоплювались „текущими замѣтками“, єдиним на той час джерелом освідомлення про становище української національної справи. Зразу „текуція замѣтка“ складав небіжчик В. Доманицький, після нього де-який час—С. Єфремов, а потім—Ф. П. Сучасний літературний робітник не може собі навіть і уявити, скільки важкої, надзвичайно невдячної праці вимагали ці „текуція замѣтки“! Доводилося переглядати цілі гори газет, щоб знайти яку-небудь звістку,—доводилося боротися з „недреманим“ цензурним оком,—доводилося хитроумно проскакувати поміж зрадливих цензурних Сцил та Харибд,—доводилося придумувати найневинніші назви для небажаних з погляду цензури звісток,—доводилося всі, хоч трохи небезпечні з цензурного боку, замѣтки так затушковувати, так прикривати, що тільки справжні українці могли догадатися, про що саме йде мова. Ф. П. й при

таких надзвичайно несприятливих умовах вмів проводити свої думки, висловлювати свої погляди, писати так, що sapienti було sat.

Хоч і як захоплювались „вічане“ своєю видавничою й літературною працею, але вона не могла цілком задовольнити їх. Життя поруч з культурною роботою ставило на чергу дня політичну справу. Молоде товариство, яке чутко прислухалося до життя, не могло не відгукнутись на цей його заклик. Р. 1904 „вічане“, разом з покійним Б. Грінченком, який теж пристав до їх товариства, переїхавши з Чернігова до Києва, заснували радикальну партію. Ф. П. був одним з фундаторів і найдіяльніших членів партії: він приймав найгорячішу участь в складанні, редагуванні й виданні партійної літератури і в приєднанні нових членів партії. Тут знов велику роль відігравала особиста, глибоко симпатична вдача Ф. П., його вміння знайти шлях до душі кожного свого знайомого, вплинути на кожного з них у бажанім напрямку. Між иншим по справах видання й транспорту партійної літератури Ф. П. доводилося їздити за-кордон (Львів).

Перша російська революція (1905 р.), яка зняла важкі пута з українського слова, поставила Ф. П. на дуже відповідальний пост редактора першої на російській Україні щоденної газети „Громадська Думка“ (а потім— „Рада“). В той час, коли в нас майже не було професіоналів письменників, коли всі писали тільки між иншим ділом, коли газетна, краще сказати, публіцистична мова була зовсім ще не вироблена, коли навіть і натяку на яку-небудь більш-менш сталу термінологію не було, коли кожному з дуже нечислених робітників газетних доводилося поборювати не тільки великі технічні труднощі мало знайомого газетного діла, але й утворювати термінологію, стиль і мову,—праця редактора була надзвичайно тяжка, вимагала великих сил, знань і такту. Пам'ятаю дуже добре, як один з визначних українських письменників (М. Кропивницький) на сторінках „Кіевской Газети“ (1902 р.) категорично висловився, що на українській мові не можна писати наукових статей, а другий, не менш відомий вчений, старогромадянин (В. Науменко) запевняв, що ніхто з українських письменників не зможе побороти труднощів невиробленості нашої публіцистичної й наукової мови і не здолає написати порядної статті на економічну, напр., тему. В цьому побоюванні, може, було трохи забагато не оправданого життям страху, але було й багато

1959

правди. Перед редактором і невеличким колом його ближчих співробітників стояло велике, відповідальне завдання—довести, що й українська мова має силу й здатність займати рівне місце серед інших слов'янських та європейських мов. Редакторові доводилося мало не кожне слово в статтях більшості співробітників виправляти, а досить часто й просто таки переробляти й переписувати все написане на ново. По-малу, по-малу, під умілим, талановитим керуванням Ф. П., дякуючи в значній мірі його винятковому дарові гуртувати людей, склалося певне коло співробітників газети (Б. Грінченко, М. Грінченко, С. Єфремов, В. Доманицький, Є. Чикаленко, В. Леонтович), які досить добре витримали важкий іспит на право вважатись справжніми публіцистами й газетними робітниками й на право нашої мови бути не лише мовою поезії і взагалі белетристики, але й мовою науки та публіцистики. Ф. П., який був і редактором і дуже діяльним співробітником газети, часто просижував дні й ночі за роботою. Велика заслуга небіжчика, що він не вагаючись узявся до важкої праці, що він згуртував і виховав певне коло співробітників, сприяв розвитку мови й газетної техніки, що він узяв вірний, певний, тактовний тон, що взагалі відразу поставив першу українську газету на належну височінь з погляду ідейного напрямку, змісту й форми.

Окрім „Громадської Думки“ й „Ради“, Ф. П. редагував ще кілька кооперативних часописів („Комашня“) і писав у багатьох українських газетах та журналах („Нова Громада“, „Л.-Н.-Вістник“, „Українська Жизнь“, „Нова Рада“). Трудно зараз перелічити всі літературні праці небіжчика: занадто розкидані вони по різних виданнях, чимало з них підписано забутими вже псевдонімами, а багато й зовсім не підписано. Ще важче зробити певний, критичний огляд його літературної діяльності: не тепер, не перед незакритою ще могилою робити це. Тепер, поки що, нема потрібних матеріалів для цього, нема й спокійного, цілком об'єктивного відношення до небіжчика. З більших, визначніших робіт Ф. П. можна назвати такі: „Жертвы переходной эпохи“ (Про Свидницького), „Посетители могилы Шевченка“ (обидві в „Кіевской Старині“), „Криваві байки“, „В. Б. Антонович при світлі автобіографії та даних історії“ й низку статей про Шевченка з невидрукованої ще великої монографії.

Не можна не згадати й про те, що Ф. П. був дуже діяльним членом Київської

1960

„Просвіти“ на протязі всього її існування. В „Просвіті“ він був і головою, й товаришем голови, й секретарем, і членом ради, і членом різних (видавничих, лекційних, бібліотечних) комісій. Нагадаю ще й те, що Ф. П. дуже цікавився кооперацією і чимало сил віддав на роботу за-для неї.

Останні роки Ф. П. дуже занецав на здоров'я й мусів на деякий час залишити Київ і всяку працю. Повернувшись з початку минулого року до Києва, він знов захоплюється політичною, громадською й літературною роботою: приймає діяльну участь у праці партії соц.-федералістів, в житті „Просвіти“, пише в „Новій Раді“, редагує „Комашню“. Тяжка, надсильна праця стала загрожувати його здоров'ю, і Ф. П. знов виїхав з Києва,—поїхав послом у Грецію, відкіля на Вкраїну вже не повернувся.

Багато доброго, корисного зробив небіжчик Ф. П., такого, в чому можна пересвідчитись, що можна перевірити кожному, хто побажає. Але ще незмірно більше поклав він тяжкої праці, якої ніхто не бачить і не знає, окрім тих, хто був свідком його життя. Може, колись пощастить зібрати все написане Ф. П., та ніколи ніхто не збере того добра, що так щедро сів круг себе своїм словом і впливом небіжчик.—цю тайну свято збережуть в своїх душах всі ті, що мали щастя бачити, знати й підпадати впливу незабутнього Ф. П.

Перелетів я прудкою думкою через усе таке чисте, таке хороше й таке, на жаль, коротке життя Ф. П.,—й неначе легше стало мені, неначе трохи стих той біль душевний, що так мучив мене. Я виразно побачив, що не марно пройшло його життя, що є чим і за що згадати його, що за своє коротке життя він дав значно більше, ніж інші за довгий вік.

Прости, дорогий, незабутній друже, за ці, невиразні рядки, за ці згадки про тебе! Спи спокійно! Земля тобі пером!

В. Дурднуківський.

✓ **Гнат Михайличенко**
Ігнатій Михайлич.

Нар. 27 вересня 1892 р. † 21 листопаду 1919 р.

Гнат Михайличенко був син селянина народився в м. Миропіллі на Курщині (недалеко від границі Курщини й Харківщини, поблизу м. Сум, у сфері української колонізації). Першу освіту здобув у ріднім містечку, в двох класовій школі, по скінченні якої (1907 р.) вступив до Курської фельдшерської школи, де пробув один рік, а по-

1961

тим (1909 р.) до середньої сільсько-господарської школи в Деркачах, поблизу від Харькова. В Деркачівській школі Михайличенко вибув чотирі роки, але курсу не скінчив і, виключений „за революційний образ мислення“, переїхав продовжувати агрономичну освіту до Москви, де разом з тим одвідував народний університет ім. Шанявського. З початком війни покликано його по мобілізації до війська, але по короткій мілітарній кар'єрі Михайличенко покинув армію й нелегально оселився в Харкові, де між иншим чимало працював над самоосвітою. Революційна робота видвинула його, як представника лівих течій української с-рівської партії, донесла його до посади народного комісара Радянської Української Республіки, і вона ж спричинилася до його передчасної смерті в нещодавно минулому листопаді.

Політична робота в значній мірі затримувала розвиток літературного хисту Михайличенка—Ігнатія Михайлича, як підписував він свої белетристичні твори. Кілька коротеньких ліричних п'єс у прозі, ширших і шляхетних, видруковано ним у збірнику „Червоний Вінок“, журналах „Музафет“ та „Мистецтво“ — „Кострубата блакить“, „Чуже свічадо“ (акварельні плями), „Повія“. Остання має підзаголовок: З циклю „Місто“, який показує, що в автора був намір пов'язати свої ліричні мініатюри в ширші цикли. Невидрукований поки що й його роман (власне не стільки роман, скільки лірична п'єса на зразок симфоній Андрея Белаго), читаний минулого літа в студії „Музафету“. Багато працював Михайличенко в обсягу красного письменства, зоставшись у Києві після виїзду радянського уряду, але здається більшість його паперів згинула безповоротно підчас передсмертного його арешту. А це велика шкода для молодої нашої прози, бо Ігнатій Михайлич безперечно був індивідуальністю виразно окресленою.

✓ **Василь Чумак.**

† 21 листопаду 1919 р.

Покійник був жертвою терору, і з ко-ну життя зійшов ще дуже-дуже молодим (ледве досягнувши 20 років), розстріляний в останні дні пробування в Києві Добровольчої Армії, як активний член української партії „боротьбистів“.

Життя небіжчикове—коротке й нескладне. Народився в селянській сім'ї, в м. Ічні, Борзенського повіту на Чернігівщині; освіту здобув самотужки, підготувавшись до VI кл. Городнянської гімназії; учився на заро-

1962

біток з приватних лекцій, і закінчивши середню школу, прибув на початку цього року до Києва. — Оpubлікував під власним найменням коло двох десятків поезій (в „Мистецтві“ та одеському альманаху „Червоний вінок“). Здебільшого це юнацькі спроби пера, безпосередні, ширі, иноді наївні, а проте де-які з них („Осінь“, „Дві душі“) показують в авторі живе поетичне чуття, перед яким не закрита була перспектива розвитку.

Вічний спокій йому, — з молодих наймолодшому...

Видавничча хроніка.

● Розпродаж бібліотеки К. М. Оберучева. Бібліотеку К. М. Оберучева, який в останні роки грав значну роль в житті м. Києва, тепер продано букиністам. Сам Оберучев, як подавали газети, зараз перебуває в Америці, де видає свої мемуари.

Бібліотека його складалася з трьох головних відділів: фахово-військового, історично-громадського та українського. В історично-громадському відділі переважала гарно підібрана література по історії революційного та громадського руху. Тут був повний комплект „Былого“ не тільки російського, але й закордонного видання, комплект „Минулих Годов“ та збірників матеріалів до історії „государственных преступлений“ В. Базилевського-Богучарського.

Серед книжок з українського відділу було багато перших видань творів українських письменників. Тут були, наприклад, твори Ієремі Галки (Одеса, 1875), Панаса Мирного (К. 1886), Карпенка-Карого (Херс. 1886), Нечуя-Левицького (К. 1874), О. Стороженка „Марко Проклятий“ (Од. 1889), Збірник творів Я. Кухаренка (К. 1880), Шевченків Кобзарь закорд. видання (1876 р.) та рідкі книжки Б. Грінченка — „Етнографические материалы“, О. Русова „Описание Черниговской губ.“. Окрасою бібліотеки були візитки та книжки П. Житецького з власноручними написами. „Очерк литературной истории малорусского нарѣчія“ (К. 1889) був з таким автографом: „К. М. Оберучеву на память о добрыхъ сердечныхъ отношеніяхъ отъ любящаго учителя П. Житецкаго. 15 марта 1891 г. Возвращайтесь!“ На книжці про Енеїду Котляревського П. Житецький написав навіть коротенького листа до Оберучева, який був його учнем по кадетському корпусу.

Можна пожалкувати, що бібліотеку цю не було закуплено для якоїсь громадської книгозбірні.

● В-во „Музагет“ у Києві виготовило до друку: Слісаренко, О. — Земними дорогами; Тичина, П. — Замість сонетів і октав (друга збірка); Загул, Д. — В поведі полум'я, Поезія; Кобилянський, В. — „Мій лар“; Михайличенко, Г. — З теки; Чумак, В. — Заспів. Поезія; Збірник пам'яті померших поетів і письменників.

● Яків Савченко виготовив до друку 2-й і 3-й том поезій — „Речитативи“ і „Вінки залізниці“. Обидва томи купило в-во „Музагет“.

● Т-во „Дзвін“ видрукувало у Відні велику кількість книжок (до 22 вагонів), серед яких знаходяться: 12 томів Збірника Творів Вол. Винниченка (без драматичних творів); розкішне видан-

ня поезії „Між двох сил“; окреме видання „Записки Кирпатого Мефистофеля“; „Граматка“ С. Черкасенка й чотири частини його читанки; Підручник по геометрії Коваленка (три частини); „Держава й народність“ В. Левинського; „Життя рослин“ та „Про світ Божий“ Юр. Сірого.

● Всеукраїнський Кооперативний Видавничий Союз („Книгоспілка“) намітив дві серії книжок: I. Педагогічно-Психологічна бібліотека і II. Медична бібліотека. Перша з цих двох серій в свою чергу має розпастися на три відділи: а) Огляди й найвидатніші твори сучасної й минулої педагогічної думки в усіх її течіях і напрямках, в) Огляди сучасного й минулого стану народньої освіти й педагогічної практики на Україні й по-за Україною, с) Найвидатніші твори з психології (особливо педагогічної), естетики, логіки й етики. Серед намічених книжок знаходимо праці Меймана („Нарис експериментальної педагогіки“ й ин.), Дюї, Натерпа („Соціальна педагогіка“) „Методику початкової математики“ Шохор-Троцького, „Розмови з учителями про психологію“ Джемса, його ж „Основи психології“, „Методи наукової педагогіки“ Монтесорі. Незабаром мають вийти з друку: Музиченко. Сучасні педагогічні течії в Європі та Америці. 2) Каптерев П. Нові течії в парині народньої освіти й середньої школи. Додаток: С. Пастернак. 3 історії освітнього руху на Україні 1917—1919 р. 3) Родников В. Години оповідань, 4) Володимирський д-р. Школа природнього розвитку. 5) Зінківський В. проф. Про соціальне виховання. 6—7) Він-же. Вступ до педагогіки част. I й II. 8—9) Зінковський В. проф. Введення в педагогіку, ч. ч. I—II.

По такому ж широкому плану уложено й Меїличну бібліотеку „Книгоспілки“. В чотирі її серії входить 73 книги. До виконання I-ої серії вже приступлено. Підготовляються до видання такі книжки: 1) Гальборн. Ембріологія. 2) Лелейн. Бактерії, що викликають хвороби. 3) Борута. Працездатність людини. 4) Байш. Наука про охорону здоров'я жінок. 5) Дяченко. Загальна патологія. 6) Омельченко. Пранці та наконечник. 7) Кудрицький. Туберкульоз. 8) Удовенко. Сухоти. 9) Він-же. Гігієна села з (нарисом гігієни сільсько-господарського робітника). 10) Підгаєцький. Лікування силами природи. Бібліотека по природознавству уложена і зараз розглядається правлінням. — З інших серій мають незабаром в книжковому торгів'ї з'явитись: 1) Вайнштайн. Повстання світу і землі. 2) Граве Д. проф. Основи алгебри. 3) Остапенко О. Економічна географія України. 4) Нейрат. Історія античного господарства. 5) Грінченко В. Чудова дівчина. 6) Його ж. Соняшний промінь. 7, Його ж. На розпутьті.

● Відновляється видання журналу „Мистецтво“. Приступлено до складання першого числа. Програма журналу: література, пластичне мистецтво, театр, музика, філософія мистецтва. Відділи журналу: 1) Красне письменство (поезія й проза), 2) Мистецька студія академічні й принципові статті зо всіх галузів мистецтва), 3) Мистецька трибуна (дискусійні й принципові статті по питаннях сучасн. мистецтва), 4) Мист. хроніка (нотатки біжуч. мист. лня). Редагує — Мих. Семенко, член. коллег. — Як. Савченко. Видає підвідділ „Книга“ Губнаросвіти.

● Позашкільний підвідділ губерні від. народної освіти розпочав видання двотижневого журн. на укр. мові. Журнал буде керуючим органом що до питань позашкільної освіти.

Той самий відділ розпочав видання низки книг для позашк. освіти під загальн. заголовком „Книгарня позашкільника“. До серії, між иншим, ввійдуть такі книжки: „Робота на селі“. „Хата-читальня“, „Народний Дім“ і „Робітничий Клуб“ та ин.

В-во Агітбюро Літвідділу Ц. К. У. К. П. (6). „Боротьба“ готує до друку: *Червоний заспів*, збірка револ. поезій. Під ред. В. Еллана. В. *Керженцов*, Культура й рад. влада (з рис.) *Н. Ленін*. Держава й революція, під ред. й з передм. В. Блакитного та його-ж Пролет. революція й ренегат Каутський.

Літературне життя.

(Звістки та чутки).

Відомий український поет Г. О. Чупринка, що взятий був радянською владою в місяці серпні, як закладник, перебуває зараз в Москві, в Андронієвському таборі заручників. В місяці грудні Г. О. Чупринка став недобре себе почувати (аст-

ма) й був переведений до Центральної лікарні таборів. Вивезений одночасно з ним, автор дитячої читанки „Сонечко“, С. *Титаренко* амністований в роковини октябської революції й на Різдвяні Свята повернувся до Києва.

Нам переказують, що в Чернігові під час осінніх подій згинула бібліотека еспанських авторів відомого поета й перекладчика Вол. *Самійленка*. Разом з книжками пропав і переклад кількох глав „Дон-Кихота“. Тим часом цей переклад, зроблений таким великим майстром української мови й знавцем еспанської, як Самійленко, був би правдивою окрасою української перекладної літератури.

Видавець—Т-во „Час“.

Редактор—М. Зеров.

Показчик журналу „Книгарь“ за 1919 р.

(17—28 чч.).

А. Статті.¹⁾

Бем, А. З теоретичних питань бібліографії: 1. Суб'єктивний характер бібліографії. 25—26, 1661.

2. Ідеал вичерпуючої бібліографії. 27, 1815.

3. Індивідуальний характер бібліографії. 28, 1889.

Данилевич, В., проф. Графіка українська й графіка українська. 25—26, 1667.

О. Я. Єфименкова. 19, 1167.

Дмитренко, Гр. Бібліотека Київського Губерніального Жаніармського Управління. 25—26, 1671.

Єфремов, С. Біля початків української критики (Куліш—як літературний критик). 23—24, 1529.

До об'єктивної істини (Пам'яті М. Туган-Барановського). 20, 1257.

Нескінчена пісня. 25—26, 1681.

Серед білої ночі. 20, 1269.

Житський, Гн. „Вік“ української етнографії (1819—1919 рр.). 20, 1241.

Зайцев, П. Два „Кобзарі“. 19, 1161.

Видання творів П. Куліша. 23—24, 1573.

Свідомість чи стихія (До 150-х роковин з дня народження І. П. Котляревського). 25—26, 1657.

Зеров, Мик. Гр. Чупринка (З приводу нового видання творів). 18, 1101.

Леся Українка (З нагоди нового видання творів). 21, 1349.

Іваниця, Гр. Український дитячий та шкільний театр. 25—26, 1675.

Ковалевський, О. Микола Вороний (З приводу 25-літнього ювілею). 17, 1025.

Ковалевський, Юр. Бібліографія й Український Бібліографічний Інститут. 22, 1433.

Ларин, Б. Про „Соняшні кларнети“ П. Тичини. 25—26, 1683.

Лобода, А., проф. П. О. Куліш—етнограф. 23—24, 1555.

Міжковський, В. М. Коцюбинський в його листах. 22, 1441.

З історії української книжки: І. Цензурні умови. 27, 1819.

З історії української книжки: II. Видавничі плани Кирило-Методіївського товариства. 28, 1895.

Ніковський, Ан. Ліра П. Куліша. 23—24, 1537.

Опотоков, Ів. Симон Петлюра. 17, 1019.

Поточний, В. Григорій Сковорода. 28, 1881.

Ревуцький, Д. Читанки для школи. 18, 1109.

Романовський, В. Куліш і його праці по історії України. 27, 1801.

Рулін, П. П. О. Куліш як дослідник і критик М. В. Гоголя. 23—24, 1563.

Сагарда, М., проф. Переклади Св. Письма на українську мову в XVI—XVII в.в. 20, 1245.

Переклади Св. Письма на українську мову в XIX і XX в.в. 21, 1337.

Поетичні переклади П. О. Кулішем Св. Письма. 23—24, 1543.

Саліковський, Ол. В справі видання книжок для молоді. 22, 1455.

Смуток, П. Про чистоту мови. 27, 1807.

Стебницький, П. В пазурах доктринерства. 21, 1365.

Культурно-громадська праця П. О. Куліша. 23—24, 1515.

Нові видання творів Драгоманова. 20, 1261.

Филипович, П. Лірика Максіма Рильського. 22, 1447.

Широцький, К. Наше стародавнє інтролігаторство. 17, 1031.

Продаж книжок у давньому Києві. 18, 1097.

Якубський, В. Новий переклад „Buch der Lieder“ Гайне. 19, 1171.

Яцків і його критик. 28, 1903.

В. Огляди преси.

Зеров, М. „Наше Минувле“. 1918 р., ч. 1, 2, 3. 23—24, 1581.

Меженко (Іванів), Ю. „Книжний Вістник“. 1919 р., ч. I. 23—24, 1599.

1) Цифри при статтях та оглядах преси показують: перша—число журналу, друга—сторінку.

Міжковський, В. „Мистецтво“, 1919 р., ч.ч. 1—6. 25—26, 1714.

Ніковський, Ан. „Музагет“. 1919 р., ч. I. 23—24, 1587.

Поточний, В. „Вільна Українська Школа“. 1917—18 і 1918—19-ий шкільний рік. 23—24, 1601.

Прихоженко, Ів. Українська кооперативна преса в 1918 році. 25—26, 1700.

Смукот, П. „Громада“. 1919 р., ч.ч. 1—9. 23—24, 1596.

Словій, О. „Просвещение“. 1919 р., ч.ч. 1—4. 23—24, 1606.

Стебницький, П. Підсумки й перспективи пролетарської економіки („Народное хозяйство Украины“, 1919 р., ч.ч. 1—5). 25—26, 1687.

Російський місячник на українській території. („Объединение“, „Родная Земля“, „Южное Дельо“, „Мысль“, „Русь“, „Малая Русь“). 27, 1827.

Филипович, П. „Літературно-Науковий Вістник“ в 1918 році. 21, 1359.

„Журнал „Шлях“ в 1918 р. 19, 1177.

С. Рецензії.

1. Історія письменства і критика.

Бойко, В. Марко Вовчок. Історико-літературний начерк. 18, 772. 1).

Грунський, Н. К., проф. Хрестоматія нової української літератури. 20, 855.

Грушевський, Ол. „З сучасної української літератури“. Начерки і характеристики. Ч. I. Українські повісті другої половини XIX в. 18, 771.

Єфремов, С. Коротка історія українського письменства. 21, 897.

Житецький, П. Енеїда Котляревського в зв'язку з оглядом української літератури XVIII ст. 28, 1123.

Лансон, Г. Метод в історії літератури. 27, 1069.

Ленський, В. Про життя і твори Тараса Шевченка. 21, 898.

Марковський, М. Іван Франко. Спроба його літературної характеристики. 20, 857.

Науменко, В. Нові матеріали для історії української літератури XIX в. 23—24, 989.

Петлюра, С. „Незабутні“. Літературно-критичні мініатюри. 20, 856.

Ревуцький, Д. Українські думи та пісні історичні. 21, 896.

Смаль-Стоцький, Ст., д-р. Характеристика літературної діяльності Івана Франка. 18, 773.

II. Історія.

Базилевич, В. Извіт старця Рафаїла. 25—26, 1025.

Біднов, В. Що читати по історії України. 25—26, 1024.

Грушевський, М. Старинна історія. Греко-Римський Світ. 19, 814.

Дорошенко, Д. По рідному краю. 25—26, 1027.

Kaindl, R. prof. Polen. 25—26, 1026.

Коваленко, Гр. Оповідання з української історії для початкових шкіл. 18, 774.

Костомарів, М. Історія України в життєвих визначальних її днів. 23—24, 990.

Різниченко, В. Пилип Орлик. 22, 927.

Ростовцев, М. Елітизм і панство на юг Росії. 28, 1126.

1) Цифри при рецензіях показують: перша — ч. журналу друга — по рядковому числу рецензії.

1967

Характерник. Мазепа в історії й літературі та для сучасності (розвідка). 18, 775.

Чеховський, В. Боротьба чехів за волю й правду в часи Івана Гуса. 19, 815.

III. Публіцистика.

Донцов, Дмитро, д-р. Культура примітивізму. 17, 727.

Драгоманів, М. Нові українські пісні про громадські справи (1764—1880). 20, 853, (ст. 1261).

Каутський, К. Диктатура пролетаріату. 21, 895. (ст. 1365).

„Класові інтереси, класові ідеали та громадський поступ. 21, 899.

Lozynski, M. Les „droits“ de la Pologne sur la Galicie. 27, 1070.

Охримович, Ю. Короткий нарис розвитку української національно-політичної думки в XIX столітті. 22, 928.

Прихидько, В. оборону української мови. 22, 930.

Рафес, М. Наканун падення гетьманщини. Из переживаний 1918 года. 22, 931.

Савенко, Ан. Ів. Украинцы или малороссы. 28, 1127.

Стебницький, П. (Смукот). Поміж двох революцій. Нариси політичного життя за р.р. 1907—1918. 20, 854 (ст. 1269).

Його-ж. Ріг Вернигори. 22, 929.

Чого нас українців кацапи-большовики прозвали буржуями? Написав О. Піль—ч. 19, 817.

Шульгин, Ол. Політика. 19, 816.

IV. Економіка.

Барановський, Х. Операційний день. 21, 900

З кооперативного життя. 28, 1128

Вульф, Г. Капіталізм, кооперація і питання кооперативного виробництва. 27, 1073.

В царстві кооперації. 23—24, 992.

Дзінкевич, Б. Продукція хліба на Україні. Статистичний нарис, ч. I. 18, 777.

Жід, Ш. Влада споживача. 27, 1075.

Його-ж. Вороги кооперації. 27, 1074.

Його-ж. Про кооперацію й про зміни, які вона викликала в економічному житті. 21, 902.

Крижановський, Ф. I. Кооперативний Земельний Банк. 20, 860.

Кропоткин, П. Комунізм і анархія. 23—24, 991.

Ленський, З. По кооперативній Європі. 21, 901.

Лисін, Б. Глина та глиняна промисловість на Україні. 25—26, 1030.

Мартос, Б. Лист до земляків кооператорів. 22, 934.

Оппоков, Е., проф. Торф'яні багатства України. 25—26, 1032.

Пожарський, П. Кооперативна освіта на Україні (огляд). 22, 933.

Його-ж. Нариси з історії української кооперації. 22, 932.

Порш, М. Україна в державному бюджеті Росії. 17, 729.

Рашевський, М. Про становище робітників на цукроварнях. 27, 1076.

Силенко, А. Електрика на селі і кооперація. 25—26, 1034.

Статистично-Економічний Відділ Центрального Кооперативного Комітету. 27, 1072.

Стоппевич, Б. Споживча кооперація на Україні. 28, 1129.

Туган-Барановський, М., проф. Кооперація, соціально-економічна природа її та мета. 17, 728.

„Кооперативний ідеал. 20, 858.

1968

„ „ Політична економія. 25-26, 1028.
 „ „ Продукційні підприємства коопера-
 тивів з точки погляду кооперативної теорії. 20,
 859.

Тутковський, П., проф. Підземні води Укра-
 їни. 27, 1071.

Фещенко-Чопівський, І. Природні багатства
 України, ч. I. 18, 776.

Його-ж. Природні багатства України. Ч. II.
 25-26, 1029.

Хотківський, І. Кооперація в Галичині.
 25-26, 1033.

Чирвинський, В., проф. Головні корисні ко-
 палини України в зв'язку з її геологічною мину-
 вщиною. 25-26, 1031.

Шеметів, К. Організація торгівлі в спожив-
 чих товариствах. 17, 730.

Шуліка, Ол. Як шукати щастя-долю (про
 кооперацію). 25-26, 1037.

Шадилів, Ол. Економічна політика України.
 25-26, 1035.

Ясний, Н. Можесть ли Украина быть эконо-
 мически независимой? 25-26, 1036.

V. Красне письменство.

Ануцій, Г. Орєола. 18, 790.

Байки Левака Боровиковського з його портре-
 том і біографією Під ред. Гр. Коваленка. 17, 733.

Богданів синюк. Історичне оповідання з ко-
 зацьких часів. На основі роману О. Рогової. 19, 821.

Богданов, А. Червона зоря (Красная звезда).
 28, 1135.

Богацький, П. Камелії. 21, 905.

Брюсов, В. Елзій син Елзії. 18, 784.

„ „ Дві казки. 28, 1133.

Васильченко, С. Оповідання. (Басурмен).
 28, 1131.

Вибірний Макогоненко. В суді та інші опо-
 відання. 27, 1083.

Вовчок, М. Народні оповідання: Козачка.
 Два сини. 19, 818.

„ „ Оповідання. Вид. Полтавськ. Спіл-
 ки Спож. Т-в. 23-24, 993.

„ „ Сестра і інші оповідання. В-во
 „Криниця“. 27, 1078.

Гамсун, К. Невольники кохання. 18, 782.

Горький, М. Макар Чудра. 18, 792.

Госфмансталь, Г. Жах. 20, 863.

Григоренко, Г. Твори, т. I. 27, 1080.

Грудницький, Ол. П'ять брисків пензля.
 20, 862.

Джекобс. Старий моряк. 27, 1081.

Днірова-Чайка. Твори. Кн. I. 21, 904.

Додж, А. Листи з мого млина. 20, 865.

Заливний, А. З літ дитинства. Новелі. 25-
 26, 1041.

Кониський-Перебендя, О. Оповідання. Ч. II.
 25-26, 1038.

„ „ Твори. Ч. I. 20, 861.

Короленко, В. Без язика. 19, 820.

Костомаров, М. Чернігівка. 18, 779.

Кашубинський, М. Твори, т. т. III, IV, V.
 25-26, 1013-1015 (ст. 1681).

Кримський, А. Повістки та ескізи. 28, 1130.

Куліш, П. Орієнти і інші оповідання. В-во
 „Криниця“. 27, 1077.

Лебединь, М. Пасма життя. Новелки.
 Збірка перша. 22, 943.

Левинський, М. Оповідання, т. I. 18, 778.

Левченко, Г. Чернігівські силуети. Опові-
 дання. 17, 731.

Ліль Адап, В. Віра. 20, 864.

Льондон, Дж. Залізна пята. 18, 780.

Маковей, О. Ярошенко. 21, 903.

1969

Метерлінк, М. Непроханий гість. 18, 787.

Мирний, П. Товариші. 25-26, 1039.

Монасан, Г. Приятелі. Менует. 20, 867.

Народні хинські оповідання. 20, 866.

На розвагу старим дітям. (Ділові та бабині
 перекази). Зібрала і списала С. Тобілевич. 17, 734.

Нечуй-Левицький, Ів. Рибалка Панаас Круть
 і інші оповідання. 27, 1079.

„ „ Чортяча спокуса. Оповідання.
 17, 732.

Обстфельдер, З. Лів. 18, 791.

Полішук, К. На порозі. Оповідання. 28, 1134.

„ „ Тіні минулого. Волинські легенди.
 23-24, 994.

Реньє, А. Амурна пригода на морі. 18, 783.

Роні-Старший. По огонь. 18, 781.

Старицький, М. Облога Буші. 22, 941.

Стороженко, О. Гаркуша. Драматичні кар-
 тини в трьох діях. Кн. III. 22, 937.

„ „ Історичні оповідання, кн. II.
 22, 936.

„ „ Гумористичні оповідання. I.
 Вуса. II. Голка. 22, 939.

„ „ Марко Проклятий. Історична
 повість. 2, 938.

„ „ Не в добрий час. 22, 940.

„ „ Оповідання, кн. I. 22, 935.

Стрінберг, А. Тільки початок. 18, 788.

Тагор. Місячний серп. 18, 786.

Тесленко, А. З книги життя. Оповідання.
 22, 942.

Тетмайер, К. Меланхолія. 18, 789.

Уайльд, О. Соловейко і троянда. 18, 785.

Українські легенди. В-во „Волошки“. 25-26,
 1040.

Фабріціус, О. Невинна дівчинка. 27, 1084.

Франс, А. Повстання анголів. 28, 1137.

„ „ Пророчий сон Іпполіта Дюфрена
 про колективізм. 28, 1136.

Чайковський, Ан., д-р. Олюнька. 19, 819.

Черкасенко, С. У шахтарів. 27, 1081.

Яцків, М. Повний збірник творів. Т. I.
 28, 1122 (ст. 1903).

VI. Педагогіка і школа.

Аляр, А. Огляд зоології для школи та са-
 моосвіти. 21, 909.

Антонович, П. Педагогічні нариси. 19, 822.

Басараб, П. Задачник до початкового курсу
 арифметики. Ч. I. 19, 844.

Білоусенко, О. Баю-Баю. Читанка для ма-
 леньких. 28, 1139.

„ „ „Будо колись“. Читанка з поля
 історії. Ч. перша. 22, 944.

„ „ „Весна“. Читанка для мал. діт.
 28, 1140.

„ „ „Вінок“. Читанка третя. 18, 766.

Блажкович, І. Краткое руководство к изу-
 ченію українського языка. 25-26, 1043.

Воронець, А. Український букварь „Ярина“.
 21, 907.

Грінченко, М. Наша рідна мова. Чит. друга.
 20, 868.

Грунський, Н., проф. Украинская грамматика.
 21, 906.

Добровольський, М. Коротка українська гра-
 матика. Ч. I. 22, 946.

„ „ „Коротка українська грамати-
 ка. Ч. II. 22, 947.

Дога, В. „Наше Слово“. Ч. II. 18, 769.

Дорошків, Ол. і Білецький, Л. Хрестоматія
 по історії української літератури. Стародавній
 період (XI-XII) т. I. кн. I. 18, 770.

Залізняк, К. Систематичний курс арифмети-
 ки. 1970

ки для першого ступня науки. Ч. I. 20, 869.

Залозний, П. Початкова граматики української мови. 22, 945.

Котляревський, Ів. Енеїда, на українську мову перелицьована. З життєписом і словником. В-во Череповського. 23—24, 996.

„ „ Енеїда, на українську мову перелицьована. З примітками та критичними статтями. В-ня „Криниці“. 23—24, 995.

Курило, О. Курс українського правопису. 25—26, 1042.

Латинська граматики. Скл. Гр. Калішевський. 28, 1141.

Леше, Л. Підручник німецької мови. 17, 737.

Лубенець, Т. Читанка. Друга кн. до читання. 17, 736.

Рудинський, М. „Ясні зорі“. Читанка. Ч. I. Осінь; ч. II. Зіма; ч. III. Весна; ч. IV. Літо. 18, 761—764.

Русова, С. Методика початкової географії. 19, 823.

„ „ Позашкільна освіта. 28, 1138.

„ „ Початкова географія. 17, 735.

„ „ Початковий підручник французької мови. 17, 738.

Савчук, Ан. Український букварь. 17, 739.

Стещенко, О. „Рідні колоски“. Ч. I. 18, 765.

„ „ „Рідні колоски“. Ч. II. 18, 768.

Тисаревський, С. Методика природознавства. 18, 793.

Ченіга, Я. Арифметичні правила для початкових шкіл. 23—24, 998.

„ „ Хрестоматія в окремих книжечках для читання дома і в школі. Перший десяток. 21, 908.

Читанка для вищих початкових та середніх шкіл. Ч. II. Вид. Подільськ. Губерн. Нар. Упр. 18, 767.

Шапошиников, Н. та Вальцев, Н. Збірник алгебрійних задач. Ч. I і ч. II. 23—24, 999, 1000.

Шиндлер, Ф. Фізика для вищих початкових шкіл. 25—26, 1044.

Шульгина-Шук. Н. Задачник до систематичного курсу арифметики. Ч. II. 19, 825.

Яковлев, Н. Краткий курс українського язика. 23—24, 997.

VII. Видання для дітей.

Амічс, Ед. Шкільні товариші. 19, 828.

Андерсен, Г. Казки. Кн. друга. Бібліотека „Молодість“. 22, 949.

„ „ Кусака. 23—24, 1007.

„ „ Мати і інші оповідання. 23—24, 1006.

„ „ Снігова Королева. 19, 829.

Бічер-Стоу, Г. Дядькова Томова хатка, або життя рабів-негрів. В-во бібліотеки „Молодість“. 18, 795.

„ „ Томова хатка. Перероб. О. Діхтарь. 17, 744.

Вогданів, М., проф. Оповідання з життя природи. 23—24, 1009.

Врат і сестричка. Семеро гайворонів. Казки. Перекл. з чеськ. мови С. Русова. 17, 740.

Грінченко, Б. Байки. 28, 948.

Занд, Ж. Дуб-говорун (Бабусина казка). Перекл. О. Кривинюк. 17, 743.

Казки. З англійськ. оригін. переказала. С. Вольська. 17, 747.

Корвін-Павловська, С. (Зірка). Казки баби Оксани. 23—24, 1003.

Корнієнко, В. Запорожський клад. Казка. 10—26, 1046.

Левицький, М. Петрусів сон. 23—24, 1001.

1971

Майстренко, Х. Забавки-Загадки. Казочки. 27, 1103.

Макушинський, К. і Уальд, О. Дарунок дітям. Ілюстр. казки. Перекл. С. Кризач. 17, 746.

Мамин-Сібірjak, Д. Оленчині казки. 23—24, 1002.

Мордовець, Д. Оповідання. 23—24, 1005.

„Нашим найменшим!“ Вид. А. Крушельницького. № 1—18. 27, 1085—1102.

Омелькова сім'я. Народна казка. 17, 748.

Розум та почування у живої тварі. Написав Б. Грінченко. 19, 826.

Руданський, С. Вовк, собака і кіт. Казка. 21, 827.

Стюна. Як Петрусь метеликів збирав. 25—26, 1045.

Тальбот. Старшини у Візьбайській школі. Переказ М. Загірня. 17, 745.

Твен, М. Принц та бідак. 28, 1142.

Уайльд, О. Щасливий принц. Казка. Перекл. М. Кривинюк. 17, 742.

Франко, І. Абу-Каземові капці. 18, 794.

Чеські оповідання для дітей. Перекл. О. і М. Кривинюк. 17, 741.

„Чудова верба“. Казка. 23—24, 1008.

Школярський збірник. Кн. I. Вид. Полт. Сп. Т-в. 23—24, 1004.

VIII. Інформаційні та популярно наукові видання.

Бейер, М. „Шануймо і бережімо свій рідний край“. 27, 1105.

Брижань, І. Короткий курс практичних вказівок для щотоводів та курсистів по економічній кооперації. 19, 833.

Бризгалін, Г. Охорона пам'яток природи на Україні. 27, 1106.

Взірцевий каталог шкільної та народної бібліотеки. Зложив С. О. Сірополко. 20, 873.

Владиславлев, И. Русские писатели XIX—XX ст. 22, 951.

„Всеукраїнський з'їзд покалічених воєнків 10—20 липня 1918 р. у Києві.“ 20, 875.

Гетьманець, Гр. (Гр. Сьогобочний). Борець народний. 17, 751.

Головні правила українського правопису, ухвалені Міністерством Народної Освіти для шкільного вжитку на всій Україні. 20, 872.

Григорович, О. Небо і земля. Початкові оповідання про небо та землю і про світові фізичні сили. 20, 871.

Грінченко, Б. Серед крижаного моря. 28, 1144.

Дорошенко, Д. На громадській роботі (Про П. Куліша). 17, 750.

Його-ж. Як відкрито Новий Світ (Про Христофора Колумба). 28, 1143.

Драгоманів, С. Кооперація і житлове питання. 20, 874.

Євтушенко, З. Про широкий університет. 25—26, 1047.

Єфремов, С. Шевченкова могила. 23—24, 1010.

Коваленко, Гр. Анатомія і фізіологія людини. 19, 830.

Його-ж. Велика віра Азії. Оповідання про Будду. 22, 952.

Les Annales de l'Ukraine. Série politique. Edité le Ministère des Affaires Etrangères. 22, 950.

Омельченко І. Соціалізація землі і сільськогосподарські спілки. 17, 753.

Правильник ніхотинців. Впоряд. ч. I. 19, 834.

Про небо. Популярна астрономія. За Фляма-ріоном розказав С. Черкасенко. 19, 831.

1972

Сірий, Ю. Про світ Божий (бесіди по природознавству). 20, 870.

Термінологічний Збірник Міністерства Шляхів. Ч. I. 19, 832.

Терниченко, А. Земля і людина. 17, 749.

Тутковський, П. проф. Оливець (нарис з історії культури). 22, 953.

Щорічник Полтавського Народного Природничого Музею 1916—1918. 27, 1104.

Шукин, П. Тарас Шевченко. Коротенька біографія. 17, 752.

IX. Календарі.

Календарь громадянина-кооператора на рік 1919-ий. Вид. „Дніпросоюзу“. 19, 836.

Календарь на рік заичайний 1919-ий. Під ред. М. Кушніра. Вид. „Благодійного т-ва“. 19, 835.

Одривний календарь т-ва „Час“ у Києві на рік 1919-ий. 19, 837.

Одривний щоденний громадсько-кооперативний календарь на рік 1919-ий. Вид. „Дніпросоюзу“. 19, 838.

„Товариш“. Кооперативний календарь на рік 1919-ий. Вид. „Дніпросоюзу“. 19, 839.

X. Словники.

Питтенко, З. Словник чужих слів, що вживаються в українській мові. 21, 911.

Словник української фізичної термінології (проект). 25-26, 1048.

XI. Збірники.

Літературно-критичний альманах. Кн. перша. 21, 916.

Украинская Жизнь. Сборник первый. 21, 915.

XII. Біографії.

Гетьманець, Гр. Батько української повісті (Життєпис Гр. Квітки-Основ'яненка). 20, 878.

Його-ж. Наші перші народолюбці і письменники-поети. 20, 879.

Його-ж. Поет народолюбець. Життя та діла Павла Грабовського. 20, 877.

Коваленко, Гр. Євген Гребінка. 21, 912.

Коваленко-Коломацький, Гр. (Гетьманець). В дні журби і печалі. До п'ятих роковин смерті М. Коцюбинського. 18, 796.

Його-ж. Хто такий Тарас Шевченко. 20, 876.

Коцюбинський, М. Листи до Володимира Гнатюка. 22, 925 (ст. 1441).

XIII. Мовознавство.

Огієнко, Н., проф. Курсь українського языка. 21, 910.

XIV. Мистецтво.

Народне мистецтво Галичини й Буковини. 25-26, 1049.

Обюртен, В. Мистецтво вмірає. 22, 954.

Пош, В. Памятка для артистів-архитектів, домовладик та мулярських майстрів. 21, 913.

Russland. 20, 880.

XV. Сільське господарство.

Агроном і кооператор. Третій збірник статей під редакцією А. Терниченка. 20, 882.

Коваль, В. Конюшня. 27, 1109.

Мофоз, П. Люцерна. 27, 1108.

Його-ж. Цукрові буряки. 27, 1107.

Чикаленко, Є. Розмова про сільське хазяйство. 21, 914.

XVI. Медицина.

Куровсь, Ів., др. Життя і здоров'я людей. 20, 881.

1973

XVII. Поезії.

Азовський, Ів. „Ясна зброя“ Зразки з українського красного письменства. 22, 958.

Барвисті квітки. Декламатор. Ух. Ст. Гавевський. 19, 844.

„Веснянки“. Збірка. 23—24, 1011.

Гайне, Г. „Книга пісень“, ч.ч. I. і II. 19, 803, 804.

Головко, А. Самоцвіти. Поезії. 21, 919.

Дума про Тараса Шевченка. 21, 918.

Загул, Д. На грані Поезії. 22, 956.

Капельгородський, М. Мої пісні. 22, 959.

Кобець, О. З великих днів. 19, 846.

Під небом чужим. Поезії. Збірка I-ша. 19, 845.

Кореницький, П. Вечорниці та інші твори. 27, 1110.

Мамчур, Д. В споруках неволі. 18, 799.

Олесь, О. Твори. Т. III. 25—26, 1050.

Поліщук, К. Поезії. Книжка перша. 22, 957.

Рильський, М. Під осінніми зорями. 22, 926 (ст. 1447).

Самійленко, В. Україні. Збірник поезій 1884—1917 р.р. 22, 955.

Семенко, М. Дві поезофільми. 28, 1145.

„ „ „Дев'ять поем. 18, 797.

1917). 18, 798. „ „П'єро кохає. Містерії (1916—

1146. „ „Тов. Сонце“. Ревфутноема. 28,

Слісаренко, О. На березі Кастальському. 25—26, 1051.

Тарноградський, В. Боянові струни. Поезії. 27, 1112.

Тичина, П. „Соняшні кларнети“. Поезії. 19, 842.

Українка, Л. Твори. Том I. 21, 887 (ст. 1349).

Український декламатор. Уложив П. Ковальчук. 19, 843.

Хорішко, П. „Струни живії грають-бренять“. 20, 884.

„Червоний вінок“. Збірник творів новітніх українських письменників. 27, 1111.

Шевченко, Т. Іван Підкова. Гамалія. Тарасова ніч. 19, 841.

Катерина. Вид. Т-ва „Українська Книгарня“ в Херсоні. 19, 847.

„ „Кобзарь. В-во „Рух“. 19, 801.

„ „Кобзарь. Т. I-ий. В-во „Українська Накладня“. 19, 802 (ст. 1161).

„ „Кобзарь. Вид. Є. Череповського. 19, 840.

„Шляхом волі“. Збірник поезій. 20, 883.

Ярошенко, В. Світотінь. Поезії. Кн. I. 21 917.

XVIII. Театр і п'єси.

Альбіковський, М. Сатанал. Фантаст. казка. 19, 851.

Васильченко, С. Куди вітер віє. (Малюнок на одну дію) 28, 1132.

Винниченко, В. Базар. 20, 886.

Грінченко, В. Степовий гість. 19, 850.

Гінтер, Н. Маг. 27, 1119.

Бровницький, М. Помирилися. 19, 849.

„ „По ревізії. 19, 848.

Левченко, Г. Смерть. Фантастична п'єса на дві картини. 27, 1115.

Драматичні твори: Світова справа; Дяк. 27, 1116.

Метерлінк, М. Чудо Св. Антонія. 27, 1118.

Підгір'янка, М. Сон на могилах. Сценичний образок для школи. 19, 852.

1974

- Ремізов, О. Ясня 27, 1121.
 Скріб, Е. Як роблять революцію. 27, 1117.
 Стрінберг, А. Самум. 27, 1120.
 Тобілевич, Ів. (Карпенко-Карий). Наймичка. 27, 1113.
 „Розумний і дурень. 27, 1114.
 Товстонос, В. Жінка з голосом (Музична хвороба). 21, 920.
 „Мистерія (Все як було). 21, 923.
 „День правди. 21, 922.
 „Культурна місія (Наговорна вода). 21, 921.
 Тогобочний, І. Жидівка Вихрестка. 18, 800.
 Український вертеп. Текст, малюнки, ноти. З Вступною статтю Ол. Кисіля. 17, 755.
 Черкасенко, С. Хуртовина. Драма. 17, 754: Страшна помста. 23, 24, 1012.
 Яновська, Л. Дзвін до церкви скликає та сам у їй не буває. Комедія на 4 дії. 17, 756.
 „На сіножаті. Жарт на 1 дію. 17, 757.

XIX. Музика.

- Колядки. В-во „Друкарь“. 20, 885.
 Марш до драми Л. Старицької-Черняхівської „Гетьман Дорошенко“. 25—26, 1055.
 Стеценко, К. Початковий курс нотного співу. 25—26, 1052.
 „Шкільний співанник. Ч. I. 25—26, 1053.
 „Шкільний співанник. Ч. II. 25—26, 1054.

XX. Релігія та церква.

- Антонович, Б. Закон Божий. Перший рік навчання 22, 960.
 Господа нашого Ісуса Христа Святе Євангеліє. Вид. Всеукр. Учит. Сп. 21, 924.
 Курдіновський, З. Оповідання з Святого Письма Старого і Нового Завіту. 22, 961.
 Цфінкухе, А. Боротьба і порозуміння між релігією та природничими науками. 28, 1147.

D. Замітки, показчики, листи до Редакції.

- Єфремов, С. З приводу однієї рецензії. 23—24, ст. 1642.

Класифікація відділу Україніка. — Ю. Меленевський. 17, ст. 1075.

Огляд української книжкової продукції в 1918 році. Склад С. Паночіні, 20, ст. 1310.

Показчик видань „Благодійного Товариства“ за 1898—1919 р.р. 20, ст. 1327.

Шкільні підручники. — М. Мукалов. 18, ст. 1152.

Можейко, Я. „Чужиною“—О. Олесь. 28, ст. 1945.

М. З. „Объ украинскомъ искусствѣ“. 28, ст. 1947.

Е. Некролог.

Бурачек, М. † О. О. Мурашко. 25—26, ст. 1773.

† А. Г. Вязлов. 28, ст. 1949.

† П. Я. Дорошенко. 25—26, ст. 1781.

Дурдуковський, В. † Ф. П. Матушевський. 28, ст. 1955.

Єфремов, С. Людина гармонії. Пам'яті І. Л. Шрага. 21, ст. 1423.

Зайцев, П. В. П. Науменко. 25—26, 1778.

„† К. В. Широцький. 25—26, ст. 1783.

† Н. М. Кибальчич. 19, ст. 1233.

† В. Кобилянський. 25—26, ст. 1782.

† З. К. Левицька. 27, ст. 1876.

† Гн. Михайличенко. 28, ст. 1961.

Могиланський, М. † М. Євшан (Федюшка). 28, стор. 1951.

† В. Д. Петрушевський. 25—26, ст. 1777.

Тисяченко, Гр. Пам'яті друга книги Л. М. Жебуньова, 28, ст. 1952.

† М. І. Туган-Барановський (1865—1919). 19, ст. 1232.

† В. К. Чумак. 28, ст. 1962.

F. Видавнича хроніка.

Замітки... 17, 1076; 18, 1156; 19, 1234; 20, 1329; 21, 1428; 22, 1507; 23—24, 1646; 25—26, 1786, 27, 1877; 28, 1963.

G. Літературне життя.

Звістки та чутки: 17, 1078; 18, 1156; 19, 1234, 20, 1331; 20, 1429; 22, 1508; 23—24, 1649; 25—26, 1792; 27, 1878; 28, 1965.

Нові видання, надіслані до редакції „Книгаря“.

1451 Бовхун, М. (Баранчєєв). Вечірній дзвін. Драматичний етюд на 1 дію. Сюжет позичений. Ст. 16. Видавництво, рік видання і ціни не позначено.

Дві сестри. Народня казка. Під ред. В. Тодосіва з ілюстрац. П. Лавина. № 8. В-во „Проліски“ при т-ві „Вервигора“. Київ, 1919 р. Ц. 4 карб. (5.000).

Дніпрова Чайка. Твори. Кн. II. В-во „Дзвін“. Київ, 1919 р. Ст. 192+2. Ц. 16 к.

Жаба мандрівниця. Байка В. Гаршіна. Під ред. В. Тодосіва з ілюстраціями П. Лавина. В-во „Проліски“ при т-ві „Вервигора“. № 2. Ц. 4 карб. (5.000).

1455 Заяць і мовідь. Байка Ів. Фрашка. Під ред. В. Тодосіва з ілюстраціями П. Лавина. № 6. В-во „Проліски“ при т-ві „Вервигора“. Київ, 1919 р. Ц. 4 карб. (5.000).

Клепатський П., прив.-доц. Пятнадцять лекцій з історії України. (Виклад конспективний). В-че т-во „Друкарь“. Київ, 1919 р. Ст. 62+2. Ц. 6 карб. 50 коп.

Коцюбинський, М. Шість казок. В-че т-во „Друкарь“. Київ, 1919 р. Стор. 16. Ц. 5 карб.

1458 Ніковський, Ан. Як постала Скоропадщина на Україні. В-во „Дніпросоюз“. Київ, 1919 р. Ст. 23+1. Ц. 5 гривень.

Кооп. В-че Т-во „ЧАС“ останніми часами видало такі книжки:

Пр. Спенторський Є. Основи права державного (Пер. О. Вечерницького)	1	50
Доц. Свенціцький Іл. Основи науки про мову українську	1	60
Пр. Тимченко Є. Українська граматика	2	25
Черкасенко Сп. Рідна школа, читанка I	1	30
Його-ж. Рідна школа, чит. II	2	10
Чепіга Я. Залачник для початкових народніх шкіл, рік другий	—	65
Науменко В. Загальні принципи українського правопису	—	25
Чепіга Я. Методичні замітки до навчання грамоти по згуковому метолу	—	40
Гоголь М. Тарас Бульба (переклад М. Садовського)	2	—
Кобець О. В Тарасову ніч (драматичні картини для роковин смерті Т. Шевченка)	—	35
Де-Амичіо Е. Шкільні оповідання, кн. I. (За рідний край. Маленький лицарь. В поміч батькові. Хлопчик-барабанщик. В лікарні)	—	60
„Будні“. Оповідання з чужих мов (Джіовані Чіамполі, Родзевичової, А. Доде, Арне Гарборга, Г. де-Мопасана, К. Міксата, М. Кононіцької й инш.) т. I	2	25
Олесь О. „З журбою радість обнялась“, поезії, кн. I, вид. друге	1	40
Загул Д. З зелених гір (поезії)	1	60
Садовський М. Спомини з російсько-турецької війни 1877—78 р.	1	50
„Бім-бом, дзелень-бом!“ Нар. казочка, 8 великих малюнків в багатьох фарбах художника О. Судомори	2	50
Теж у чорній фарбі для розмальовування	—	—
„Прибадашка“. Нар. казка, мал. О. Судомори	2	50
Старицька-Черняхівська Л. Гетьман Петро Дорошенко (драма)	3	—
Ніковський А. Український правопис (словничок)	—	85
Стінний словник старовинних українських слів	—	75
Москосько український словник „Час“	3	50
Американські оповідання. Упорядкував В. Старий	2	—
Старицька-Черняхівська Л. Останній сніп, вид. 2	—	70
Де-Амичіо Е. Шкільні товариші (щоденник школяра), 3-є вид.	4	—
Гоголь М. Ревизор, комедія (перекл. М. Садовського)	3	—
Ожешкова Е. Gloria victis. (Оповідання)	—	50
Гаршин В. Чотири дні (Оповідання)	—	25
Андреев Л. Петька на хуторі	—	20
Старицького М. Богдан Хмельницький	2	75
Гауптман Г. Ганнуся	1	50
Майстренко Х. В огні і крові	2	80
Григоренко Гр. Твори Т. I	4	30
Бічер-Стоу Г. Томова Хатка (переказ. Ол. Діхтярь)	2	—
Марк Твен. Принц та бідак (в перекл. Ол. Діхтяря)	5	—
Широцький Н. Коліївщина	1	—
Петлюра С. Незабутні	1	50
Байнов Л. Підготовка народу та війська до захисту батьківщини	7	—
Ревуцький Д. Українські думи та пісні історичні	12	—
Старицький М. Облога Буші	2	80
Стебницький, П. (П. Смуток). Поміж двох революцій	4	50
Григорій Наш Історія Українського Народу	15	—
Жюль Верн. За 80 днів кругом світа	—	16 гр.
Трояновський, Ів. Природознавство	—	220 карб.

Рік вид. 2 й.

1919-й рік.

„Наше Минуле“

Журнал містить на своїх сторінках статті і розвідки з історії України, історії українського письменства, культури і мистецтва, мемуари й листування історичних діячів, матеріали з побутової історії і з історії політичного і національного руху на Україні. Широку увагу присвячено буде відділу критично-бібліографічному і хроніці культурного життя в зазначеному обсязі.

Журнал виходить в 1919 році книжками в 12—15 аркушів під редакцією П. І. Зайцева.

Книжки журналу та комплекти за минулий рік можна набувати в конторі Видавничого Товариства „ДРУКАРЬ“. Хрещатик, 50.

Брати участь в журналі до цього часу дали згоду: І. Айзеншток, Д. Антонович, акад. Д. Багалій, В. Барвинський, А. Бем, проф. О. Біднов, О. Білецький, М. Біляшевський, В. Бойко, проф. М. Василенко, С. Гиларов, прив.-доц. О. Грузинський, проф. О. Грушевський, прив.-доц. М. Гулзій, Ол. Гудало, проф. В. Данилевич, Д. Дорошенко, О. Дорошкевич, В. Дурдуковський, проф. Д. Еварницький, Ф. Ернст, Сергій Сфремов, М. Жученко, Пав. Зайцев, М. Зеров, Ю. Іванов-Меженко, А. Каманіна, І. Каманін, О. Кисіль, акад. Б. Кістяковський, д-р Крівецький, акад. А. Кримський, д-р Ф. Колесса, д-р Ів. Крип'якевич, акад. Ор. Левицький, проф. В. Лепкий, О. Лотоцький, М. Макаренко, Ф. Матушевський, В. Міяковський, Мих. Могилянський, В. Молзалецький, проф. Г. Нарбут, А. Ніковський, проф. І. Огієнко, Є. Онацький, проф. Г. Павлуцький, д-р Н. Пеленський, є. Перфецький, М. Плевако, В. Прокопович, д-р Ів. Раковський, В. Романовський, д-р С. Рудницький, проф. М. Сагарда, проф. Іл. Свенціцький, Ф. Слюсаренко, О. Соловій (Соловійов), П. Стебницький, проф. М. Сумцов, проф. Ф. Сушицький, С. Таранушенко, проф. К. Тіандер, М. Цікаловський, прив.-доц. Д. Шелудько, проф. Ф. Шміт, О. Шульгин, В. Щербаківський, Д. Щербаківський, В. Щербина, д-р В. Шурат і інші особи.

Ціна комплекту за 1918-й рік. три книжки—50 карб.

Кооперативне В-че Т-во „ЧАС“ у Київі
ПРОДОВЖУЄ НА 1920 РІК ВИДАННЯ
й приймає передплату на місяшник

Книгарь

літопис українського письменства
(РІК ВИДАННЯ ЧЕТВЕРТИЙ)

„Книгарь“ при участі відомих українських письменників і знавців з різних спеціальностей дає оцінку кожного видання; оповідає про його зміст, зазначає його якості й хиби.

Часопис „Книгарь“ подає повні відомости про діяльність всіх українських видавництв; оповіщає про всі наміри й плани кожного видавництва; про всі книжки, що вийшли або мають вийти.

З огляду на дорожнечу паперу й робочих рук передплата на 1920 р. остаточно не встановлена; поки що треба надсилати авансом 300 карб.

Комплект „Книгаря“ за 1917, 1918, 1919 рік. (ч. ч. 1—28) коштує 250 карб.

Гроші на передплату надсилати по адресі: Київ. Володимирська 37, „ЧАС“, редакція „Книгаря“.

„Книгарь“ — є необхідним справочником і порадиником для всіх особ та інституцій, що купують або цікавляться книгами; особливо він потрібний для бібліотек, книгозбірень, земств, „Просвіт“, учительства.

В „Книгарі“ пишуть:

Проф. Д. Багалій, П. Богацький, Ст. Богданович, В. Войко, А. Вем, проф. М. Бурачек, Л. Бурчак, Ол. Вечерницький, С. Волох, Ол. Волошин, Ф. Гавриш, П. Гай, В. Гайцов, О. Гермайзе, П. Горещький, А. Грабенко, Мих. Гривченко, Ол. Грудницький, проф. В. Данилевич, Ол. Діхтарь, В. Дога, Д. Дорошенко, Ол. Дорошкевич, Г. Дмитренко, проф. В. Дубявський, В. Дубровський, Н. Дубровська-Тривулевська, В. Дурдуковський, Ф. Ерист, Ст. Єфремов, Гв. Житецький, М. Жученко, П. Зайцев, Мик. Зеров, Гр. Ізавица, М. Івченко, М. Ішупіна, Ол. Кисіль, Ю. Ковалевський, С. Кондра, В. Королів, В. Корінь, Ол. Кошиць, проф. А. Кримський, М. Кудрицький, М. Кушнір, П. Лапша, В. Ларин, М. Левицький, Ор. Левицький, М. Леонтович, проф. Ан. Лобода, К. Лоський, О. Лотоцький, Є. Лукасевич, М. Марковський, Ф. Матусевський, К. Мацієвич, Ю. Меженко-Іванів, Ол. Мицюк, Р. Міяковський, Мих. Могилевський, В. Модзалевський, М. Мукалов, Ан. Ніковський, П. Новак, Ів. Оппоков, М. Павловський, С. Паночіні, М. Плевако, П. П'яжарський, М. Порш, В. Поточний, Ів. Прихоженко, В. Прокопович, Д. Ревуцький, Л. Ревуцький, В. Романовський, П. Руліч, С. Русова, проф. М. Сагарда, М. Садовський, В. Садовський, Ол. Саліковський, проф. Іл. Свенцяцький, П. Синицький, Ол. Синявський, Ст. Сірополко, П. Смуток, Ол. Соловій, М. Сріблявський, В. Старий, Л. Старицька-Черняхівська, П. Стебницький, К. Стеценко, О. Стешенко, В. Страшкевич, проф. Є. Тимченко, Г. Тисяченко, П. Фаліпович, О. Ходзильський, В. Хоменко, С. Чербаєвко, Ів. Шаля, М. Шаповал, В. Шарко, С. Шевченко, Н. Шульгина-Ішук, А. Яковлів, Б. Якубський, Ан. Яринович.

Видавець — Т-во „Час“.

Редактор — М. Зеров.

Друкарня Кооперат. В-че Т-во „Час“ у Київі.